ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 3/1989/LIII

VYBRANÉ AKTUÁLNÍ OTÁZKY NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE

UNIVERZITA KARLOVA PRAHA

RUDOLF VOKOUN

VYBRANÉ AKTUÁLNÍ OTÁZKY NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE

UNIVERZITA KARLOVA PRAHA

Recenzovala: prof. JUDr. Dagmar Císařová, DrSc.

© Univerzita Karlova, Praha 1989

OBSAH

I. ÚVOD 11

II. VZTAH NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE A NĚKTERÝCH KATEGORIÍ PROTIPRÁVNÍCH JEDNÁNÍ 15

Úvod 15

Vývoj institutů nutné obrany, krajní nouze a nouze u zkoumaných kategorií deliktů 17

Vztah podmínek nutné obrany ke kategoriím protiprávních jednání 20

Vztah podmínek krajní nouze ke kategoriím protiprávních jednání 27

Nutná obrana a krajní nouze jako důvod vyloučení protiprávnosti jednání 29

Závěr 32

III. K OTÁZCE HODNOCENÍ PŘIMĚŘENOSTI NUTNÉ OBRANY A PROPORCIONALITY KRAJNÍ NOUZE 34

Úvod 34

Přehled názorů na hlediska pro posuzování přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze a jejich rozbor . . . 35

Příčiny neshody úsudku jednající osoby se skutečností . . . 43

Další související problémy 50

Závěr 53

IV. POJEM A VÝZNAM PŘEKROČENÍ MEZÍ NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE 54

Úvod 54

Pojem překročení mezí nutné obrany a krajní nouze . . . 55

Odlišení podmínek a mezí nutné obrany a krajní nouze . . 61
Právní kvalifikace činů spáchaných při překročení mezí nutné obrany a krajní nouze 64
Právní důsledky překročení mezí nutné obrany a krajní nouze 70
Závěr 77

V. ZÁVĚR 78

СОДЕРЖАНИЕ

I. ВСТУПЛЕНИЕ 11

II. ВЗАИМООТНОШЕНИЕ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ И КРАЙНЕЙ НЕОБХОДИМОСТИ И НЕКОТОРЫХ КАТЕГОРИЙ НЕПРАВОМЕРНЫХ ДЕЙСТВИЙ 15

Вступление 15
Развитие институтов необходимой обороны, крайней необходимости в случае исследуемых категорий деликтов 17
Взаимоотношение между условиями необходимой обороны и категориями неправомерных действий 20
Взаимоотношение между условиями крайней необходимости и категориями неправомерных действий 27
Необходимая оборона и крайняя необходимость как основание исключения неправомерности действия 29
Заключение 32

III. К ВОПРОСУ ОЦЕНКИ СООТВЕТСТИЯ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ И ПРОПОРЦИОНАЛЬНОСТИ КРАЙНЕЙ НЕОБХОДИМОСТИ 34

Вступление 34
Обзор взглядов на подходы к рассмотрению соответствия необходимой обороны и пропорциональности крайней необходимости и их анализ 35
Причины несоответствия умозаключения действующего лица действительности 43
Другие взаимосвязанные проблемы 50
Заключение 53

IV. ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ПРЕВЫШЕНИЯ ПРЕДЕЛОВ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ И КРАЙНЕЙ НЕОБХОДИМОСТИ . . 54

Вступление 54
Понятие превышения пределов необходимой обороны и крайней необходимости 55

Различение условий и пределов необходимой обороны и крайней необходимости 61
Юридическая квалификация действий, совершенных при превышении пределов необходимой обороны и крайней необходимости 64
Правовые последствия превышения пределов необходимой обороны и крайней необходимости 70
Заключение 77

V. ЗАКЛЮЧЕНИЕ 78

INHALT

I. EINLEITUNG 11

II. DIE BEZIEHUNG DER NOTWEHR UND DES ÄUSSERSTEN NOTSTANDES UND EINIGER KATEGORIEN RECHTSWIDRIGEN HANDELNS 15

Einleitung 15
Die Entwicklung der Institute der Notwehr, des äußersten Notstandes und des Notstandes bei den untersuchten Deliktskategorien 17
Die Beziehung der Bedingungen der Notwehr zu den Kategorien der rechtswidrigen Handlungen 20
Die Beziehung der Bedingungen des äußersten Notstandes zu den Kategorien der rechtswidrigen Handlungen 27
Die Notwehr und der äußerste Notstand als Gründe zur Ausschließung der Rechtswidrigkeit des Handelns 29
Schluß 32

III. ZUR FRAGE DER BEWERTUNG DER ANGEMESSENHEIT DER NOTWEHR UND DER PROPORTIONALITÄT DES ÄUSSERSTEN NOTSTANDES 34

Einleitung 34
Übersicht der Ansichten über die Gesichtspunkte zur Beurteilung der Angemessenheit der Notwehr und der Proportionalität des äußersten Notstandes und ihre Analyse 35
Die Ursachen der Nichtübereinstimmung des Urteils der handelnden Person und der Wirklichkeit 43
Weitere zusammenhängende Probleme 50
Schluß 53

IV. BEGRIFF UND BEDEUTUNG DES ÜBERSCHREITENS DER GRENZEN DER NOTWEHR UND DES ÄUSSERSTEN NOTSTANDES 54

Einleitung 54
Der Begriff der Überschreitung der Grenzen der Notwehr und des äußersten Notstandes 55

Die Verschiedenheit der Bedingungen und der Grenzen der Notwehr und des äußersten Notstandes 61
Die rechtliche Qualifikation von Taten, die bei Überschreitung der Grenzen der Notwehr und des äußersten Notstandes begangen wurden 64
Die rechtlichen Folgen der Überschreitung der Grenzen der Notwehr und des äußersten Notstandes 70
Schluß 77

V. SCHLUSS 78

I. ÚVOD

Problematika okolností vylučujících protiprávnost, zejména instituty (nutné) obrany a (krajní) nouze, patří mezi tradiční otázky, kterými se věda i právní praxe zabývá. Jde totiž o jednu ze základních právních otázek spjatou s právní odpovědností, zejména se základy odpovědnosti trestní.

Zvláště ty instituty, které odpovídají současným ustanovením o nutné obraně a krajní nouzi, jsou známy již z dávné historie. Takové instituty, jako svémoc, sebeobrana a nouze existovaly již ve středověku.[1]) Tyto základní instituty vyloučení právní odpovědnosti prodělaly poměrně pestrý vývoj. Nejprve nahrazovaly nedostatek ochrany ze strany teprve vznikající státní moci. S rozvojem státní moci dochází pak k omezování svépomocných prostředků ochrany vlastních zájmů ve prospěch ochrany poskytované právě touto centralizující se a upevňující se státní mocí.

Otázkám obrany a nouze věnovali pozornost i filozofové a politici.[2]) Je to dáno tím, že tyto instituty jsou nejen instituty práva, ale úzce souvisejí i s morálními, politickými, příp. náboženskými názory a principy každé společnosti.

V socialistické společnosti získaly tyto instituty zcela novou kvalitu nejen co do svého obsahu, ale i co do svého významu. Socialistická právní věda, vesměs zdůrazňující otevřeně svoji třídnost, akcentuje kromě právního významu těchto institutů rovněž jejich význam společenský a politický.

Vesměs se konstatuje, že jednání uskutečněná při splnění všech podmínek a mezí těchto institutů nemají charakter jednání protiprávních

---

[1]) Srov. např. Solnař V.: Z dějin českého zemského práva trestního, Praha 1921, str. 11—12.

[2]) Srov. např. Solnař V.: Základy trestní odpovědnosti, Academia, Praha 1972, str. 93—94; Kiričenko V. F.: Osnovnyje voprosy učenija o neobchodimoj oborone v sovetskom ugolovnom prave, IAN, Moskva 1948, str. 10 a násl.; Domachin S. A.: Krajňaja neobchodimosť po sovetskomu ugolovnomu pravu, Gosjurizdat, Moskva 1955, str. 11 a násl.

a pro společnost nebezpečných. Jde naopak o jednání právem aprobovaná a pro společnost prospěšná.[3])

V socialistické literatuře se kromě toho oprávněně akcentuje též sociálně politický aspekt těchto institutů. Jde především o prostředek zapojení pracujících do boje s protispolečenskou činností a s jejími následky.[4]) Právní úprava nutné obrany a krajní nouze umožňuje v širokém rozsahu všem občanům účinně vystoupit na ochranu napadených a ohrožených zájmů nejen svých vlastních, ale i zájmů ostatních spoluobčanů a celé společnosti. V tomto smyslu plní uvedené instituty též preventivní roli. Současně je to i nástroj výchovy občanů socialistické společnosti v duchu vzájemné soudružské pomoci, kolektivismu a jednoty individuálních a společných zájmů.[5]) Uplatňování práva na nutnou obranu a krajní nouzi přispívá rovněž k upevňování socialistické zákonnosti, právního řádu a socialistických společenských vztahů.

Cílem této práce je zaměřit se na některé aktuální otázky, které dosud nebyly literaturou dostatečně a souhrnně řešeny a které mají význam z hlediska dalšího zvyšování účinnosti trestního práva a jeho institutů v boji s trestnou činností a jejími následky.

Pozornost je proto věnována otázce vztahu nutné obrany a krajní nouze a některých kategorií protiprávních jednání, zvláště trestného činu a přestupku. Jde jednak o otázku, zda jednání v nutné obraně nebo v krajní nouzi vylučuje odpovědnost za delikt jen určité kategorie nebo odpovědnost za (právní) delikt vůbec. Dále byla zkoumána problematika čelení takovým útokům a jiným nebezpečím, které mají povahu správních přestupků a kde zvláštní právní úprava zatím zcela chybí.

Z celé obsáhlé problematiky tzv. přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze se práce zaměřuje na otázku hledisek rozhodných pro posuzování a hodnocení této tzv. přiměřenosti a proporcionality. Jde o to, zda hodnocení má vycházet z objektivního posuzování povahy a nebezpečnosti útoku, resp. závažnosti následku, nebo ze subjektivního hodnocení jednající osoby. V tomto směru pak je zkoumána otázka, zda určující je úsudek průměrného občana nebo úsudek konkrétní jednající osoby, jak rozhodné skutečnosti vnímala a hodnotila. V této souvislosti pak je věnována pozornost požadavku odůvodněnosti takového úsudku.

Zvláště aktuální a z hlediska právních jistot občanů důležitou se jeví problematika překročení mezí, resp. nesplnění podmínek nutné obrany

---

[3]) Solnař V.: Základy trestní odpovědnosti, Academia, Praha 1972, str. 84; Nezkusil J. a kol.: Československé trestní právo, Orbis, Praha 1976, str. 118, a literatura zde uvedená.

[4]) Čič M. a kol.: Československé trestné právo, Obzor, Bratislava 1983, str. 116, a literatura zde uvedená.

[5]) Sokolov N. N., Čupalenkov I. T.: Na čej storone zakon, JuL, Moskva 1981, str. 3 a 6.

a krajní nouze. Jde především o snahu odlišovat podmínky, které (vůbec) umožňují jednat v nutné obraně či v krajní nouzi, a meze dovoleného jednání samotného, zvláště pokud jde o právní důsledky excesu. Práce se snaží též o zhodnocení současné právní úpravy a o zvýšení privilegování těch osob, které v nutné obraně nebo v krajní nouzi jednají, a to s cílem zvýšit účinnost těchto institutů.

Zpracování otázek nutné obrany a krajní nouze v československé literatuře neodpovídá významu této problematiky. V posledních desetiletích, kromě výkladu v učebnicích a v komentářích a kromě zpracování těchto institutů v práci V. Solnaře,[6]) nalézáme pouze několik článků a statí. Širokému okruhu otázek, spjatých nejen s instituty nutné obrany a krajní nouze, je věnována práce D. Císařové a J. Čížkové, která se zabývá řadou aktuálních problémů okolností vylučujících protiprávnost.[7]) Dále je třeba uvést práci A. Dolenského,[8]) zabývající se problematikou přiměřenosti nutné obrany a některými otázkami souvisejícími. Ostatní autoři věnovali pozornost především problematice excesu (D. Císařová,[9]) J. Zigo,[10]) M. Jebavý,[11]) avšak upozorňují toliko na některé dílčí problémy, naznačují směry řešení a zabývají se jen některými aspekty problematiky. Institutu krajní nouze je pak věnován článek Z. Poláška a J. Kollára,[12]) který se ovšem věnuje některým speciálním otázkám.

Ze zahraniční literatury je třeba uvést především literaturu sovětskou, kde existuje již tradice monografického zpracování institutů nutné obrany a krajní nouze a řada monotematicky zaměřených článků.[13])

S ohledem na otázky zkoumané v této práci třeba konstatovat, že problematika vztahu nutné obrany a krajní nouze, resp. nouze, a některých

---

[6]) Solnař V.: Základy trestní odpovědnosti, Academia, Praha 1972.

[7]) Císařová D., Čížková J.: Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, AUC-I, Praha 1/1986.

[8]) Dolenský A.: Přiměřenost nutné obrany, in: Sborník prací z trestního práva, Academia, Praha 1969.

[9]) Císařová D.: K podnětům sovětské právní úpravy překročení mezí nutné obrany pro československou právní úpravu, Socialistická zákonnost 2/1982.

[10]) Zigo J.: Vybočenie z medzí nutnej obrany, Socialistická zákonnost 1971.

[11]) Jebavý M.: Vybočení z mezí nutné obrany, Socialistická zákonnost 1975.

[12]) Polášek Z., Kollár J.: Některé problémy vyloučení krajní nouze, Právník 1975.

[13]) Např. Domachin S. A.: Krajňaja neobchodimosť po sovetskomu ugolovnomu pravu, Gosjurizdat, Moskva 1955; Kiričenko V. F.: Osnovnyje voprosy učenija o neobchodimoj oborone v sovetskom ugolovnom prave, IAN, Moskva 1948; Jakubovič M. I.: Učenije o neobchodimoj oborone v sovetskom ugolovnom prave, Gosjurizdat, Moskva 1961; Šavgulidze T. G.: Neobchodimaja oborona, Tbilisi 1969; Paše-Ozerskij N. N.: Neobchodimaja oborona i krajňaja neobchodimosť po sovetskomu ugolovnomu pravu, Gosjurizdat 1962; Tkačenko V. I.: Neobchodimaja oborona v sovetskom ugolovnom prave, IAN, Moskva 1979; Kozak V. N.: Pravo na neobchodimuju oboronu, Saratov 1972; Sluckij I. I.: Obstojatelstva isključajuščije ugolovnuju otvetstvennosť, LGU, Leningrad 1956; Sokolov N. N., Čupalenkov I. T.: Na čej storone zakon, JuL, Moskva 1981; Tiškevič I. S.: Ponjatije „obščestvenno opasnogo posjagatelstva", kotoroje možet byť presečeno puťom ispolzovanija prava na neobchodimuju oboronu, in: Voprosy gosudarstva i prava, Minsk 1962, aj.

kategorií protiprávních jednání, nebyla v naší literatuře zpracována téměř vůbec. V otázkách hledisek pro posuzování tzv. přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze a v otázce pojmu a významu překročení mezí nutné obrany a krajní nouze, se naše literatura zabývala dosud vesměs jen některými aspekty dané problematiky.

Při zpracování této práce byly použity jak obecné, tak i speciální metody právní vědy. Především byla použita metoda dialektického a historického materialismu, týkající se všech oblastí poznávací činnosti a vyplývající přímo z marxisticko-leninské filozofie. Zvláště byl kladen důraz na metodu třídní a politické analýzy při zaujímání stanovisek k některým sporným otázkám, což plyne ze snahy akcentovat sociálně politické aspekty zkoumané problematiky.

Z jednotlivých dílčích metod byla použita metoda komparativní a interdisciplinární přístup. Dále se práce opírá o metodu dedukce a o metodu analýzy a syntézy.

Právní úprava a aplikační praxe, v souvislosti s těmito instituty, úzce souvisí s otázkami rozvoje socialistické zákonnosti, s upevňováním právního řádu a socialistických společenských vztahů, tedy s úkoly v rámci budování rozvinuté socialistické společnosti, jak plyne ze závěrů XVII. sjezdu Komunistické strany Československa.

Z výše uvedeného nástinu je rovněž patrný značný význam právní úpravy a aplikační praxe, v souvislosti s instituty nutné obrany a krajní nouze, též pro další zvyšování účinnosti trestního práva a jeho institutů při předcházení trestné činnosti a jejích následků. Rozbor vybraných otázek těchto institutů je součástí realizace hlavního úkolu SPZV IX-5-3, konkrétně jeho dílčího úkolu č. 7-2: Účinnost trestní odpovědnosti a trestního řízení v boji s kriminalitou.

Práce vychází z právní úpravy ke dni 1. ledna 1989.

II. VZTAH NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE A NĚKTERÝCH KATEGORIÍ PROTIPRÁVNÍCH JEDNÁNÍ

ÚVOD

Problematice diferenciace trestní odpovědnosti je v posledních letech věnována u nás i v zahraničí značná pozornost. Svědčí o tom rovněž průběh a výsledky kolokvia československé národní skupiny AIDP s mezinárodní účastí k otázkám diferenciace trestní odpovědnosti, které se uskutečnilo v září 1981 v Praze.[14])

Takováto pozornost, která je otázkám diferenciace odpovědnosti věnována, není náhodná. Vyplývá zákonitě z úsilí o zvýšení účinnosti působení práva (a to nikoliv pouze práva trestního) ve společnosti. Snaha zvýšit účinnost právní regulace souvisí nutně s procesem dalšího rozvoje společnosti a socialistické společnosti zvláště.

„Diferenciace trestní odpovědnosti je jednou z nejzákladnějších otázek trestního práva. S náležitou diferenciací je především spjata vnitřní výstavba trestního práva. Od řešení otázek diferenciace je do značné míry odvislé preventivní působení trestního práva a jeho efektivnost v rámci systému prostředků boje s kriminalitou."[15])

Diferenciace trestní odpovědnosti, stručně řečeno, představuje diferenciaci vlastních podmínek trestní odpovědnosti, a to v závislosti na povaze nebezpečnosti činu pro společnost, jež odráží (vyjadřuje) nebezpečnost činu pro společnost typovou. S tím souvisí i diferenciace následků této trestní odpovědnosti. S diferenciací hmotněprávní pak mohou být spojeny i odlišnosti v oblasti trestního procesu. Není však posláním této práce podrobněji problematiku diferenciace trestní odpovědnosti rozebírat.

Součástí celé obsáhlé problematiky diferenciace trestní odpovědnosti je rovněž problematika kategorizace deliktů. „Kategorizace deliktů je pojem užší než diferenciace trestní odpovědnosti. Tato zahrnuje nejen katego-

---

[14]) Srov. Sborník dokumentů a příspěvků z kolokvia Diferenciace trestní odpovědnosti, UK, Praha 1983.

[15]) Nezkusil J.: K problematice diferenciace trestní odpovědnosti, VÚK, Praha 1981, str. 3.

rizaci na trestné činy a přečiny, ale i diferenciaci druhů (skupin) uvnitř kategorií."[16])

Kategorizaci deliktů je však třeba chápat v širším smyslu, nejen jako kategorizaci trestních deliktů (soudních deliktů), ale jako kategorizaci (právních) deliktů vůbec. Upozornil na to ve svém vystoupení na uvedeném kolokviu V. Knapp.[17]) Rozlišuje přitom diferenciaci odvětvovou (speciální), tj. uvnitř určitého právního odvětví, a diferenciaci meziodvětvovou, tj. z hlediska celého systému daného právního řádu. Z tohoto širšího pojetí také vychází M. Čič,[18]) který člení antisociální činnost a postoje na: a) úmyslné trestné činy, b) nedbalostní trestné činy, c) přečiny, d) přestupky správní a pracovní, e) delikty podle občanského práva, f) různé deviace a úchylky, g) nesprávné, nekvalifikované, lhostejné a neangažované rozhodování v politické, ekonomické a jiné oblasti. Zde jsou ovšem vedle právních aspektů zahrnuty i aspekty morální a politické, resp. ekonomické.

Kategorizace deliktů v širším smyslu úzce souvisí s širší problematikou právní odpovědnosti vůbec. Porušení právní povinnosti (resp. její nesplnění) se potom označuje jako (právní) delikt. Specifičnost „právních" deliktů na rozdíl od porušení morálních či politických povinností, je dána jejich objektem, tj. charakterem společenských vztahů (zájmů), jež delikt ohrožuje nebo porušuje.

Obecná teorie socialistického práva provádí klasifikaci deliktů právě podle jejich objektů. „Rozhodující je tu intenzita chráněných společenských zájmů, což má vliv na charakter újmy, již je povinen rušitel nést, a projevuje se dále i ve způsobu, jakým podle práva povinnost nést újmu je zakládána, eventuálně které státní orgány je ukládají a v jakém řízení."[19])

Z tohoto hlediska pak právní teorie klasifikuje delikty na: a) trestné činy (přečiny), b) správní delikty, c) disciplinární delikty, d) delikty „soukromoprávní", přesněji delikty postihované sankcemi, typickými pro tzv. „soukromoprávní úpravu" odpovědnostních vztahů.

Není posláním této práce podrobněji se problematikou právní odpovědnosti a klasifikace deliktů v celé šíři zabývat. Pro naše další potřeby postačuje alespoň výše uvedený stručný nástin problematiky. Mezi jednotlivými typy právní odpovědnosti a deliktů existuje nepochybně úzká souvislost, vzájemné prolínání a odlišnosti. Často se správně uvádí, že

---

[16]) Nezkusil J.: K problematice diferenciace trestní odpovědnosti, in: Diferenciace trestní odpovědnosti, UK, Praha 1983, str. 32.

[17]) Knapp V.: Obecně teoretické poznámky k otázkám diferenciace trestní odpovědnosti, in: Diferenciace trestní odpovědnosti, UK, Praha 1983, str. 200.

[18]) Čič M.: Úvaha o problémoch diferenciácie trestnej zodpovednosti, in: Diferenciace trestní odpovědnosti, UK, Praha 1983, str. 64.

[19]) Kučera E.: Obecná teorie státu a práva, Orbis, Praha 1976, str. 288.

nejužší vztah má trestněprávní odpovědnost a trestní (soudní) delikty k odpovědnosti a deliktům správním, zejména k přestupkům. Je to dáno zejména právě charakterem společenských vztahů (zájmů), které obě právní odvětví chrání. Na tuto těsnou souvislost mezi trestními (soudními) delikty a přestupky upozorňuje Király a vystihuje i podstatu této souvislosti: „Ostře odlišit sankce za trestné činy a administrativní přestupky je téměř nemožné,... většina trestných činů má takový charakter, že objekt se může porušovat nebo ohrožovat v širokém rozsahu (stupňovitě) od minimálního do maximálního stupně."[20])

Budeme-li proto v této práci zkoumat uplatnění institutů nutné obrany a krajní nouze u jednotlivých kategorií deliktů a jejich vzájemný vztah, zaměříme se vesměs na kategorii trestních (soudních) deliktů a na kategorii přestupků. Z praktického i z teoretického hlediska je zde návaznost problematiky nejužší.

VÝVOJ INSTITUTŮ NUTNÉ OBRANY, KRAJNÍ NOUZE A NOUZE U ZKOUMANÝCH KATEGORIÍ DELIKTŮ

Právnická dvouletka překonala roztříštěnost právní úpravy soudních a správních deliktů. Do té doby existovala v trestním právu tripartice: zločin, přečin, přestupek; ve správním právu pak existovalo množství norem přestupkového práva v řadě různých předpisů.

Trestní zákon č. 86/1950 Sb. zavedl jednotný pojem trestného činu. V § 8 bylo obsaženo ustanovení o nutné obraně[21]) a v § 9 ustanovení o krajní nouzi.[22])

V témže roce byl přijat trestní zákon správní č. 88/1950 Sb. Tento zákon sjednotil právní úpravu přestupků a spolu se zákonem o trestním řízení správním č. 89/1950 Sb. založil širokou pravomoc národních výborů při rozhodování o přestupcích s možností ukládat významné sankce. Tento zákon byl již v roce 1953 novelizován zákonem č. 102/1953 Sb. a došlo

---

[20]) Király T.: K problematice diferenciace trestní odpovědnosti v maďarském trestním právu, in: Diferenciace trestní odpovědnosti, UK, Praha 1983, str. 104.

[21]) „Jednání jinak trestné, jímž někdo odvrací útok na lidově demokratickou republiku, její socialistickou výstavbu, zájmy pracujícího lidu nebo jednotlivce, není trestným činem, jestliže:
a) útok přímo hrozil nebo trval a
b) obrana byla útoku přiměřená."

[22]) „1. Jednání jinak trestné, jímž někdo odvrací nebezpečí přímo hrozící lidově demokratické republice, její socialistické výstavbě, zájmům pracujícího lidu nebo jednotlivci, není trestným činem, jestliže:
a) způsobená škoda je menší než ta, která hrozila, a
b) nebezpečí nebylo možno odvrátit jinak.
2. Nejde o krajní nouzi podle odst. 1, jestliže ten, komu nebezpečí hrozilo, byl povinen je snášet."

k jistému omezení pravomoci národních výborů. Současně bylo umožněno, aby národní výbory postoupily závažnější správní přestupky k projednání soudu. Ten pak mohl uložit přísnější sankce než národní výbor. Z našeho hlediska je však důležité, že trestní zákon správní č. 88/1950 Sb. obsahoval v § 8 ustanovení o nouzi.[23])

Usnesení ÚV KSČ z prosince 1960 „K otázkám dalšího upevňování socialistické zákonnosti a zlidovění soudnictví" vyslovilo požadavek, že v současné etapě vývoje naší společnosti lze svěřit projednávání méně závažných případů porušování socialistické zákonnosti společenským organizacím a místním lidovým soudům. Současně byl vydán zákon číslo 60/1961 Sb., o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku, jenž zrušil trestní zákon správní č. 88/1950 Sb. Dále pak zákon o místních lidových soudech č. 38/1961 Sb. zavedl vedle existující kategorie přestupků kategorie novou: provinění (§ 15).

Tato kategorie byla zajímavá tím, že o proviněních rozhodovaly zásadně místní lidové soudy, ale tam, kde nebyly zřízeny (např. obce s méně než 3000 obyvatel), rozhodovaly o proviněních národní výbory. Mohly za ně ukládat ovšem pouze opatření podle přestupkového zákona, tedy stejná jako za přestupky.

V této souvislosti je třeba zdůraznit, že ani zákon o místních lidových soudech, ani přestupkový zákon neobsahovaly žádná ustanovení o nutné obraně, krajní nouzi nebo nouzi. Rovněž v komentáři k těmto zákonům[24]) není o těchto institutech ani zmínka. Lze si to vysvětlit snahou o maximální zjednodušení a „zlidovění" právní úpravy. Tato snaha odstranila řadu institutů z právních předpisů nejen přestupkového práva (zavinění, nepříčetnost, souběh, aj.), ale i z procesního práva (pojem účastníka správního řízení aj.). Tyto tendence a vzniklý stav byly již často podrobovány oprávněné kritice.

V roce 1961 byl přijat rovněž nový trestní zákon č. 140/1961 Sb. Tento zákon zachoval jednotný pojem trestného činu a v § 13 a 14 obsahuje ustanovení o nutné obraně a o krajní nouzi. Ve srovnání s předchozím trestním zákonem byly tyto instituty dále zpřesněny a do jisté míry se usnadnila jejich aplikace.[25])

Zajímavým mezníkem právní úpravy byl zákon č. 58/1965 Sb., kterým se upravuje postih provinění a přestupků osob opětovně se dopouštějících

---

[23]) „1. Přestupkem není čin, kterým někdo odvrací nebezpečí přímo hrozící jemu nebo někomu jinému, pokud nebyla způsobena podstatně větší škoda než ta, která hrozila, a pokud nebezpečí nebylo možno odvrátit jinak.

2. Nejde o krajní nouzi podle odst. 1, jestliže ten, komu nebezpečí hrozilo, byl povinen je snášet."

[24]) Bydžovský L., Lukeš Z.: Přestupky a provinění, Orbis, Praha 1962.

[25]) Srov. Solnař V.: Kodifikace trestního práva z roku 1961 z hlediska záruk zákonnosti, Stát a právo 11/1965, str. 101.

výtržností, násilností a příživnictví. Tento zákon umožnil, aby při splnění požadavku speciální recidivy byly takové přestupky a provinění projednávány před soudy s možností uložit přísnější trest, než byla opatření podle přestupkového zákona a zákona o místních lidových soudech. Námi zkoumanou problematikou se však tento zákon nezabýval.

Konečně v roce 1969 byl přijat zákon č. 150/1969 Sb., o přečinech. Tento zákon zrušil kategorii provinění, derogoval zákon o místních lidových soudech, zákon č. 58/1965 Sb. a část přestupkového zákona. Současně vytvořil novou kategorii soudních deliktů: přečin. Ani tento zákon sice výslovné ustanovení o nutné obraně a o krajní nouzi neobsahoval, ale podle § 13 tohoto zákona se aplikují ustanovení vesměs celé obecné části trestního zákona na kategorii přečinů. Tedy včetně institutů nutné obrany a krajní nouze.

Takový je tedy vývoj, pokud jde o instituty nutné obrany, krajní nouze a nouze, v námi sledovaných kategoriích protiprávních jednání.

Pro úplnost třeba dodat, že v posledních letech se připravuje vydání nového přestupkového zákona. Podle zásady č. 8, obsažené v návrhu z roku 1982, měl by nový přestupkový zákon obsahovat rovněž institut nouze: „Přestupkem není jednání, jímž někdo odvrací nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému zákonem, jestliže tím nebyla způsobena podstatně větší škoda než ta, která hrozila, a nebezpečí nebylo možno odvrátit jinak."

Takové znění v podstatě koresponduje s úpravou institutu nouze podle § 8 odst. 1 trestního zákona správního č. 88/1950 Sb. Rozdíly jsou zde pouze dva. Především došlo k určité konkretizaci pojmu „nebezpečí". Zatímco zákon č. 88/1950 Sb. hovořil obecně o „nebezpečí hrozící jemu nebo někomu jinému", tento návrh konstruuje „nebezpečí hrozící zájmu chráněnému zákonem". Zdůrazňuje se zde požadavek, aby nebezpečí hrozilo nikoliv zájmu jakémukoliv (třeba právem nechráněnému), ale zájmu zákonnému. Přitom se nepožaduje, aby zájem byl chráněn určitým konkrétním zákonem (např. přestupkovým), ale postačuje, že jde o zájem chráněný zákonem vůbec. Podle důvodové zprávy k návrhu zákona je tomu tak vzhledem k povaze zájmů, které mohou být porušeny.

Druhým rozdílem oproti úpravě institutu nouze v trestním zákoně správním z roku 1950 je skutečnost, že návrh nového přestupkového zákona neobsahuje v navrhovaném ustanovení o nouzi podmínku, že nelze jednat v nouzi, je-li zde povinnost nebezpečí snášet (§ 8 odst. 2 zákona č. 88/1950 Sb.).

Navrhovaná právní úprava institutu nouze, jak již bylo uvedeno, je vlastně kombinací nutné obrany a krajní nouze, známých z práva trestního. Oba trestněprávní instituty se zde spojují v jeden. Podle důvodové

zprávy: „Tato koncepce je odůvodněna povahou přestupků. U nich nutná obrana prakticky nepřichází v úvahu a pro případné výjimky postačí ustanovení o nouzi ve smyslu této zásady."

VZTAH PODMÍNEK NUTNÉ OBRANY KE KATEGORIÍM PROTIPRÁVNÍCH JEDNÁNÍ

Nejdříve se pokusíme najít vzájemný vztah a souvislost mezi podmínkami vytvářejícími stav nutné obrany a jednotlivými kategoriemi protiprávních jednání, které v této části práce zkoumáme.

Budeme se proto nejdříve zabývat podmínkami vytvářejícími stav nutné obrany, zejména pojmem „útoku". Vesměs se uvádí, že podmínkou pro jednání v nutné obraně je protiprávní, pro společnost nebezpečný útok na chráněné zájmy. Sovětští autoři zpravidla v systematice výkladu zvýrazňují dále požadavek, aby útok byl přímý a skutečný,[26]) jiní autoři řeší tyto otázky v rámci výkladu excesu z nutné obrany. Okruh chráněných zájmů, proti nimž útok směřuje, se buď kryje se zájmy chráněnými trestním zákonem (např. úprava československá) nebo bývá podáván jejich druhový výčet (např. úprava sovětská, rumunská a bulharská), avšak praktický výsledek je v zásadě shodný.

Komplexní výklad pojmu „útok" by přesáhl potřeby této práce. Budeme se proto podrobněji zabývat pouze otázkou vztahu protiprávního, pro společnost nebezpečného útoku a kategoriemi deliktů.

Není snad pochyb o tom, že takovým protiprávním, pro společnost nebezpečným útokem může být i (právní) delikt, nikoliv však vždy. Často se zdůrazňuje, že útok nemusí být trestným činem. Tak Solnař k útoku řadí i činy, jejichž trestnost zanikla, nebo případy exempcí. Sokolov k útoku řadí jakékoliv porušení právních norem, nejen trestního práva nebo správního práva.

V této souvislosti nabývá významu problematika útoků osob nepříčetných, dětí nebo osob jednajících ve skutkovém omylu. Jde o otázku, o jejíž řešení se snažili autoři již v minulosti a na kterou jsou dosud vyslovovány různé názory. Podstata tohoto problému spočívá v tom, zda pro naplnění znaku protiprávnosti útoku postačuje protiprávnost objektivní nebo je nutná protiprávnost v subjektivním smyslu. Obě stanoviska nalezla již v literatuře svůj odraz. O objektivní protiprávnosti hovoří např.

---

[26]) Srov. např. Kurinov V. A.: Sovetskoje ugolovnoje pravo, IMU, Moskva 1969, str. 194.

Kiričenko,[27]) Świda,[28]) Sokolov,[29]) i některé učebnice.[30]) Podle těchto názorů jde o protiprávní, pro společnost nebezpečný útok, proti němuž lze jednat v nutné obraně, i když útočníka nelze pro nedostatek příčetnosti, věku nebo zavinění trestně stíhat. Stačí, že útok je objektivně protiprávní a pro společnost nebezpečný, ač nesplňuje další znaky požadované pro (právní) delikt.

Druhá skupina autorů požaduje protiprávnost v subjektivním pojetí a odmítá pouhou objektivní rozpornost s právem. Činí tak např. Solnař,[31]) Tiškevič[32]) a československé soudobé učebnice.[33]) Tato skupina názorů řadí případy činů osob nepříčetných, dětí nebo osob jednajících nezaviněně či nedbalostně pod pojem „nebezpečí", tedy k případům vytvářejícím stav krajní nouze.

U obou skupin názorů jsou pak ještě rozdíly pokud jde o podmínky a rozsah zákroků proti takovým osobám, tj. zda se nutná obrana či krajní nouze uplatní ve své čisté podobě nebo s některými omezeními, resp. rozšířeními.

Podrobný rozbor tohoto problému není naším úkolem. Jako východisko pro naše další úvahy použijeme názor, který v naší literatuře v poslední době je zastáván většinou autorů. Činy osob nepříčetných, dětí a osob jednajících ve skutkovém omylu nebudeme proto považovat za útok zakládající stav nutné obrany, ale za nebezpečí, podmiňující jednání v krajní nouzi. Avšak ani opačný názor by neměl na úvahy o vztahu nutné obrany a krajní nouze a kategorií deliktů větší vliv, neboť není pochyb o tom, že činy osob nepříčetných, dětí nebo osob jednajících ve skutkovém omylu svými vnějšími znaky objektivně odpovídají deliktům. Kromě toho se obecně přijímá, že nutná obrana je v zásadě zvláštním případem krajní nouze, resp. že útok je zvláštním případem nebezpečí.

Bylo tedy již řečeno, že protiprávním, pro společnost nebezpečným útokem může být i (právní) delikt. Podívejme se nyní na toto tvrzení blíže z hlediska námi zkoumaných kategorií deliktů.

Pokud jde o útoky, které lze právně kvalifikovat jako trestný čin, nevyskytly se v literatuře ani v praxi pochybnosti o tom, že proti takovým útokům je nutná obrana přípustná. Trestný čin je nepochybně protiprávní

---

[27]) Kiričenko V. F.: Osnovnyje voprosy učenija o neobchodimoj oborone v sovetskom ugolovnom prave, IAN, Moskva 1948, str. 28.

[28]) Świda W.: Prawo karne, PWN, Varšava 1978, str. 147.

[29]) Sokolov N. N., Čupalenkov I. T.: Na čej storone zakon, JuL, Moskva 1981, str. 32.

[30]) Např. Čchikvadze V. M.: Sovětské trestní právo, SPN, Praha 1954, str. 226; Mendelson G. A.: Sovetskoje ugolovnoje pravo, Gosjurizdat, Moskva 1962, str. 167; Kurinov V. A.: op. cit., str. 193; Tkačenko V. I.: Sovetskoje ugolovnoje pravo, JuL, Moskva 1982, str. 176, aj.

[31]) Solnař V.: Základy trestní odpovědnosti, Academia, Praha 1972, str. 102.

[32]) Tiškevič I. S.: Ugolovnoje pravo BSSR, Minsk 1973, str. 121.

[33]) Nezkusil J. a kol.: Československé trestní právo, Orbis, Praha 1976, str. 122.

a pro společnost nebezpečný. Podrobnější argumentace je v tomto směru snad nadbytečná. Pokud se v literatuře určité spory snad objevily, šlo nikoliv o to, zda nutná obrana je přípustná proti trestným činům vůbec, ale o to, zda je nutná obrana přípustná proti všem trestným činům. Dříve byla například zpochybňována možnost nutné obrany proti trestným činům proti cti člověka.[34]) V současnosti se často uvádí, že proti některým trestným činům, jejichž povaha to prakticky neumožňuje, není nutná obrana možná (např. spekulace, zanedbání povinné výživy, úplatkářství aj.). Tkačenko připouští nutnou obranu jen proti takovým trestným činům, které „... staví společenské vztahy do situace bezprostředního způsobení nenahraditelné újmy, kdy dovolání se ochrany u příslušných orgánů nezabrání vzniku újmy".[35])

Je ovšem možno v tomto směru vyslovit názor, že takovéto omezování podmínek nutné obrany nenalézá oporu ve znění trestních zákonů. Možnost případné budoucí nápravy není vždy zcela nesporná. Naproti tomu např. i u krádeže lze nápravu zpravidla zjednat. Spíše půjde o to, že proti některým trestným činům bude nutná obrana nepraktická s ohledem na povahu útoku a charakter způsobené újmy. Předem ji však vylučovat není patrně správné. Konečně pak ani v praxi se problémy tohoto druhu nevyskytují. Lze proto konstatovat, že nutná obrana je přípustná proti útokům, jež lze právně kvalifikovat jako trestný čin, neboť jde o čin protiprávní a pro společnost nebezpečný.

Zbývá se zabývat otázkou, je-li obrana přípustná i proti takovým protiprávním útokům, které z hlediska své právní kvalifikace jsou správními přestupky. Nemáme zde na mysli výlučně obranu ve smyslu analogie iuris podle § 13 trestního zákona, jakožto institut trestního práva, ale obranu jakožto takovou, např. ve formě institutu nouze, jež by vylučovala právní odpovědnost jednajícího. Této otázce nebyla v literatuře věnována větší pozornost. Solnař[36]) uvádí, že útokem nejsou činy nepatrné závažnosti (jako pouhé nezbednosti), výslovně však o přestupcích nehovoří. Na stejném místě pak říká, že: „Zájmy, které trestní zákon nechrání, nemohou být beztrestně chráněny nutnou obranou." Z toho by zdánlivě plynulo, že obranu proti přestupkům nepřipouští. Na jiném místě své práce, v obdobné souvislosti, však činí tuto poznámku: „Toto určení zájmů třeba chápat druhově, nikoliv podle intenzity (kvalitativní určení), která podmiňuje odpovědnost podle trestního zákona. Tak např. lze chránit i majetek menší hodnoty, než který je (normálně) předmětem útoku podle

---

[34]) Srov. Miřička A.: Trestní právo hmotné, Všehrd, Praha 1927, str. 57; Milota A.: Učebnice obojího práva trestního platného v Československé republice, Kroměříž 1926, str. 31.

[35]) Tkačenko V. I.: op. cit., str. 12—13.

[36]) Solnař V.: op. cit., str. 101.

trestního zákona."[37]) Lze se tedy domnívat, že obranu proti přestupkům neodmítá.

Učebnice trestního práva stručně, bez bližší argumentace, poznamenává, že vzhledem k povaze věci platí podobné zásady též pro přestupky.[38]) Učebnice správního práva ani komentář k přestupkovému zákonu žádnou zmínku o nutné obraně ani o krajní nouzi, příp. nouzi, neobsahují.

Položme si nejprve otázku, zda přestupky splňují podmínku protiprávnosti a společenské nebezpečnosti. Není pochyb o tom, že přestupek je jednání protiprávní. Určitá nejednotnost mezi teoretiky správního práva však existuje v otázce, je-li přestupek jednání pro společnost nebezpečné. Zejména v sovětské literatuře byla v tomto směru bohatá diskuse. Tak Jakuba[39]) odmítá názor, že každému porušení práva je vlastní společenská nebezpečnost, tedy i přestupkům. Hovoří v souvislosti s přestupky o jejich škodlivosti (vredonosnosť). Lazarev[40]) nevylučuje, že některé přestupky jsou pro společnost nebezpečné, nikoliv však nutně všechny. Materiální znak přestupku spatřuje opět v tom, že jsou škodlivé (nosjat uščerb) společenským vztahům. Luněva[41]) a Šišov[42]) považují všechny přestupky za společensky nebezpečné. Názory, že přestupky nejsou vůbec pro společnost nebezpečné, byly již podrobeny oprávněné kritice.

Českoslovenští autoři vesměs nevylučují u přestupků charakter společenské nebezpečnosti. Lze se rovněž setkat s názorem, že třeba rozlišovat dvě skupiny přestupků.[43]) Některé přestupky jsou považovány za pro společnost pouze škodlivé, nikoliv výslovně nebezpečné. Jedná se o přestupky čistě administrativní povahy, pouze ztěžující řádný výkon státní správy, nekorespondující zpravidla s trestnými činy. Správní sankce zde směřují především k obnovení právního stavu. Příkladem této skupiny přestupků je porušení předpisů o evidenci obyvatelstva, nepovolený dočasný zábor veřejného prostranství aj.

Druhou skupinu tvoří přestupky, které jsou považovány za pro společnost nebezpečné, korespondují s trestnými činy a nemají pouze administrativní povahu. Sankce zde nesměřuje k obnovení právního stavu,

---

[37]) Solnař V.: op. cit., str. 95.

[38]) Nezkusil J. a kol.: op. cit., str. 118.

[39]) Jakuba O. M.: Sovetskoje administrativnoje pravo, Kijev 1975, str. 163—165.

[40]) Lazarev B. M.: Kommentarij k Osnovam zakonodatělstva Sojuza SSR i sojuznych respublik ob administrativnych pravonarušenijach, JuL, Moskva 1983, str. 33.

[41]) Luneva A. E.: Administrativnaja otvetstvennosť za pravonarušenija, Moskva 1961, str. 45.

[42]) Šišov F. O.: O razgraničeniji prestuplenij i administrativnych prostupkov v sovetskom pravu, SGiP 6/1961, str. 66.

[43]) Mátl J.: Vymezení pojmu správního deliktu, Správní právo 6/1969, str. 358; Jablonský J.: K některým otázkám projednávání přestupků, ÚSS, Praha 1973, str. 10 až 11; Benčík M.: O súčasnej právnej úprave vybavovania priestupkov v niektorých socialistických krajinách, Správní právo 4/1979, str. 222.

ale k represi a prevenci. Tato skupina bývá označována jako „kriminální" přestupky. Sem můžeme zařadit drobné krádeže, výtržnosti aj.

Není posláním této práce výše nastíněný problém vyřešit. Pokud jde o tu skupinu přestupků, jež má vztah k trestním (soudním) deliktům a kde z hlediska jejich povahy je obrana praktická, převládá v teorii správního práva zřejmě názor, že zde znak společenské nebezpečnosti v určité míře zastoupen je. Toto stanovisko podporují rovněž i četné názory vědců v oboru trestního práva, kteří rozdíl mezi trestními (soudními) delikty a přestupky spatřují právě v typovém stupni společenské nebezpečnosti. Můžeme proto konstatovat, že (alespoň) tyto přestupky, které mají „kriminální" povahu, jsou nejen protiprávní, ale i pro společnost nebezpečné.

Proti připuštění obrany proti přestupkům lze vznést některé námitky. Především možno hovořit o nepraktičnosti tohoto institutu v oblasti přestupkového práva. To byl jeden z důvodů, proč bylo obdobné ustanovení z dosud platného přestupkového zákona vypuštěno. Kritika domnělé nepraktičnosti byla již některými autory podána. Tak Voženílek uvádí: „I když je pro praxi jednodušší v případě, že se dva občané vůči sobě dopustí jednání nesoucího formální znaky přestupků, příliš věc nezkoumat a postihnout oba, správné to není."[44]) Lazarev[45]) připouští, že stav nutné obrany je u přestupků řídký, ale může se vyskytnout. Konečně i při pouhém nahlédnutí do přestupkového zákona si lze představit řadu přestupků, kde obrana bude velmi aktuální a potřebná (např. drobnější útoky proti tělesné integritě, proti majetku v socialistickém nebo v osobním vlastnictví aj.).

Dolenský[46]) namítá, aniž by ovšem obranu v oblasti přestupků zcela vylučoval, že: „Jen u závažnějších případů tu je zájem státu a společnosti na tom, aby občané sami zakročili. Zájem na svépomoci je tím větší, čím je útok závažnější." S tím lze zajisté souhlasit. Nicméně z toho jednoznačně neplyne, že v případě útoků méně (nebo málo) závažných zde zájem na svépomoci vůbec není. Z opaku by pak totiž plynulo, že občan, jemuž hrozí „pouhé" poranění (např. škrábance, modřiny aj.) nebo zničení či poškození věci v hodnotě do 200 Kčs (např. rozbité okno, odřené dveře, poškození oděvu aj.), by byl povinen toto trpně snášet, neboť vesměs nepůjde o trestný čin. Proto také Dolenský jakoukoliv možnost obrany proti přestupkům zcela nevylučuje, ale spíše uvažuje o některých omezeních svépomoci.

V této souvislosti lze uvést, že když československá učebnice vykládá pojem „útok", proti němuž lze jednat v nutné obraně, uvádí jako příklad

---

[44]) Voženílek B.: K úvahám o nové právní úpravě přestupků, Socialistická zákonnost 1971, str. 198.

[45]) Lazarev B. M.: op. cit., str. 38.

[46]) Dolenský A.: Přiměřenost nutné obrany, in: Sborník prací z trestního práva, Academia, Praha 1969, str. 29.

útoku, který není ani trestným činem ani přečinem, útoky proti tělesné integritě, jež nemají za následek ublížení na zdraví. Tedy činy, které by byly vesměs přestupky.

S připuštěním obrany proti přestupkům není v rozporu ani názor Jakuboviče,[47]) ani znění komentáře,[48]) podle nichž není (nutná) obrana přípustná proti jednání, která nejsou pro společnost nebezpečná, resp. jsou nebezpečná pouze měrou zcela nepatrnou. V těchto případech totiž nemusí jít ani o přestupek.

To, co bylo dosud uvedeno, samozřejmě neznamená, že neexistuje žádná „dolní hranice útoku". Touto dolní hranicí útoku bude jednání, byť protiprávní, které není pro společnost vůbec nebezpečné, resp. je nebezpečné jen zcela nepatrně. Zde asi nelze dát obecně přesná kritéria. Bude vždy záležet na konkrétním stupni společenské nebezpečnosti konkrétního útoku. Mohou se samozřejmě vyskytnout i případy jednání, která formálně jsou pouze přestupkem, ale chybí jim potřebný stupeň společenské nebezpečnosti, požadovaný pro přestupek (např. krádež několika zápalek, rušení nočního klidu v ulici, kde nejsou obytné domy aj.). Marek[49]) je toho názoru, že právě tyto případy se mohou v přestupkovém právu často vyskytovat.

Nedostatek znaku společenské nebezpečnosti, resp. nepatrnost naplnění tohoto znaku určitým jednáním v konkrétním případě, však již přesahuje problematiku zkoumanou v rámci otázek vztahu nutné obrany a krajní nouze a jednotlivých kategorií deliktů.

Jako nejzávažnější argument pro připuštění obrany proti přestupkům se jeví ta skutečnost, že kategorizace deliktů je institutem právním, nikoliv objektivně existujícím. Jinak řečeno, zákonodárce z celého okruhu protiprávních a pro společnost nebezpečných jednání, podle určitého kritéria, provádí rozdělení těchto jednání do určitých skupin. Tato klasifikace, byť v závislosti zásadně na typovém stupni společenské nebezpečnosti, je však klasifikací v určitém smyslu umělou, historicky proměnlivou.

Řadový občan zpravidla nemá přesnou představu o této kategorizaci, pokud vůbec nějakou má. Vždyť zařazení určitého protiprávního jednání do určité kategorie závisí, kromě stupně společenské nebezpečnosti, i na formálních znacích, které občané nemohou a nemusí znát, a tedy nemohou ani sami určit, o kterou kategorii se jedná.

Stačí v této souvislosti uvést několik příkladů. Tak při útoku na majetek bude záležet na výši škody. Přitom právě tyto majetkové hranice jsou jen záležitostí judikatury, která se navíc mění (srov. např. 66/1972 Sb. rozh.

---

[47]) Jakubovič M. I.: Učenije o neobchodimoj oborone v sovetskom ugolovnom prave, Gosjurizdat, Moskva 1961, str. 61.

[48]) Matys K. a kol.: Trestní zákon — komentář, Orbis, Praha 1975, str. 95.

[49]) Marek A.: Polskie prawo wykroczeń, PWN, Varšava 1981, str. 70—71.

tr., 12/1978 Sb. rozh. tr., 1/1987 Sb. rozh. tr.). Nebo při útoku na tělesnou integritu člověka bude právní kvalifikace záviset často až na konečném účinku. Na problémy spojené s právní kvalifikací útoků proti zdraví upozorňuje Tesař: „Je často mimo úsudek pachatele, jakou újmu způsobí. Co skutečně nastane, závisí na řadě jiných faktorů."[50]) Snad nejvýrazněji se tento problém projevuje u drobných jednání chuligánské povahy. Právní kvalifikace objektivně naprosto shodného jednání závisí na tom, je-li splněn požadavek speciální recidivy (§ 9 odst. 1, písm. a) zákona o přečinech) nebo nikoliv. Přitom právě v těchto případech je obrana velmi praktická a častá, ačkoliv rozhodnutí, jde-li o přečin nebo o přestupek, je v momentě obrany nemožné.

Rozhodnutí, jde-li o přestupek nebo o jinou kategorii deliktů, bude tedy záviset na řadě faktorů, často je lze učinit až dodatečně a může být problémem i pro odborníky. Výši škody a povahu újmy na zdraví zjišťují dodatečně znalci. Existenci znaku speciální recidivy lze rovněž zjistit až dodatečně z výpisu z rejstříku trestů, resp. z evidence národního výboru. Požadovat takové rozhodnutí od občana, který formální odlišnosti skutkových podstat vůbec nezná, navíc okamžitě, v době, kdy mu útokem hrozí bezprostředně újma, je nemyslitelné.

Kromě toho si třeba uvědomit, že kategorizace deliktů se vyvíjí. Některá jednání, která byla podle zákona č. 60/1961 Sb. pouhými proviněními (proti nimž byla možnost nutné obrany zpochybňována), se „přes noc" stala přečiny (proti nimž literatura i praxe nutnou obranu připouští). Hranice mezi přestupky a trestními (soudními) delikty se tedy mění. Soudobé záměry na novelizaci trestního zákona jsou toho dalším důkazem.

Jestliže tedy souhlasíme s názorem, že od řadového občana, který se ocitl ve stavu, kdy se má bránit útoku, nelze požadovat, aby si učinil úsudek o tom, jak útok právně kvalifikovat (tj. do které kategorie protiprávních jednání jej zařadit), nemůžeme možnost obrany omezovat jen na některé kategorie protiprávních jednání a zejména vylučovat obranu proti přestupkům.

Můžeme tedy učinit závěr, že obranu (ať již analogií iuris podle § 13 trestního zákona nebo podle speciálního institutu správního práva) třeba připustit i proti takovým protiprávním a pro společnost nebezpečným útokům, které lze právně kvalifikovat jako správní přestupek.

---

[50]) Tesař J.: Několik poznámek z hlediska soudně lékařského k „Diferenciaci trestní odpovědnosti", in: Diferenciace trestní odpovědnosti, UK, Praha 1983, str. 287.

VZTAH PODMÍNEK KRAJNÍ NOUZE KE KATEGORIÍM PROTIPRÁVNÍCH JEDNÁNÍ

Jako podmínka, vytvářející stav krajní nouze, se zpravidla v soudobé literatuře uvádí bezprostředně hrozící nebo trvající nebezpečí vůči chráněným zájmům. Dále se dodává požadavek subsidiarity a neexistence povinnosti nebezpečí snášet. Pro naše potřeby netřeba analyzovat všechny podmínky, vytvářející stav krajní nouze, ale pouze stručně vymezíme, co literatura zahrnuje pod pojem nebezpečí.

Shodu lze především nalézt v tom, že pod pojem nebezpečí zahrnujeme přírodní síly, útoky zvířete (není-li poštváno), působení strojů a mechanismů (člověkem nevyvolaným a nezaviněným), kolize povinností, fyziologické a biologické procesy aj. Tyto případy nebudou vesměs právním deliktem ani objektivně, neboť jejich původcem není člověk. Případy, kdy tomu tak bude, budou uvedeny dále.

Pod pojem nebezpečí řadíme ovšem i nebezpečná lidská jednání, která z různých důvodů nejsou útokem ve smyslu § 13 trestního zákona, tj. ve smyslu ustanovení o nutné obraně. Půjde především o případy, kdy stav nebezpečí vyvolal sice člověk, ale „odvracející" jednání nesměřuje proti jeho nebezpečnému jednání, ale proti následkům (účinkům) takového jeho jednání. Může jít dále o případy, kdy nebezpečí vyvolal určitý člověk, ale jednání nebezpečí odvracející působí újmu jiným osobám. Konečně půjde o případy, kdy zdrojem nebezpečí jsou jednání osob nepříčetných, dětí nebo osob jednajících bez požadovaného zavinění, zejména ve skutkovém omylu (stojíme-li na stanovisku, že útokem není pouze útok objektivně protiprávní).

Posledně uvedená skupina nebezpečných lidských jednání může být ovšem objektivně deliktem, resp. může být deliktem i skutečně (v prvních dvou případech se původce nebezpečí deliktu zřejmě dopustil a ponese za něj odpovědnost). Pro závěr, že nebezpečná lidská jednání mohou být deliktem zcela nebo alespoň se deliktu svými vnějšími znaky podobat, svědčí i přístup Domachina,[51]) který časové meze stavu krajní nouze zkoumá z hlediska vývojových stadií trestné činnosti. Tkačenko dokonce hovoří o tom, že: „Zdrojem nebezpečí jsou jen taková lidská jednání, která jsou objektivně trestnými činy."[52])

Můžeme proto říci, že zdrojem nebezpečí mohou být rovněž jednání, která jsou (právními) delikty nebo se těmto deliktům podobají svými

---

[51]) Domachin S. A.: Krajňaja neobchodimosť po sovetskomu ugolovnomu pravu, Gosjurizdat, Moskva 1955, str. 27.

[52]) Tkačenko V. I.: Neobchodimaja oborona v sovetskom ugolovnom prave, JuL, Moskva 1979, str. 187.

znaky, avšak chybí zde odpovědný subjekt, resp. požadované zavinění následku.

Na souvislost kategorizace deliktů s pojmem nebezpečí, ve smyslu ustanovení o krajní nouzi, nalézáme v literatuře málo názorů. Solnař poznamenává, že: „Určení zájmů třeba chápat druhově, nikoliv podle intenzity (kvantitativní určení), která podmiňuje odpovědnost podle trestního zákona. Tak např. lze chránit i majetek menší hodnoty, než který je (normálně) předmětem útoku podle trestního zákona."[53]) Výslovně se dále zmiňuje o přečinech, o přestupcích nehovoří. Učebnice[54]) uvádí, že ustanovení o krajní nouzi platí obdobně i pro přečiny a též pro přestupky. Učebnice správního práva[55]) mlčí. Tkačenko[56]) vylučuje krajní nouzi proti nebezpečí, vyvolanému správním přestupkem. „Nelze jej odstraňovat krajní nouzí, neboť způsobená újma by byla vždy větší než újma odvrácená." Tento názor bohužel dále nerozvádí a lze mít navíc určité pochybnosti o jeho správnosti, že totiž nutně vždy by musela být způsobena újma větší.

Pokud jde o nebezpečná lidská jednání, která jsou (alespoň v objektivním pojetí) trestnými činy, nebude snad pochybností o tom, že proti nim lze (při splnění dalších podmínek) v krajní nouzi jednat. Vždy půjde (alespoň) o objektivně protiprávní jednání, společensky nebezpečné, hrozící chráněnému zájmu.

Pokud jde o taková nebezpečí vytvářející lidská jednání, která by mohla být právně kvalifikována jako přestupky (ponecháme-li stranou způsobilost subjektu), lze odkázat na názory, které byly vysloveny v předchozí části práce.

Osoba, která nebezpečí odvrací, neví, a ani nelze požadovat, aby věděla, do které kategorie deliktů jednání původce nebezpečí zařadit. Hranice mezi kategoriemi deliktů nejsou vždy zcela zřejmé a mohou se kromě toho v průběhu vývoje právní úpravy i měnit. Kromě toho nebezpečí vyvolané „pouhým" přestupkem může nabýt i značných rozměrů.

Proto lze učinit závěr, že v krajní nouzi lze jednat i tehdy, bylo-li nebezpečí vyvoláno takovým jednáním člověka, které by zásadně bylo možno kvalifikovat jako správní přestupek. Je samozřejmé, že povaha řady přestupků bude prakticky znemožňovat jednání v krajní nouzi.

---

[53]) Solnař, V.: op. cit., str. 95.
[54]) Nezkusil J. a kol.: op. cit., str. 118.
[55]) Lukeš Z. a kol.: Československé socialistické správní právo — obecná část, II. díl, ÚSS, Praha 1977, str. 123.
[56]) Tkačenko V. I.: op. cit., str. 187.

NUTNÁ OBRANA A KRAJNÍ NOUZE JAKO DŮVOD VYLOUČENÍ PROTIPRÁVNOSTI JEDNÁNÍ

Až doposud jsme hovořili o vztahu kategorií deliktů a podmínek vyvolávajících stav nutné obrany nebo stav krajní nouze. Další souvislost mezi nutnou obranou a krajní nouzí na straně jedné a kategoriemi deliktů na straně druhé lze spatřovat v následcích jednání uskutečněných v nutné obraně nebo v krajní nouzi.

Jednání uskutečněná v rámci nutné obrany nebo krajní nouze vesměs působí újmu zájmům, kterým právní řád jinak poskytuje ochranu. Zpravidla půjde o škodu na zdraví nebo na majetku, může jít i o omezení osobní svobody. Zejména jednáním v krajní nouzi může vzniknout také újma na „právním pořádku", aniž by materiální účinek nastal. Např. řidič, odvážející těžce zraněného do nemocnice, jede nepovolenou rychlostí bez řidičského průkazu ulicí, ve které je průjezd zakázán.

Když se hovoří o tzv. přiměřenosti nutné obrany a proporcionalitě krajní nouze, zpravidla se v literatuře srovnávají takové újmy, které by jinak zakládaly (právní) delikt. O tom, že důsledkem jednání v nutné obraně nebo v krajní nouzi může být následek, který by jinak byl deliktem, svědčí i učení o důsledcích překročení mezí nutné obrany nebo mezí krajní nouze v čase i přiměřenosti a proporcionalitě. Takový exces pak naplňuje (v různých právních úpravách) buď skutkovou podstatu speciálního deliktu (např. úprava sovětská nebo bulharská) nebo skutkovou podstatu obecnou, zpravidla s použitím polehčující okolnosti (např. úprava československá).

Že důsledkem jednání v nutné obraně nebo v krajní nouzi je zpravidla nějaká újma, lze dovodit rovněž z rozlišování nutné obrany a krajní nouze podle toho, komu se újma působí. Někteří autoři dokonce hovoří o nutné obraně a krajní nouzi pouze tam, kde nějaká újma (na životě, na zdraví, svobodě, majetku, právech) vznikne. Tak Tkačenko říká: „Není-li útočníku způsobena vůbec žádná újma, nejde vůbec o nutnou obranu."[57]) Domachin rovněž uvádí: „Jednání v krajní nouzi spočívá vždy ve způsobení újmy."[58])

Jestliže tedy jednání uskutečněné ve stavu nutné obrany nebo ve stavu krajní nouze (předpokládáme-li, že nejde o exces) může způsobit újmu, která by jinak zakládala právní odpovědnost za delikt, vyvstávají zde dvě otázky.

Především to je otázka, zda jednání v nutné obraně nebo v krajní nouzi, vylučující odpovědnost za delikt typově méně závažný, např. přestupek, vylučuje rovněž odpovědnost za delikt typově závažnější, např. za trestný

---

[57]) Tkačenko V. I.: op. cit., str. 30.
[58]) Domachin S. A.: op. cit., str. 41.

čin. Na tuto otázku lze jednoznačně odpovědět kladně. Není zde snad třeba podrobněji argumentovat. Všeobecně se přijímá, že různé kategorie deliktů se od sebe liší právě (typovým) stupněm společenské nebezpečnosti. Nutná obrana a krajní nouze jsou okolnosti, které vylučují společenskou nebezpečnost (typově) a tedy i protiprávnost. Jestliže pro určité jednání, provedené v rámci nutné obrany nebo krajní nouze, platí, že není deliktem typově méně závažným, neboť je vyloučena společenská nebezpečnost (resp. stupeň společenské nebezpečnosti) požadovaná pro tento delikt, nemůže takové jednání být deliktem typově závažnějším, pro který by bylo třeba též vyššího stupně společenské nebezpečnosti, než jaký však již byl vyloučen.

Zajímavější je jiná otázka: zda jednání v nutné obraně nebo v krajní nouzi, vylučující odpovědnost za delikt typově závažnější (např. trestný čin), vylučuje rovněž odpovědnost za delikt typově méně závažný (např. přestupek).

Řešení, které lze ovšem použít i na předcházející problém, naznačuje literatura v obecných úvahách o významu nutné obrany a krajní nouze. Mnozí autoři totiž zdůrazňují, že nutná obrana i krajní nouze vylučují nejen trestnost, ale protiprávnost vůbec,[59]) tedy nejen odpovědnost trestní, ale i správní, občanskoprávní, disciplinární aj. Můžeme mít tedy oprávněně za to, že je-li v důsledku nutné obrany nebo krajní nouze vyloučena odpovědnost za trestný čin, nepřichází ani odpovědnost za přestupek v úvahu.

Na podporu tohoto stanoviska lze uvést ještě následující. V literatuře se zásadně nutná obrana i krajní nouze a další případy označují jako okolnosti „vylučující" (isklučajuščije, znoszące) společenskou nebezpečnost, resp. protiprávnost. Kiričenko[60]) přitom upozorňuje na nutnost odlišovat tyto okolnosti společenskou nebezpečnost a protiprávnost vylučující od případů, kdy stupeň společenské nebezpečnosti je pouze snížen („. . . pro zjevně malý význam a nedostatek škodlivých následků"), nikoliv však zcela vyloučen. Tyto případy má na mysli zřejmě i Solnař, když uvádí: „. . . třebaže ne každý nedostatek určitého vyššího stupně nebezpečnosti vylučuje též protiprávnost (srov. např. přestupky)."[61]) V případech, kdy v důsledku určitých okolností (např. kritéria uvedená v § 3 odst. 4 trestního zákona nebo obecně polehčující okolnosti) je konkrétní stupeň společenské nebezpečnosti natolik snížen, že nedosahuje typového stupně požadovaného pro danou kategorii deliktu, není materiální znak deliktu odstraněn zcela, takže zcela nechybí ani znak protiprávnosti a odpovědnost za typově méně závažný delikt nelze proto předem vyloučit.

---

[59]) Solnař V.: op. cit., str. 98; Domachin S. A.: op. cit., str. 15; Kiričenko V. F.: op. cit., str. 15; Sokolov N. N., Čupalenkov I. T.: op. cit., str. 17.
[60]) Kiričenko V. F.: op. cit., str. 3.
[61]) Solnař V.: op. cit., str. 84.

Jestliže ale literatura shodně nutnou obranu a krajní nouzi (a další případy) označuje jako okolnosti „vylučující" protiprávnost, resp. společenskou nebezpečnost, a často argumentují dokonce tvrzením, že jednání v nutné obraně i v krajní nouzi nejenže nejsou pro společnost nebezpečná, ale naopak jsou užitečná a žádoucí, nejde zde o pouhé snížení společenské nebezpečnosti. Společenská nebezpečnost zde zcela chybí, a proto se zcela nedostává ani znaku protiprávnosti. Úvahy o možné odpovědnosti za typově méně závažný delikt jsou proto bezpředmětné.

Opačný názor by nesporně přinášel i praktické potíže. Jestliže by občan přistupoval k jednání v nutné obraně nebo v krajní nouzi s vědomím, že protiprávnost jeho jednání není zcela vyloučena v rámci všech v úvahu přicházejících kategorií deliktů, nepůjde-li samozřejmě o exces, bylo by pochybné, zda by tak vůbec činil. Patrné je to v případech tzv. pomoci v nutné obraně či v krajní nouzi, kdy občan nebrání zájmy bezprostředně vlastní, nebo šlo-li by o ochranu zájmů společenských. Tím by byl do jisté míry zpochybněn sociálně politický význam těchto institutů, tedy jejich účinnost.

Můžeme proto shrnout, že jednání provedené v rámci nutné obrany nebo v rámci krajní nouze (samozřejmě při splnění všech podmínek) vylučuje odpovědnost za (právní) delikt vůbec a nikoliv pouze za delikt jen určité kategorie.

V literatuře se lze setkat s výhradami proti vnášení institutů jednoho právního odvětví do právního odvětví jiného. Je třeba si ovšem uvědomit, že systém právních odvětví je často otázka společenské potřebnosti. Mnohá právní odvětví se postupem doby osamostatnila a vydělila z jiných. Na samostatnost některých právních odvětví jsou dosud různé názory. Řada právních institutů se běžně považuje za instituty obecné, společné více právním odvětvím. Např. teorií trestního práva rozpracovaný institut zavinění je běžně používán i v právu občanském, pracovním a správním. Rovněž takové instituty, jako nepříčetnost, škoda, promlčení aj., jsou společné více právním odvětvím.

Tyto otázky mají širší teoretický i praktický dopad a jejich podrobné rozpracování by přesáhlo účel této práce. Lze vyslovit názor, že rovněž instituty nutné obrany a krajní nouze patří mezi tyto obecné právní instituty. V právu občanském nalézáme zásadně shodné vymezení v § 413 občanského zákoníku. Praxe správního práva se rovněž často uchylovala k analogii.[62]) Solnař v souvislosti s výkladem krajní nouze uvádí: „Nejde však o specifickou instituci trestního práva, nýbrž o instituci vlastní i oborům jiným."[63])

---

[62]) Červený Z.: Projednávání správních přestupků (poznámky k příští právní úpravě), Správní právo 1968, str. 174.
[63]) Solnař V.: op. cit., str. 92.

Určitou oporu pro názor o obecnější platnosti institutů nutné obrany a krajní nouze nalézáme u Červeného, ačkoliv se o nutné obraně a krajní nouzi výslovně nezmiňuje. „Nelze pominout, že přestupek je jednou z forem právních deliktů a že sankce za přestupek je svou povahou trestem. Z toho pak nutně vyplývá, že určité hmotněprávní instituty právní úpravy trestných činů i přestupků jsou shodné. Bylo by proto chybné při konstrukci právní úpravy postihu správních přestupků zavrhnout určité instituty jen proto, že jde o instituty trestního práva, protože nejde jen o jeho instituty."[64])

Lze proto vyslovit názor, že by nebylo nevhodné i pro oblast práva přestupkového převzít instituty nutné obrany a krajní nouze z práva trestního. S těmito instituty operuje i občanský zákoník. Jednotnost pojmů by zde byla namístě.

V zahraniční literatuře se objevují dva způsoby řešení. Polská úprava přestupkového práva přejímá téměř doslova ustanovení trestního zákona o nutné obraně a krajní nouzi.[65]) Podnětná je rovněž úprava obsažená v Základech zákonodárství SSSR a svazových republik o správních přestupcích.[66]) Článek 8 stanoví, že: „Osoba jednající ve stavu krajní nouze, nutné obrany nebo nalézající se ve stavu nepříčetnosti, nepodléhá správní odpovědnosti." Samotný pojem krajní nouze ani nutné obrany zde není definován a komentář odkazuje v plném rozsahu na výklad těchto pojmů v právu trestním.

ZÁVĚR

Problematika kategorizace deliktů je v posledních letech jedním ze základních problémů, jimiž se trestněprávní věda i praxe zabývají. V souvislosti s tím je třeba řešit rovněž otázku různých aspektů vzájemného vztahu nutné obrany a krajní nouze a jednotlivých kategorií protiprávních jednání.

Podmínkou jednání v nutné obraně je protiprávní, pro společnost nebezpečný útok na zájmy chráněné trestním zákonem. Takovým útokem bude zpravidla (nikoliv však vždy) trestný čin. Proti některým trestným činům bude však nutná obrana nepraktická s ohledem na povahu útoku a charakter způsobené újmy. Jednání v (nutné) obraně (ať již analogií iuris podle § 13 trestního zákona nebo podle speciálního institutu správního práva) třeba připustit i proti takovým útokům, které lze právně kvalifikovat jako správní přestupek. I zde půjde o jednání protiprávní

---

[64]) Červený Z.: op. cit., str. 174.
[65]) Kodeks wykroczeń, 20. 5. 1971, čl. 15 a 16.
[66]) Zákon č. 44 ze dne 23. 10. 1980.

a pro společnost nebezpečné. Omezování práva jednat v nutné obraně jen proti určité kategorii protiprávních jednání (deliktů) by vedlo k řadě praktických problémů a k oslabování právní jistoty občanů a účinnosti tohoto institutu.

Podmínkou jednání v krajní nouzi je hrozící nebo existující nebezpečí zájmům chráněným trestním zákonem. Takovým zdrojem nebezpečí mohou být rovněž i jednání, která jsou (právním) deliktem nebo se těmto deliktům podobají svými znaky, avšak chybí zde odpovědný subjekt, resp. požadované zavinění. Takovým protiprávním jednáním, jež je zdrojem nebezpečí, může tedy být jak trestný čin, tak přestupek. I zde omezování jen na určitou kategorii deliktů by vyvolalo praktické problémy.

Jednání provedené v rámci nutné obrany nebo v rámci krajní nouze (samozřejmě při splnění všech podmínek a mezí) vylučuje odpovědnost za (právní) delikt vůbec a nikoliv pouze jen za delikt určité kategorie protiprávních jednání. Opačný názor by byl v rozporu s teoretickým pojetím okolností vylučujících protiprávnost a v praxi by podstatně oslaboval účinnost těchto institutů.

Instituty nutné obrany a krajní nouze by měly být proto považovány za obecné právní instituty se shodnou právní úpravou v různých právních odvětvích, zejména v právu trestním, správním a občanském.

III. K OTÁZCE HODNOCENÍ PŘIMĚŘENOSTI NUTNÉ OBRANY A PROPORCIONALITY KRAJNÍ NOUZE

ÚVOD

Problematice tzv. přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze byla věnována pozornost zejména v socialistické literatuře. Požadavek přiměřenosti a proporcionality byl také vtělen do řady socialistických trestních zákonů. Požadavek, aby obrana byla útoku přiměřená, byl výslovně uveden jako jedna z podmínek nutné obrany v § 8 trestního zákona ČSR z roku 1950. Požadavek proporcionality jednání v krajní nouzi byl pak rovněž uveden jako jedna z podmínek krajní nouze v § 9 trestního zákona ČSR z roku 1950.

Stávající trestní zákon z roku 1961 ustanovení o přiměřenosti nutné obrany v § 13 modifikoval. Na rozdíl od § 8 zákona č. 86/1950 Sb. nehovoří pouze obecně o tom, že obrana má být přiměřená útoku, ale konkrétněji uvádí, že obrana nemá být (zřejmě) nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku. Druhý rozdíl mezi ustanovením § 8 zákona č. 86/1950 Sb. a § 13 zákona č. 140/1961 Sb. spočívá v tom, že zákonodárce již nehovoří pouze o přiměřenosti, resp. nepřiměřenosti, ale používá výrazu „zřejmě" nepřiměřený. Tento výraz byl vtělen do zákonného textu patrně pod vlivem Základů sovětského trestního zákonodárství, které v čl. 13 hovoří o zřejmém nepoměru (javnoje nesootvetstvije) obrany charakteru a nebezpečnosti útoku.

Obdobně modifikoval současný trestní zákon ustanovení o krajní nouzi v § 14. Na rozdíl od § 9 zákona č. 86/1950 Sb. hovoří již nikoliv o způsobení menší škody, ale o způsobení stejně závažného nebo ještě závažnějšího následku, čímž byly odstraněny některé nejasnosti. Kromě toho i zde se používá výrazu „zřejmě" stejně závažný nebo ještě závažnější.

I zde je zajímavé srovnat text sovětské úpravy. Článek 14 Základů sovětského trestního zákonodárství uvádí: „. . . jestli pričiňonnyj vred javljajetsja . . ." Tento výraz, který je gramaticky sponovým slovesem, třeba přeložit zásadně jako „je". Takovéto sponové sloveso nemá zpravidla žádný věcný význam a nahrazuje chybějící tvar spony „byť". Patrně zde ovšem nejde o vadný překlad, ale zákonodárce tímto výrazem sledoval určitý cíl. O tom bude pojednáno později.

Vyvstává zde tedy několik otázek. Co sledoval zákonodárce touto změnou? Z jakého hlediska přistupovat k hodnocení tzv. přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze? Jak interpretovat slovo „zřejmě"? Těmito otázkami se literatura dosud příliš nezabývala. Konečně i skutečnost, že i československá judikatura se těmito otázkami dosud zabývá (srov. např. 15/1983 Sb. rozh. tr.), svědčí o tom, že tyto problémy zůstávají nadále ne zcela vyřešené. Uspokojivé vyřešení těchto otázek je nezbytným předpokladem správného chápání přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze, a tedy i správné aplikace příslušných zákonných ustanovení.

Úvodem je však třeba upozornit na jednu důležitou skutečnost, na kterou poprvé poukázala Císařová.[67]) Československý trestní zákon nepožaduje, aby obrana byla útoku přiměřená, ale zakazuje, aby byla (zřejmě) nepřiměřená. Nestojí zde tedy vlastně požadavek „přiměřenosti", ale zákaz (zřejmé) „nepřiměřenosti". Mezi tím, co je přiměřené a co je (zřejmě) nepřiměřené však je rozdíl nejen jazykový, ale rovněž obsahový. Obdobný závěr bychom mohli patrně učinit i v případě požadavku tzv. proporcionality jednání v krajní nouzi.

Vzhledem k tomu, že veškerá dosavadní literatura, československá i zahraniční, používala výrazu „přiměřenost a „proporcionalita", budeme s těmito výrazy operovat i nadále. Vždy však třeba mít na zřeteli výše uvedenou výhradu.

PŘEHLED NÁZORŮ NA HLEDISKA PRO POSUZOVÁNÍ PŘIMĚŘENOSTI NUTNÉ OBRANY A PROPORCIONALITY KRAJNÍ NOUZE A JEJICH ROZBOR

Problémem, který se pokusíme řešit, je otázka, z jakého hlediska třeba při posuzování přiměřenosti nutné obrany (resp. nepřiměřenosti) a proporcionality krajní nouze (resp. disproporce) vycházet. Jinak řečeno, jaké skutečnosti třeba brát v úvahu, z pozice (z pohledu) koho třeba přiměřenost a proporcionalitu hodnotit. Podívejme se nyní nejdříve na názory, které k této otázce byly vysloveny. Vzhledem k tomu, že literatura se zabývala především problematikou přiměřenosti nutné obrany a v mnohem menší míře otázkami proporcionality krajní nouze, vyjdeme především z názorů na hlediska pro posuzování přiměřenosti nutné obrany. Jelikož pak nutná obrana je zvláštním případem krajní nouze, resp. útok je zvláštním případem nebezpečí, budou mít tyto názory širší

---

[67]) Císařová D.: K podnětům sovětské právní úpravy překročení mezí nutné obrany pro československou právní úpravu, Socialistická zákonnost 2/1982, str. 90—94.

platnost a lze je v zásadě aplikovat i na hlediska pro posuzování proporcionality krajní nouze. Takovéto názory můžeme rozdělit do několika skupin.

Především jsou zde názory, které hodnotí přiměřenost nutné obrany (alespoň formálně) z hlediska objektivního. Tak Mendelson[68]) uvádí: „Musí jít o nepoměr patrný (očevidnyj), z objektivního hlediska nevyvolávající pochyb." Překročení mezí nutné obrany pak rozděluje na úmyslné (ví-li obránce, že způsobuje nepřiměřenou újmu), nedbalostní (měl-li a mohl-li to vědět) a nezaviněné (nevěděl-li a nemohl-li vědět o možnosti odrazit útok cestou způsobení menší újmy). Posledně uvedený případ pak nepovažuje za trestné jednání.

Podobně z objektivního hlediska vychází patrně též Kurinov.[69]) „Kritériem je objektivní hodnocení, odpovídající všeobecně přijímaným pravidlům a normám chování v sovětské společnosti, určující chování sovětského člověka v podobné situaci, a všem okolnostem, za kterých byly útok a obrana uskutečněny." Překročení mezí nutné obrany pak dělí na úmyslné a nedbalostní. O nezaviněném překročení mezí nutné obrany se výslovně nezmiňuje, ale nepochybně jej nevylučuje.

Hovoříme-li o hlediscích pro posuzování proporcionality krajní nouze, pak objektivní hledisko nalézáme patrně pouze u Tkačevského.[70])

Druhá skupina názorů hodnotí přiměřenost z pozic představ průměrného člověka. Určité prvky nalézáme v tomto směru již ve výše citovaném názoru Kurinova. K témuž závěru se přiklání rovněž Dolenský: „Spíše tedy jde o průměrný úsudek o situaci, než o úsudek konkrétního občana."[71])

O průměrném úsudku, jakožto hledisku pro posuzování proporcionality krajní nouze, nalézáme zmínku i u Solnaře.[72]) „Krajní nouze je vyloučena tím, že je podle průměrného úsudku zřejmé . . ." Na stejném místě však Solnař ovšem upozorňuje, že: „Nelze přehlížet psychický stav jednajícího, vyvolaný hrozícím nebezpečím." Patrně tedy nepovažuje Solnař průměrný úsudek za zcela určující.

Další autoři vycházejí z názoru, že přiměřenost nutné obrany třeba posuzovat podle představ bránící se osoby. Tak Šavgulidze[73]) považuje obranu za zřejmě nepřiměřenou útoku, „. . . není-li podle poznatků a úsudku bránícího se, k jehož psychickému stavu vyvolanému útokem třeba přihlížet, k odvrácení útoku potřebná". Úsudek konkrétní jednající osoby,

---

[68]) Mendelson G. A.: Sovetskoje ugolovnoje pravo, JuL, Moskva 1962, str. 174—175.
[69]) Kurinov V. A.: Obstojatělstva isključajuščije obščestvennuju opasnosť dějanija, IMU, Moskva 1969, str. 199.
[70]) Tkačevskij J. M.: Krajňaja neobchodimosť, Gosjurizdat, Moskva 1962, str. 183.
[71]) Dolenský A.: Přiměřenost nutné obrany, in: Sborník prací z trestního práva, Academia, Praha 1969, str. 37.
[72]) Solnař V.: Základy trestní odpovědnosti, Academia, Praha 1972, str. 96.
[73]) Šavgulidze T. G.: Neobchodimaja oborona, Tbilisi 1966, str. 72.

jako hledisko pro posuzování proporcionality jednání v krajní nouzi, zdůrazňuje např. též Solnař.[74]) „I zde stejná závažnost následku vylučuje krajní nouzi, jen je-li stejná závažnost pachateli zřejmá, ani zde nestačí, má-li v tomto směru pochybnosti." V poslední době upozornili na nutnost akcentovat subjektivní momenty na straně jednající osoby při posuzování proporcionality Polášek a Kollár.[75])

Tito autoři však nemají na mysli patrně jakýkoliv úsudek jednajícího, jak o tom bude pojednáno později.

Největší skupina autorů se snaží spojit subjektivní a objektivní kritérium. Za přiměřenou považují nutnou obranu tehdy, je-li přiměřená objektivně i subjektivně. Tak Kiričenko[76]) uvádí: „Nestačí, aby obrana byla objektivně přiměřená, ale musí být i subjektivně přiměřená. . . . Meze obrany a jiné podmínky nutné obrany se určují z hlediska obránce, avšak požaduje se, aby obránce správně zhodnotil situaci."

Rovněž Tkačenko[77]) o zřejmém nepoměru obrany a útoku hovoří tam, kde není splněno objektivní hledisko — faktický, vnější, příkrý nepoměr (rezkoje nesootvetstvije) nebo subjektivní kritérium — vědomě očividný nepoměr (zavedomo očevidnoje nesootvetstvije) pro obránce.

Určitý ohled na subjektivní momenty na straně obránce pak nalézáme hojně v literatuře. Tak Tiškevič[78]) konstatuje: „Je třeba brát v úvahu jak stupeň a charakter nebezpečí, tak sílu a možnosti obránce." Komentář k trestnímu zákonu[79]) při výkladu přiměřenosti nutné obrany uvádí: „. . . třeba posuzovat se zřetelem na všechny okolnosti případu, zejména na výjimečnost situace, nutnost okamžitého rozhodování, rozrušení napadeného apod." Obdobně i učebnice[80]) vede k posuzování přiměřenosti nutné obrany „. . . podle všech okolností případu, zejména též se zřetelem k subjektivnímu stavu napadeného vyvolanému útokem". Obdobné názory jsou vyjádřeny i v naší novější judikatuře (např. 41/1980 Sb. rozh. tr., 15/1983 Sb. rozh. tr.).

Tato posledně uvedená skupina názorů ve své podstatě představuje stanovisko, podle kterého je nutná obrana přiměřená i tehdy, je-li objektivně nepřiměřená, avšak omyl bránícího se je omluvitelný okolnostmi útoku, resp. psychickým stavem napadené osoby.

---

[74]) Solnař V.: op. cit., str. 101.

[75]) Polášek Z., Kollár J.: Některé problémy vyloučení krajní nouze, Právník 1975, str. 792—794.

[76]) Kiričenko V. F.: Osnovnyje voprosy učenija o neobchodimoj oborone v sovetskom ugolovnom prave, Moskva 1948, str. 59.

[77]) Tkačenko V. I.: Sovetskoje ugolovnoje pravo, JuL, Moskva 1982, str. 182.

[78]) Tiškevič I. S.: Poňatije „obščestvenno opasnogo posjagatělstva", kotoroje možet byť presečeno puťom ispolzovanija prava na neobchodimuju oboronu, in: Voprosy gosudarstva i prava, Minsk 1962, str. 132—134.

[79]) Matys K. a spol.: Trestní zákon — komentář, Orbis, Praha 1975, str. 97.

[80]) Nezkusil J. a kol.: Československé trestní právo, I. díl, Orbis, Praha 1976, str. 124.

Obdobný důraz na hodnocení konkrétní situace v době činu a na psychický stav jednajícího v případě jednání v krajní nouzi klade komentář k trestnímu zákonu: „Nutno vycházet nejen z posuzování skutečné situace v době činu, nýbrž i z psychického stavu jednajícího, který mohl být hrozícím nebezpečím ovlivněn.“[81])

Vzájemné proporce obou hledisek a podrobnější zdůvodnění a rozvedení zejména subjektivního hlediska zde ovšem nenalézáme.

Po tomto stručném výčtu různých názorů na hodnocení přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze se pokusíme jednotlivá stanoviska podrobněji analyzovat.

Především třeba uvést, že hovoříme-li o objektivním kritériu, máme zde na mysli výraz „objektivní“ v poněkud odlišném smyslu, než jak tento pojem chápe marxistická filozofie. Filozofická kategorie „objektivní“ označuje to, co existuje nezávisle na člověku, nezávisle na jeho vědomí. Přiměřenost nutné obrany, resp. srovnání intenzity a škody a proporcionalita krajní nouze, resp. srovnání závažnosti následků, je však činnost veskrze subjektivní povahy. Je to činnost lidského vědomí. Je to dáno tím, že určité společenské hodnoty neexistují nezávisle na této společnosti. Určitá hierarchie hodnot ve společnosti neexistuje objektivně, a priori. Každá společnost (ale i každá třída, společenská skupina i jednotlivec) si vytváří vlastní hodnotová měřítka, vlastní stupnici hodnot. Hovoříme-li tedy o objektivním kritériu hodnocení přiměřenosti nutné obrany a objektivním kritériu hodnocení proporcionality krajní nouze, máme na mysli hodnocení této přiměřenosti a proporcionality podle názorů dané společnosti, resp. vládnoucí třídy tak, jak je její stupnice hodnot obsažena v politických dokumentech, a tedy nalézá svůj odraz i v právních normách.

Proti tomuto čistě objektivnímu pojetí přiměřenosti a proporcionality lze mít ovšem několik námitek. Nemáme zde samozřejmě na mysli námitky proti objektivní hierarchii hodnot ve společnosti, ale proti posuzování přiměřenosti a proporcionality z čistě objektivních hledisek.

Především zjistit skutečně objektivně, jaká byla intenzita útoku a obrany, jaká škoda (jaký následek) skutečně z útoku hrozil, nebude vždy snadné. Mnohem snadněji lze zjistit způsobenou škodu a způsobený následek než to, co hrozilo, a třeba zcela nebo vůbec nenastalo. Názory svědků a zejména obviněného a poškozeného se mohou značně lišit. Zjišťování objektivního stavu bude nutně vycházet ze subjektivních názorů.

Jako závažnější argument proti čistě objektivnímu hodnocení se však jeví námitka, na kterou upozorňuje řada autorů: osoba nemá možnost v případě neočekávaného útoku nebo jiného nebezpečí dlouze a všestranně vyhodnotit tento útok a nebezpečí ze všech hledisek. Nemůže být neza-

---

[81]) Matys K. a kol.: op. cit., str. 100.

ujatá. Je v psychickém tlaku a v časové tísni. Musí jednat rychle a rozhodně. Dlouhé rozvažování, které si může dovolit soudce před svým výrokem, zde není možné.

Tento argument výmluvně, byť poněkud neobvykle, vyjadřuje Holmes: „Objektivní úvaha nemůže být požadována v přítomnosti zdviženého nože."[82]) V usnesení pléna NS SSSR ze dne 23. 10. 1956 se poukazuje na silné duševní rozrušení v důsledku útoku, na jeho neočekávanost, v důsledku čehož obránce není vždy s to zvážit charakter a nebezpečnost útoku a vybrat si vhodnou obranu.

Kromě toho čistě objektivní posuzování přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze se nemůže uplatnit v případě tzv. putativní nutné obrany a krajní nouze. Nebyl-li např. při putativní nutné obraně omyl v existenci útoku zaviněn, potom se všeobecně akceptuje, že obrana byla přiměřená, bude-li přiměřená představě o takovém útoku. Objektivní kritérium by se zde nemohlo uplatnit.

Závěrem lze tedy shrnout, že čistě objektivní hodnocení přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze, znamenající objektivní přesné zjištění např. intenzity útoku a škody z něj hrozící a intenzity obrany a škody jí způsobené, resp. objektivní zjištění hrozícího a způsobeného následku, a jejich vzájemné srovnání, není správné a zcela odůvodněné stanovisko. Toto čistě objektivní pojetí také nenalézá v literatuře mnoho stoupenců. Ani ti autoři, kteří se slovy formálně k objektivnímu kritériu hlásí, nepokládají každou objektivní nepřiměřenost a disproporci za trestnou, ale pouze nepřiměřenost a disproporci zaviněnou. Přitom zvláštní psychický stav jednající osoby, mající vliv na její uvažování a rozhodování, hodnotí při posuzování zejména excesu z nevědomé nedbalosti.

Dále lze k hodnocení této koncepce uvést, že její základní problematičnost spočívá v tom, že se pro přiměřenost a proporcionalitu stanoví takové podmínky, které jsou pro reálnou jednající osobu nedosažitelné. Přesněji řečeno, požadováním čistě objektivních hledisek předem znevýhodňujeme jednající osobu, neboť předem je zpravidla patrné, že taková osoba nebude s to objektivně sama k hodnocení rozhodných skutečností přistupovat. Vychází se tedy z takových podmínek, které zpravidla, jak již literatura a praxe často naznačovala, nejsou pro jednající osobu dosažitelné. Moderace tohoto striktně objektivního přístupu důsledným uplatněním zavinění neodstraňuje problematičnost celé koncepce.

Výše uvedené výhrady k čistě objektivnímu pojetí přiměřenosti a proporcionality třeba opakovat i pokud jde o ty názory, které považují nutnou obranu za přiměřenou a krajní nouzi za proporcionální tehdy, je-li přiměřená a proporcionální subjektivně (tj. podle přestav jednající osoby)

---

[82]) Smith J. S., Hogan B.: Criminal Law, Butterworths, Londýn 1973, str. 260.

a současně též objektivně (tj. podle toho, jaké útok, resp. nebezpečí skutečně byly). Není-li totiž obrana objektivně přiměřená útoku, pak je bez ohledu na subjektivní prvek nepřiměřená a naopak. Tedy opět obrana je považována za nepřiměřenou, byť by si obránce sebedůvodněji představoval obranu jako přiměřenou, pokud současně objektivně přiměřená nebude, i když by obránce nebyl s to objektivně situaci zhodnotit. Obdobně pokud jde o jednání v krajní nouzi. Znovu tak předem jednající osobu znevýhodňujeme, neboť od ní žádáme takové posouzení útoku nebo jiného nebezpečí, tedy takovou úvahu, o níž vesměs předem víme, že jí nebude daná konkrétní osoba v konkrétní situaci schopna (zejména pod vlivem svého duševního stavu apod.).

Pokud jednání v nutné obraně nebo v krajní nouzi nebude přiměřené, resp. proporcionální objektivně i subjektivně, bude nepřiměřené, resp. neproporcionální. Doplněním subjektivního kritéria ke kritériu objektivnímu výše zmíněný problém nebyl odstraněn, neboť požadavek objektivního posouzení zde stále zůstává. Kdybychom neuvažovali zavinění k důvodům excesu, jak citovaní autoři ovšem činí, bylo by možno říci, že doplněním subjektivního kritéria byly podmínky ještě zpřísněny. Na rozdíl od čistě objektivní koncepce se zde totiž požaduje přiměřenost a proporcionalita nejen objektivní, ale též subjektivní.

K oběma výše uvedeným přístupům třeba závěrem uvést, že jejich společný nedostatek spočívá v tom, že jako kritérium se stanoví (zcela nebo zčásti) objektivní posouzení povahy a nebezpečnosti útoku a obrany, resp. závažnosti následků, čehož konkrétní jednající osoba nebude zpravidla schopna, jak na to poukazuje četná literatura i praktické zkušenosti.[83]) Hledisko pro posuzování je tedy předem stanoveno takové, že ve většině konkrétních případů nebude pro jednající osobu dosažitelné. O tom též nepřímo svědčí důsledné požadování zavinění takové nepřiměřenosti a neproporcionality, jak výše uvedení představitelé tohoto názoru činí.

Podívejme se nyní na další teoretický přístup k posuzování přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze, tj. podle průměrného úsudku průměrného občana. Tato koncepce zdánlivě odstraňuje problémy plynoucí z čistě objektivního nebo čistě subjektivního pojímání přiměřenosti a proporcionality. Přesto lze mít k tomuto přístupu teoretické i praktické výhrady.

Především třeba zdůraznit, že proti útoku nebo jinému nebezpečí nejedná průměrný občan s průměrnými pozorovacími a rozumovými schopnostmi, ale zcela konkrétní člověk s konkrétními vlastnostmi. Žádný z autorů, kteří toto stanovisko zastávají, nemůže úspěšně vymezit, co to

---

[83]) Srov. např. Solnař V.: op. cit., str. 105; Kurinov V. A.: op. cit., str. 198; odůvodnění rozhodnutí NS ČSR 1 To 4/83.

je průměrný úsudek průměrného člověka. Není to totiž možné. Osobnost každého člověka je zcela individuální, neopakovatelná, s charakteristickými rysy a vlastnostmi a schopnostmi. Určitým stupněm generalizace lze pak zajisté najít ty vlastnosti a znaky, které jsou lidské osobnosti společné, tedy to, co je obecné, podstatné a hlavní.

Možnost tohoto zobecnění však neumožňuje hovořit o průměrném člověku. Každý jedinec není totiž mechanickým nositelem společných (obecných) vlastností člověka a svých individuálních rysů zvláště. Obecné a individuální zde existuje v dialektické jednotě. Každý člověk je neopakovatelnou a specifickou jednotou obecného a individuálního. „Obecné neexistuje před jedinečným a mimo ně, stejně jako jedinečné neexistuje mimo obecné. Každý objekt je jednotou obecného a jedinečného."[84])

Můžeme sice říci, že definování pojmu člověk je cestou generalizace a abstrakce možné. Není však asi možné vytvořit typ průměrného člověka s průměrnými vlastnostmi a schopnostmi, na kterých posuzování přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze závisí. V právnické ani ve filozofické literatuře takový typ nenalézáme.

I kdybychom snad vytvořili takový typ průměrného člověka s průměrným úsudkem o situaci, vznikl by problém, který byl již úvodem této části práce vysloven. Proti útoku nebo jinému nebezpečí nevystupuje občan s průměrným úsudkem o situaci, ale zcela konkrétní člověk s naprosto konkrétním úsudkem. Jeho posouzení situace bude záviset na jeho vlastnostech a schopnostech, zejména jak přesně rozpozná, co útočník hodlá způsobit, resp. jaký následek a nebezpečí hrozí, jak zhodnotí své možnosti, účinnost dostupných prostředků apod. Tento úsudek se nepochybně může lišit od hypotetického úsudku průměrného občana. Například pod vlivem rozrušení, sklonu k obavám, předchozím zkušenostem, ale i pod vlivem hodnocení vlastních fyzických schopností (které nepochybně různé budou) atd. Takového občana, pokud např. jednal v nutné obraně způsobem nepřiměřeným průměrnému úsudku, budeme vlastně stíhat nejen za překročení mezí nutné obrany, ale koneckonců za to, že není průměrným občanem, že má podprůměrné vlastnosti a schopnosti. Těžko někdo bude ochoten takový postoj akceptovat.

Lze si samozřejmě představit i praktické problémy, které by tento přístup přinesl. Zajisté každý si bude o sobě myslet, že sám má nadprůměrný nebo přinejhorším průměrný úsudek, vlastnosti a schopnosti. Těžko někdo bude ochoten připustit opak.

Nepochybně to bude prokurátor nebo členové senátu, kteří svůj úsudek budou pokládat minimálně za průměrný a podle toho rozhodovat. Obviněný se však rovněž bude hájit tím, že jeho úsudek není horší než úsudek

---

[84]) Konstantinov V. F. a kol.: Marxisticko-leninská filozofie, Svoboda, Praha 1973, str. 130.

průměrného občana. Předmětem dokazování v trestním řízení se pak stane i zjišťování, zda vlastnosti a úsudek obviněného jsou či nejsou průměrné nebo odpovídající či neodpovídají průměrnému úsudku. Problematičnost takového přístupu si lze snadno zajisté představit.

Závěrem analýzy této koncepce lze shrnout, že její nedostatek spočívá především v tom, že nelze obecně a jednoznačně vymezit, co to je průměrný úsudek, co to je průměrný člověk. Kromě toho nutno znovu opakovat, že v postavení jednající osoby nevystupuje takovýto průměrný člověk s průměrnými vlastnostmi a schopnostmi, ale osoba zcela konkrétní.

Zdálo by se tedy, že třeba přisvědčit jednoznačně těm autorům, kteří jako určující pro posouzení přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze uvažují představy (úsudek) konkrétní jednající osoby. Podle těchto autorů je rozhodující, jak konkrétní jednající osoba (odůvodněně) v dané situaci podle svých (odůvodněných) představ posuzovala a hodnotila útok nebo jiné nebezpečí a následky svých vlastních jednání.

Tento přístup odstraňuje nedostatky výše zmíněných koncepcí, které jsme dosud analyzovali. Jako východisko se zde neklade ani zpravidla nedosažitelné objektivní hodnocení, ani těžko definovatelný průměrný úsudek, ale zcela reálná a konkrétní představa a úsudek bránící se a jednající osoby. Vychází se tedy z toho, co skutečně existuje, z čeho tedy fakticky sám konkrétní občan vychází při svých úvahách o vlastních jednáních.

Tato koncepce rovněž bere ohled na tu nepopiratelnou skutečnost, že jednající osoba se nalézá ve zvláštním psychickém stavu, vyvolaném útokem nebo jiným nebezpečím. Kromě již výše zmíněného faktu, že každá osoba může mít (a nesporně má) různé pozorovací a rozumové vlastnosti a schopnosti, třeba mít také na zřeteli, že různé vnější podněty mohou na různé jedince působit zcela odlišným způsobem.

Vedle poruch vnímání mohou mít na neadekvátní hodnocení útoku nebo jiného nebezpečí vliv i chyby v oblasti emocí, myšlení, vědomí, intelektu a pod. Svědčí o tom četné poznatky zejména psychiatrie, ale i psychologie. Podrobněji se těmito otázkami zabývat nebudeme. Pro naše potřeby stačí zjištění, že z různých důvodů zde může u konkrétních osob dojít k neadekvátnímu vnímání a hodnocení útoku nebo jiného nebezpečí a tedy usuzování na možnost a potřebnost vlastních jednání. Ne vždy lze v této neadekvátnosti spatřovat omyl, resp. dovozovat nedbalost ze strany jednající osoby. K otázce omylu, resp. k otázce jeho zavinění se ještě dále vrátíme.

K této koncepci posuzování přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze pouze z hlediska osoby, která jedná, přesněji z hlediska jejího úsudku, se vyskytují určité výhrady.

Především si lze zajisté snadno představit, že osoby, které v „nutné obraně“ nebo v „krajní nouzi“ způsobily jinému nějakou újmu a které z různých důvodů vědí, kdy je obrana pokládána za přiměřenou, resp. jednání v krajní nouzi za proporcionální, budou nepochybně při výpovědi uvádět své představy v takové formě, aby odpovídaly jejich jednání. Nejen osoby, mající právnické vzdělání, ale i ti, kteří byli někým poučeni a dokonce i recidivisté, jimž se dostalo svým způsobem rovněž poznání práva, budou své „představy“ o povaze a nebezpečnosti útoku nebo o závažnosti hrozícího následku přizpůsobovat svému jednání a jeho účinkům a následkům. Pokud by ovšem rozhodující pro posouzení byly pouze jimi uváděné „představy“, těžko by bylo možno dokazovat, že takové představy neměli. Záleželo by pouze na jejich tvrzení.

Další námitkou proti této čistě subjektivní koncepci by mohlo být, že omyl jednající osoby, podmiňující neadekvátnost úsudku takové osoby, by v každém případě takový exces omlouval. Upozorňuje na to výslovně Dolenský: „Původně jsem se domníval, že následky se posuzují podle představ bránící se osoby. Avšak to by mj. znamenalo omlouvat její omyly: i kdyby se její pohled na situaci zakládal na nepozornosti, neodpovídala by za následky, pokud by obrana byla přiměřená jejím mylným představám.“[85])

Závěrem k analýze tohoto teoretického přístupu lze tedy shrnout, že ve své podstatě (posuzování přiměřenosti a proporcionality podle úsudku konkrétní jednající osoby s ohledem na její psychický stav, vlastnosti a schopnosti) je správný. Vadou je, že ve své čisté podobě (tj. podle jakýchkoliv představ) nevylučuje možnost úmyslného přizpůsobování těchto představ podle situace a neumožňuje postihnout mylnost takových představ, pokud byl omyl vyvolán nedbalým postojem jednající osoby.

PŘÍČINY NESHODY ÚSUDKU JEDNAJÍCÍ OSOBY SE SKUTEČNOSTÍ

Pokusme se nyní, vycházejíce z podstaty posledně zmíněného názoru na posuzování přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze, odstranit jeho uvedené nedostatky, resp. reagovat na vznesené námitky.

Již bylo řečeno, že jednající osoba se nalézá ve specifickém psychickém stavu, vyvolaném útokem nebo jiným nebezpečím. Většina výše uvedených názorů se proto kloní k závěru, že třeba k tomuto stavu přihlížet, tj. vycházet z úsudku jednající osoby o povaze a nebezpečnosti útoku,

---

[85]) Dolenský A.: op. cit., str. 37.

resp. z jejího úsudku o povaze hrozícího nebezpečí a jeho možných následcích. Tyto představy (úsudek) však nemohou být libovolné, ale je třeba, aby byly „něčím" odůvodněny, opodstatněny, podloženy.

Nemůže jít především o představy uměle vykonstruované, tedy takové, které reálně ve vědomí jednající osoby neexistovaly a které si tato osoba uměle a dodatečně vědomě vykonstruovala, aby odpovídaly jejímu jednání, zejména účinkům a následkům jejího jednání. V těchto případech totiž jednající osoba má samozřejmě určitou představu např. o škodě hrozící z útoku nebo o závažnosti hrozícího následku. Takovou představu nemůže (logicky vzato) ani nemít. Z různých důvodů však si jednající osoba vytváří určitou „kvasipředstavu", vzniklou zpravidla nadhodnocením skutečného úsudku. Tato kvasipředstava tedy neodpovídá skutečné představě (úsudku), kterou osoba reálně má, bez ohledu na to, zda takový úsudek odpovídá skutečnosti nebo je mylný.

V praxi půjde především o případy, kdy jednající osoba úmyslně „nadhodnotí" útok nebo jiné nebezpečí, aby odpovídaly jejímu jednání, resp. následkům (účinkům) jejího jednání. Nelze však samozřejmě ani vyloučit opačný příklad, tj. úmyslné prezentování takového úsudku, který je záměrným zmenšením skutečnosti.

Pro naše potřeby lze učinit následující závěr. V obou případech jednající osoba úmyslně vytváří konstrukci, o které sama ví, že neodpovídá jejímu skutečnému úsudku. Jde tedy o konstrukci, která ve své podstatě není skutečným úsudkem, není bezprostředním odrazem útoku nebo jiného nebezpečí ve vědomí člověka. Takováto záměrně nereálná konstrukce není úsudkem, ale je pouze za něj vydávána. Pro naše další úvahy je tedy bezpředmětná. To tedy znamená, že možnost úmyslného konstruování kvasipředstav nebo kvasiúsudků podle vlastních jednání a jejich následků (účinků) není třeba považovat za argument proti koncepci, posuzující přiměřenost nutné obrany a proporcionalitu krajní nouze podle představ jednající osoby, resp. podle jejího úsudku.

V dalších úvahách budeme proto od výše uvedených konstrukcí abstrahovat a budeme se zabývat toliko skutečnými představami (úsudky) o povaze a nebezpečnosti útoku, resp. o povaze hrozícího nebezpečí a jeho následcích, jakož i skutečnými představami (úsudky) o schopnostech a možnostech jednající osoby. Tedy skutečnými úsudky, které jednající osoba měla nebo mohla odůvodněně mít.

Třeba úvodem upozornit na to, že pokud jako hledisko pro posuzování přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze stanovíme postoj jednající osoby, není z hlediska filozofické teorie poznání správné hovořit o tom, že přiměřenost a proporcionalitu posuzujeme podle „představ" jednající osoby. Tento pojem má v marxisticko-leninské teorii poznání přesný význam a charakterizuje tu fázi smyslového vnímání objek-

tivní reality, při níž si subjekt vybavuje ve svém vědomí obraz objektu bez toho, aby jej také bezprostředně vnímal. Smyslové vnímání nemůže ovšem zůstat bez svého rozumového „zpracování". Reálně nelze tyto dva stupně odtrhovat. Osoba, která v nutné obraně nebo v krajní nouzi jedná, nejen vnější okolnosti a podněty vnímá (odráží), ale současně je i rozumově analyzuje.

Pokud tedy někteří autoři hovoří o tom, že třeba vycházet z představ konkrétní jednající osoby, nepoužívají tento termín v přesném smyslu, který mu dala marxisticko-leninská teorie poznání, ale ve smyslu jiném. Přesněji bychom tedy měli hovořit o tom, že třeba vycházet z „úsudku" jednající osoby. Tato osoba totiž při vnímání (poznávání) útoku nebo jiného nebezpečí vnější podněty nejen smyslově vnímá, ale v té či oné míře, více či méně přesně, tato smyslová data též rozumově zpracovává a hodnotí. Pokud tedy provádí určitá jednání (nemáme-li na mysli pouhý reflex), činí tak nikoliv bezprostředně pod vlivem svých smyslových činností, ale nutně jako výsledek jejich rozumové analýzy (byť třeba nikoliv dokonalé a úplné).

Již výše bylo uvedeno, že poznání útoku nebo jiného nebezpečí může být, a zpravidla také je, nepřesné. Bylo rovněž též naznačeno, ze kterých důvodů, resp. ve kterých směrech se mohou chyby, resp. omyly, zejména vyskytovat. Takové chyby a omyly se mohou objevit ve kterémkoliv stadiu poznávacího procesu, tedy jak ve fázi smyslového vnímání, tak ve fázi rozumového uvažování.

Pokud hovoříme o empirické fázi poznání, může se jednat o takové poruchy vnímání, jako jsou např. smyslové klamy a iluze. Podrobněji se těmito jevy zabývat nemusíme. Postačuje zjištění, že tyto poruchy vnímání mohou nastat i u jinak zcela zdravých lidí. Kromě toho tyto poruchy vnímání bývají časté při silných emocích, jako je např. strach. Mohou být ovšem také vyvolány zhoršenými klimatickými podmínkami (vnější podmínky vnímání), jako je soumrak, tma, mlha aj. Schopnost správného vnímání je závislá na řadě dílčích duševních funkcí (na stavu vědomí, pozornosti, citovém rozpoložení apod.) a samozřejmě rovněž na správné funkci smyslů člověka.[86])

Pokud hovoříme o racionální fázi poznání, může se jednat o poruchy myšlení, poruchy vědomí a samozřejmě též poruchy intelektu.[87]) Rovněž ani těmito otázkami se nebudeme podrobněji zabývat. Postačí zjištění, že z řady důvodů (abnormální teploty, získaná výchova, předchozí pro-

---

[86]) Podrobněji srov. Dufek M.: Základy soudní psychiatrie pro studující práv, UK, Praha 1974, str. 25.

[87]) Podrobněji srov. Dufek M.: Základy soudní psychiatrie pro studující práv, UK, Praha 1974, str. 28—32.

žitky apod.) se takové poruchy mohou vyskytnout i u jinak zcela psychicky zdravých lidí.

Společné všem těmto příčinám chybného vnímání a posuzování objektivních znaků útoku nebo jiného nebezpečí jako součásti objektivní reality je skutečnost, že mohou být také vyvolány takovými duševními stavy, jako je strach, úlek, stres apod. Jde tedy o stavy, které mohou být v důsledku útoku nebo jiného nebezpečí vyvolány v psychice jednající osoby. Pod vlivem těchto útokem nebo jiným nebezpečím vyvolaných duševních stavů může tedy dojít k nepřesnému a neadekvátnímu vnímání a posuzování objektivních skutečností. Úsudek jednajícího o povaze a nebezpečnosti útoku, resp. o závažnosti hrozícího nebezpečí, může se tedy odchylovat od skutečného objektivního nebezpečí nebo útoku, resp. jejich závažnosti, povahy a nebezpečnosti.

Většina autorů, kteří se otázkami přiměřenosti nutné obrany nebo otázkami proporcionality krajní nouze zabývali, také zdůrazňuje, že třeba přihlížet ke zvláštnímu psychickému stavu, ve kterém se v důsledku útoku nebo jiného nebezpečí osoba nalézá. Činí tak výslovně i učebnice československého trestního práva z roku 1976, která v souladu s judikaturou uvádí, že přiměřenost nutné obrany třeba posuzovat podle všech okolností případu, „... zejména též se zřetelem k subjektivnímu stavu napadeného vyvolanému útokem".[88]) Tuto formulaci, resp. obdobné vyjádření, nalézáme i u Šavgulidzeho, který považuje obranu za zřejmě nepřiměřenou tehdy, „... není-li podle poznatků a úsudku bránícího se, k jehož psychickému stavu vyvolanému útokem třeba přihlížet, k odvrácení útoku potřebná".[89]) Uvedenou formulaci převzal ve svém díle bez dalšího komentáře i Solnař[90]) a lze se tedy domnívat, že s ní souhlasil. Důraz na subjektivní duševní stav napadeného položil i zatím poslední judikát k této problematice (č. 15/1983 Sb. rozh. tr.), ve kterém se konstatuje: „Přiměřenost nutné obrany třeba hodnotit též se zřetelem k subjektivnímu stavu napadeného vyvolanému útokem, tj. podle toho, jak se čin útočníka jevil tomu, kdo jej odvracel." O nutnosti brát ohled na subjektivní momenty na straně bránící se osoby hovoří i moskevská učebnice z roku 1969[91]) a konečně i komentář k trestnímu zákonu z roku 1975,[92]) který však jen příkladmo zmiňuje některé aspekty, jako je výjimečnost situace, nutnost okamžitého rozhodování, rozrušení atd., aniž by se pokusil o zobecnění.

Můžeme tedy učinit dílčí závěr: Přiměřenost nutné obrany a proporcionalitu krajní nouze třeba posuzovat podle úsudku jednající osoby, odů-

---

[88]) Nezkusil J. a kol.: op. cit., str. 124.
[89]) Šavgulidze T. G.: op. cit., str. 73.
[90]) Solnař V.: op. cit., str. 105.
[91]) Kurinov V. A.: op. cit., str. 198.
[92]) Matys K. a kol.: op. cit., str. 97 a 100.

vodněného psychickým stavem vyvolaným útokem nebo jiným nebezpečím. Byl-li tento úsudek nesprávný, půjde o exces pouze tehdy, nebyla-li tato nesprávnost úsudku způsobena psychickým stavem jednajícího vyvolaným tímto útokem nebo jiným nebezpečím, pokud lze v této nesprávnosti spatřovat alespoň nevědomou nedbalost ze strany jednající osoby. V praxi by se mohlo jednat např. o případy, kdy osoba v důsledku rozrušení nebo strachu nepozná, že pistole, kterou na ni útočník míří, je pouze hračka, nebo se bude domnívat, že jí hrozí nebezpečí smrti, ačkoliv nezúčastněný pozorovatel by s ohledem na jednání útočníka usuzoval pouze na útok na majetek napadeného.

Jde vlastně o to, aby se orgány činné v trestním řízení, které budou skutek posuzovat, „vmyslely" do postavení jednající osoby a přiměřenost nebo proporcionalitu posuzovaly s ohledem na takový úsudek této osoby, jaký měla s ohledem na svůj psychický stav vyvolaný útokem nebo jiným nebezpečím. Případnou nepřiměřenost obrany útoku nebo způsobení stejně závažného následku nebo ještě závažnějšího, potom nepovažovaly za exces ve smyslu ustanovení § 13 a 14 trestního zákona, pokud byl odůvodněn psychickým stavem jednající osoby v důsledku útoku nebo jiného nebezpečí a odpovídal-li takovému úsudku.

Až dosud jsme hovořili pouze o případech, kdy objektivní nepřiměřenost nutné obrany a disproporce jednání v krajní nouzi je odůvodněna psychickým stavem vyvolaným útokem nebo jiným nebezpečím. Považovat ovšem všechny další případy, kdy osoba jedná nepřiměřeně k povaze a nebezpečnosti útoku, nebo způsobí stejný nebo ještě závažnější následek, než který hrozil, z jiných příčin než v důsledku psychického stavu, za exces, by nebylo správné.

Nesprávné vnímání a hodnocení povahy a nebezpečnosti útoku nebo závažnosti hrozícího následku může být totiž způsobeno i jinými vlivy. Nesprávné nebo nepřesné poznání útoku nebo jiného nebezpečí může být způsobeno třeba nepozorností na straně jednající osoby (např. osoba nepostřehne, že útočník je chromý), její subjektivní neschopností přesně nebo vůbec vnímat a hodnotit (např. zrakově postižení, osoby trpící duševními chorobami, osoby se sníženým intelektem aj.), nebo může jít konečně o objektivní nemožnost správně fakta poznat, tedy utvořit si správný úsudek o útoku nebo jiném nebezpečí (např. útočník nemyslí své výhrůžky vážně nebo znehodnocená zbraň je považována za zbraň schopnou střelby). Takové důvody nesprávného úsudku nemají, resp. nemusí mít svoji příčinu ve změnách psychických schopností jednající osoby, které by byly vyvolány útokem nebo jiným nebezpečím.

Tyto případy měl zřejmě na mysli i Dolenský,[93]) když reviduje svůj

---

[93]) Dolenský A.: op. cit., str. 37.

původní názor posuzovat přiměřenost nutné obrany podle představ bránící se osoby: „Avšak to by mimo jiné znamenalo omlouvat její omyl: i kdyby se její pohled na situaci zakládal na nepozornosti, neodpovídala by za následky, pokud by obrana byla přiměřená jejím mylným představám."

K tomu je třeba ovšem uvést, že výše zmíněný omyl může mít různou povahu. Má se zde na mysli omyl skutkový o okolnostech vylučujících protiprávnost. Podle dnes jednotného názoru může takový omyl zakládat pouze odpovědnost za nevědomou nedbalost, lze-li ji ovšem v daném případě vůbec dovodit z toho, že se jednající mýlil. Výslovně uvádí např. učebnice případ tzv. putativní obrany, kdy se osoba mylně domnívá, že zde jsou skutečnosti odůvodňující vůbec stav nutné obrany (např. útok ze žertu pokládá za útok vážně míněný). K tomu se dodává, že taková osoba „... bude odpovědná nejvýše za trestný čin kulpózní".[94]) Jestliže tato zásada platí v případě omylu o útoku jako takovém, bude zřejmě platit i pro případy omylu o povaze a nebezpečnosti takového útoku. Jinak řečeno, spojujeme-li trestní odpovědnost v případě mylného považování útoku domnělého za útok skutečný pouze s nedbalostí (lze-li ji v omylu spatřovat), je třeba trestní odpovědnost vázat též pouze na ty případy mylného hodnocení útoku, ze kterých lze dovodit, že takový omyl je nedbalostí. Totéž samozřejmě platí i pro případy tzv. putativní krajní nouze a jejího excesu. Požadujeme-li kulpózní zavinění omylu o skutečnostech útoku nebo jiného nebezpečí samotného, musíme kulpózní zavinění požadovat i pro jeho komponenty, tj. pro povahu a nebezpečnost útoku, resp. závažnost hrozícího následku. Opačný názor by byl patrně v rozporu se zásadou odpovědnosti za zavinění, vyjádřenou v našem trestním zákoně v § 3 odst. 3 a podrobněji rozvedenou v ustanovení § 4 až 6 našeho trestního zákona.

Požadavek zavinění nepřiměřenosti nutné obrany nalézáme též u Kiričenka,[95]) i když nikoliv výslovně. V souvislosti s tezí, že meze obrany a jiné podmínky se uvažují z hlediska obránce, Kiričenko uvádí: „Rozhodující je, že obránce poctivě předpokládal (dobrosovestno pologalsja), že způsobení určité újmy je nezbytné pro odražení útoku, ačkoliv ve skutečnosti stačilo způsobit újmu menší." Požadavek „poctivého předpokládání" vylučuje úmysl i vědomou nedbalost. Výslovně potom o požadavku zavinění hovoří na jiných místech své práce v souvislosti se subjektivní stránkou jednání obránce a omyl v hodnocení situace považuje maximálně za nedbalost nevědomou, lze-li ji ovšem v omylu spatřovat.

Podobný požadavek zavinění omylu o povaze a nebezpečnosti útoku

---

[94]) Nezkusil J. a kol.: op. cit., str. 110.
[95]) Kiričenko V. F.: op. cit., str. 59.

vyslovují i další autoři,[96]) kteří v takovém omylu spatřují nevědomou nedbalost, pokud ji ovšem lze dovodit. Tkačenko[97] se na jednom místě své práce dokonce o nevědomé nedbalosti vůbec nezmiňuje a za exces považuje pouze překročení mezí nutné obrany úmyslné: „Omyl v charakteru a nebezpečnosti útoku ještě nečiní obranu protiprávnou. O překročení půjde jen při vědomě zjevném nepoměru."

Z uvedeného tedy plyne, že většina autorů pro případ excesu nutné obrany zastává názor, podle kterého omyl v povaze a nebezpečnosti útoku může zakládat odpovědnost za exces pouze tehdy, byl-li zaviněn, tedy lze-li v takovém omylu spatřovat nedbalost ze strany jednající osoby.

Z tohoto hlediska patrně nelze zcela souhlasit s výše uvedenou námitkou Dolenského.[98]) Lze-li v omylu bránící se osoby spatřovat její nedbalost (např. nepostřehla, že pistole je dětská hračka, ač tak vzhledem například ke vnějšímu vzhledu pistole, dobu, kterou měla k pozorování, podmínky viditelnosti, vzdálenost od pistole aj., postřehnout mohla), nemusí být takový omyl omlouván a odpovědnost za exces zde zásadně může nastoupit (stojíme-li ovšem na stanovisku, že i nedbalostní exces zakládá a vyžaduje nastoupení trestní odpovědnosti). Jestliže však nelze v omylu jednající osoby její nedbalost spatřovat (např. nepostřehne, že zbraň je dětská hračka, neboť vypadá jako pravá a bez podrobnějšího prohlédnutí nelze rozdíl zjistit, a domnívá se proto, že jí od takto ozbrojeného útočníka hrozí nebezpečí smrti), potom je namístě takový její omyl omluvit, byla-li obrana přiměřená jejímu mylnému úsudku, a nesnažit se za každou cenu její trestní odpovědnost dovozovat. Jelikož však útok je pouze zvláštním případem nebezpečí, bude se tento závěr týkat též nezaviněného omylu o závažnosti hrozícího následku.

Při úvaze, zda lze v omylu jednající osoby o povaze a nebezpečnosti útoku nebo o závažnosti hrozího následku nedbalost spatřovat nebo nikoliv, bude třeba vycházet z teoretického rozboru nedbalosti a zavinění vůbec, který byl v literatuře rozpracován. Zvláště pak bude třeba přihlédnout k některým specifickým okolnostem, které mohou omyl o povaze a nebezpečnosti útoku nebo závažnosti jiného nebezpečí vyvolat a popřípadě též odůvodnit.

Může jít například o demonstrativní chování a slovní projevy útočníka; o jeho předchozí agresívní jednání, které je napadenému známo. Může se jednat o omyl v nástroji, který útočník používá. Zde třeba zvážit vzhled takového nástroje, dobu, po kterou měl možnost napadený si zbraň prohlédnout, viditelnost v době útoku, způsob, jakým bylo s nástrojem (se

---

[96]) Mendelson G. A.: op. cit., str. 175; Kurinov V. A.: op. cit., str. 199; Tiškevič I. S.: op. cit., str. 137; Tkačenko V. I.: op. cit., str. 182—183.
[97]) Tkačenko V. I.: op. cit., str. 182—183.
[98]) Dolenský A.: op. cit., str. 37.

zbraní) nakládáno. Je třeba vzít v úvahu i pozorovací a rozumové schopnosti jednající osoby. Zda-li jde např. o osobu se zrakovou vadou či se sluchovou vadou, nebo o osobu, jejíž pozorovací a rozumové schopnosti jsou omezeny nebo ovlivněny duševní chorobou, poruchou či chorobným duševním stavem. Asi nebude možno ponechat bez úvahy i předchozí zážitky a zkušenosti, které napadená osoba z jiných útoků na ni provedených v minulosti měla. Mohli bychom takto uvádět ještě některé další okolnosti.

Můžeme tedy učinit další dílčí závěr, že přiměřenost nutné obrany a proporcionalitu krajní nouze třeba posuzovat podle úsudku jednající osoby o povaze a nebezpečnosti útoku, resp. o závažnosti hrozícího následku, odůvodněného konkrétními okolnostmi daného případu.

Odvolání na konkrétní okolnosti, za kterých bylo jednání provedeno a které třeba vzít do úvahy při posuzování přiměřenosti či nepřiměřenosti nutné obrany a proporcionality následků v krajní nouzi, nalézáme rovněž v literatuře[99]) a v judikatuře.[100])

DALŠÍ SOUVISEJÍCÍ PROBLÉMY

K výše uvedeným dílčím závěrům je třeba učinit ještě dvě poznámky.

Až dosud jsme hovořili pouze o situaci, kdy v nutné obraně nebo v krajní nouzi jedná osoba, která byla útokem napadena, resp. jejíž zájmy byly stavem nebezpečí ohroženy. V současné literatuře se za nepochybnou považuje rovněž možnost tzv. pomoci v nutné obraně a v krajní nouzi, tedy vystupování na ochranu zájmů třetích osob. V této souvislosti bývají často předmětem kritiky některé buržoazní právní úpravy, které tuto pomoc omezují.[101]) Plná možnost vystupovat v nutné obraně a v krajní nouzi i na ochranu zájmů třetích osob bývá hodnocena v literatuře jako „výraz idee vzájemné pomoci, upevňující soudružské vztahy a socialistickou morálku".[102])

Je možno na posuzování přiměřenosti pomoci v nutné obraně a proporcionality pomoci v krajní nouzi aplikovat výše uvedené závěry, podle nichž třeba vycházet z úsudku jednající osoby, odůvodněného jejím psychickým stavem a konkrétními okolnostmi případu? Patrně tomuto závěru lze přisvědčit.

Především široké vymezení podmínek nutné obrany a krajní nouze

---

[99]) Srov. Nezkusil J. a kol.: op. cit., str. 124; Matys K. a kol.: op. cit., str. 97; Tiškevič I. S.: op. cit., str. 130.

[100]) 20/1957 Sb. rozh. tr., 19/1958 Sb. rozh. tr., 49/1970 Sb. rozh. tr.

[101]) Smith J. C., Hogan B.: op. cit., str. 261; McLean I., Morrish P.: Harris's Criminal Law, Sweet and Maxwell, Londýn 1973, str. 455.

[102]) Kiričenko V. F.: op. cit., str. 33.

podle § 13 a 14 trestního zákona zahrnuje nepochybně nejen jednání proti útoku nebo jinému nebezpečí na vlastní zájmy (chráněné zákonem), ale i jednání proti útoku nebo jinému nebezpečí na cizí zájmy (chráněné zákonem). Pomoc v nutné obraně a v krajní nouzi je tedy sama jednáním v nutné obraně a v krajní nouzi. Proto je třeba podmínky a meze pomoci v nutné obraně a v krajní nouzi posuzovat shodně, jako podmínky a meze jednání v nutné obraně a v krajní nouzi samotné, včetně hledisek rozhodujících pro posouzení přiměřenosti a proporcionality.

Jestliže se v poslední době zdůrazňuje zapojení co nejširší veřejnosti do boje s protispolečenskou činností, jestliže uvědomělé vystupování občanů proti protispolečenským jednáním je považováno za výraz občanské uvědomělosti socialistického člověka a je kladně hodnoceno, jestliže se někde setkáváme dokonce s tvrzením, že jde o morální povinnost, potom by právní postavení a záruky beztrestnosti neměly být u toho, kdo vystupuje na ochranu zájmů třetích osob nebo zájmů celospolečenských, odlišné od toho, kdo chrání zájmy vlastní.

Je ovšem třeba připomenout, že jakkoliv obecné teoretické východisko pro posuzování přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze je v obou případech stejné, v konkrétních případech může být rozdílný přístup v nárocích na správné zhodnocení povahy a nebezpečnosti útoku, resp. závažnosti následků. Tyto rozdíly plynou z toho, že osoba, která přistupuje k pomoci v nutné obraně nebo k pomoci v krajní nouzi, zpravidla nebude v tak složitém psychickém stavu, jako sám ohrožený. Stav strachu, leknutí apod. zde zpravidla nebude tak intenzívní, aby ovlivňoval natolik její pozorovací a rozumové schopnosti. Nemusí tomu ovšem tak být vždy. Lze si představit i opačné případy (např. rodič spěchající svému dítěti na pomoc může být více rozrušen než napadené dítě, které si třeba ani skutečné nebezpečí v plném rozsahu neuvědomuje).

Obdobně bude zpravidla mít ten, kdo přistupuje k pomoci v nutné obraně nebo v krajní nouzi, lepší podmínky pro přesnější zhodnocení povahy a nebezpečnosti útoku, resp. závažnosti hrozícího nebezpečí, ačkoliv ani toto tvrzení nemusí platit vždy. Např. osoba, která jinému přichází na pomoc v nutné obraně, může být naopak zmýlena ve skutečné povaze a nebezpečnosti útoku slovními nebo jinými projevy napadeného.

Celkově lze tedy říci, že i v případě osoby, která pomáhá jinému v nutné obraně nebo v krajní nouzi, je třeba její jednání posuzovat z hlediska jejího úsudku o povaze a nebezpečnosti útoku, resp. o závažnosti hrozícího následku. Přitom třeba brát v úvahu její psychický stav vyvolaný útokem nebo jiným nebezpečím, a dále to, zda lze případný omyl o povaze a nebezpečnosti útoku, resp. závažnosti jiného nebezpečí, odůvodnit (omluvit) konkrétními okolnostmi případu, resp. je-li možno v tomto omylu spatřovat její nedbalost.

Většina autorů, kteří se otázkami přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze zabývali, zkoumala vesměs hledisko, ze kterého třeba posuzovat útok nebo jiné nebezpečí. Tito autoři se zpravidla zabývali toliko otázkou, zda povahu a nebezpečnost útoku, resp. závažnost jiného nebezpečí, třeba hodnotit objektivně (jaké skutečně jsou) nebo subjektivně (jak se osobě jeví). V této souvislosti hovoří pak vesměs o psychickém rozrušení nebo o různých případech omylu, které způsobují nepřesné hodnocení intenzity útoku nebo hrozící škody (následku).

Méně často se však již setkáváme s názorem, zda-li lze takové hledisko pro posuzování přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze vztáhnout rovněž na obranu nebo na jednání odvracející nebezpečí. Jinak řečeno, z jakého hlediska třeba hodnotit možnosti zákroku, účinnost použitých prostředků, intenzitu zákroku a samozřejmě též způsobený následek (škodu). Takovou zmínku nalézáme např. u Kiričenka: „Zdaleka ne vždy je obránce schopen přesně zhodnotit charakter a nebezpečnost útoku či hrozícího nebezpečí a také reálné možnosti svých obranných jednání.“[103]) Zde se tedy hledisko, ze kterého třeba přiměřenost nutné obrany hodnotit, vztahuje výslovně nejen na úsudek o útoku, ale rovněž na úsudek o možnostech a samozřejmě též o následcích obrany. Rovněž Dolenský[104]) ve své stručné zmínce o těchto otázkách vztahuje „průměrný úsudek“ obecně na následky, aniž by specifikoval, o jaké následky jde. Patrně se lze proto domnívat, že má na mysli jak následky z útoku hrozící, tak následky „hrozící“ z obranného jednání.

S výše uvedeným stanoviskem lze souhlasit v tom, že hledisko, ze kterého posuzujeme přiměřenost nutné obrany, třeba vztáhnout nejen na hodnocení útoku, ale současně i na úsudek o obranném jednání.

Jelikož pak obrana proti útoku je pouze zvláštní (privilegovaný) případ čelení nebezpečí v rámci krajní nouze, lze konstatovat, že totéž hledisko, ze kterého posuzujeme závažnost hrozícího následku, třeba aplikovat rovněž na posuzování závažnosti způsobeného následku. Stanovit zde hlediska rozdílná by bylo patrně nelogické, ať již by byla jakákoliv.

Jestliže tedy posuzujeme přiměřenost nutné obrany a proporcionalitu krajní nouze podle úsudku jednající osoby o útoku nebo jiném nebezpečí a bereme přitom ohled na její psychický stav, vyvolaný útokem nebo jiným nebezpečím, a na odůvodněnost takového úsudku konkrétními okolnostmi případu, je třeba z téže pozice hodnotit i obranu a čelení jinému nebezpečí, tj. posuzovat přiměřenost nutné obrany a proporcionalitu následků rovněž podle úsudku jednající osoby o svém jednání. Konkrétně o možnostech svého jednání, o výběru prostředků zákroku, o jejich účin-

---

[103]) Kiričenko V. F.: op. cit., str. 63.

[104]) Dolenský A.: op. cit., str. 37.

nosti, o vlastní síle a schopnostech, o intenzitě obranného jednání, o způsobu realizace zákroku, o možných následcích (škodách) apod. Vždyť tytéž okolnosti a důvody, které mohou modifikovat a ovlivňovat úsudek o útoku nebo jiném nebezpečí, mohou mít vliv i na úsudek o vlastním zákroku proti útoku nebo proti jinému nebezpečí.

Můžeme proto učinit další dílčí závěr, že přiměřenost nutné obrany a proporcionalitu krajní nouze třeba hodnotit též podle úsudku jednající osoby o možnostech a následcích svého vlastního jednání, odůvodněného jejím psychickým stavem a konkrétními okolnostmi případu.

ZÁVĚR

Na podkladě toho, co bylo dosud uvedeno, můžeme tedy učinit následující závěr.

Přiměřenost obrany útoku a proporcionalitu následků třeba posuzovat podle úsudku konkrétní jednající osoby o povaze a nebezpečnosti útoku, resp. o závažnosti hrozícího následku, jakož i o možnostech a následcích vlastních jednání, odůvodněného psychickým stavem a konkrétními okolnostmi případu.

Takovéto poměrně široké pojímání přiměřenosti obrany útoku a proporcionality následků bere plně ohled na postavení, ve kterém se jednající osoba nalézá, bere ohled na psychický stav, který útok nebo jiné nebezpečí mohou vyvolat, a na možnosti nepřesného úsudku, vyvolaného a odůvodněného konkrétními okolnostmi případu.

Posuzování přiměřenosti nutné obrany a proporcionality krajní nouze podle úsudku konkrétní jednající osoby je patrně zárukou, že taková osoba nebude neodůvodněně stíhána, pokud aktivně a uvědoměle vystoupí na ochranu zájmů nejen svých vlastních, ale i jiných osob nebo zájmů celé společnosti, i když její úsudek o rozhodných skutečnostech nebude zcela přesný a „objektivní". Důsledné zkoumání odůvodněnosti takového úsudku psychickým stavem a okolnostmi případu bude současně zárukou, že „pod rouškou" nutné obrany nebo krajní nouze nebude docházet k úmyslným protispolečenským činům a že případy takto neodůvodněných excesů mohou být zásadně postiženy.

Posuzování přiměřenosti obrany útoku a proporcionality následků podle úsudku konkrétní jednající osoby o povaze a nebezpečnosti útoku, o závažnosti hrozícího následku, o možnostech a následcích vlastního zákroku, odůvodněného jejím psychickým stavem a konkrétními okolnostmi případu, přispěje k tomu, aby jednotliví občané, bez obav z případného excesu a tedy vlastního trestního stíhání, aktivně a uvědoměle vystupovali na ochranu zájmů socialistické společnosti.

IV. POJEM A VÝZNAM PŘEKROČENÍ MEZÍ NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE

ÚVOD

Jestliže právní řád dává občanům možnost a právo v nutné obraně a v krajní nouzi jednat, stanoví současně i podmínky, při jejichž splnění lze takto jednak a podmínky (meze) dovoleného jednání samotného. Přesné vymezení těchto podmínek a mezí je v souladu s principem socialistické zákonnosti. Stanovení podmínek a mezi jednání v nutné obraně a v krajní nouzi na jedné straně zaručuje občanům, kteří tyto podmínky a meze ve svém jednání dodrží, že nebudou voláni k trestní ani jiné odpovědnosti. Na druhé straně je stanovení podmínek a mezí nutné obrany a krajní nouze zárukou, že „pod rouškou" těchto institutů nebudou páchány trestné činy a že občané, kteří svým chováním nevytvoří podmínky pro takový zákrok, nebudou ve svých právech a svobodách dotčeni.

Podmínky a meze nutné obrany a krajní nouze, stanovené právním řádem, jsou důležitou zárukou zachování socialistické zákonnosti a tedy i právních jistot občanů.

Při zachování podmínek a mezí nutné obrany a krajní nouze nebude občan volán k trestní ani jiné odpovědnosti, jeho jednání bude uznáno za společensky prospěšné a nebude protiprávní. Nebudou-li ale podmínky a meze nutné obrany a krajní nouze dodrženy, neztrácí takové jednání svůj společensky nebezpečný charakter ani protiprávnost a právní odpovědnost zde tedy může nastat.

Případy, kdy občan jednal za situace, kdy nebyly splněny všechny podmínky, požadované pro jednání v nutné obraně nebo v krajní nouzi, nebo kdy překročil meze povoleného jednání, vyvolávají často pozornost široké veřejnosti. Jde o případy, jejichž správné právní posouzení má velký význam nejen pro daný konkrétní případ, ale značnou měrou přispívá i k formování právního vědomí občanů. Mohlo by totiž dojít k rozdílnému právnímu posouzení od intuitivní a emotivní sociálně právní psychologie společnosti a jednotlivců.

Nesprávné právní posouzení, případná existence nevyhovující právní úpravy nebo rovněž i zkreslené a nepřesné interpretování rozhodnutí, může vést k deformaci právního vědomí a koneckonců i postojů občanů

k jednání v nutné obraně a v krajní nouzi vůbec. Zejména však jde o to, že jakékoliv pochybení v těchto případech podrývá důvěru v právní řád a ve spravedlivé rozhodování justičních orgánů.

Z těchto důvodů se budeme proto v této části práce zabývat problematikou překročení mezí nutné obrany a krajní nouze, zejména problematikou právního významu a právních důsledků takového překročení. Správné posouzení těchto případů, jak již bylo naznačeno, má zásadní význam nejen pro formování právního vědomí a postojů široké veřejnosti, ale zejména pro důsledné zachovávání principu socialistické zákonnosti v naší společnosti a pro garanci právních jistot občanů.

Nebudeme se ovšem v této souvislosti zabývat konkrétními pochybeními orgánů činných v trestním řízení, ani případy nepřesného a nesprávného informování veřejnosti v hromadných sdělovacích prostředcích, ačkoliv právě tyto aspekty často mají ve svých důsledcích značný význam. Nejde totiž o důvody spočívající v právní úpravě a jejich odstranění není v možnostech této právní úpravy.

POJEM PŘEKROČENÍ MEZÍ NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE

Dříve než přistoupíme k rozboru naznačené problematiky, je třeba alespoň ve stručnosti uvést, co teorie považuje za překročení mezí nutné obrany a krajní nouze.

Na tuto základní a pro naše potřeby výchozí otázku není v literatuře vyslovován jednotný názor. Učebnice trestního práva z roku 1976[105]) uvádí: „O vybočení z mezí nutné obrany (exces) jde, když:

a) obrana byla zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku (tzv. exces intenzívní), tj. pachatel užil prostředku podstatně silnějšího, než bylo třeba, nebo škoda způsobená obranou je v hrubém nepoměru ke škodě hrozící z útoku,

b) obrana nebyla s útokem současná (tzv. exces extenzívní), tj. v obraně bylo pokračováno ještě v době, kdy útok již skončil, nebo obrana byla předčasná."

Pokud jde o vybočení z mezí krajní nouze, tato učebnice uvádí: „O vybočení z mezí krajní nouze (exces) jde, když:

a) způsobený následek byl zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější, než který hrozil,

b) jednání nebylo provedeno v době, kdy nebezpečí bezprostředně hrozilo, tj. stalo se předtím nebo potom,

---

[105]) Nezkusil J. a kol.: Československé trestní právo, obecná část, Orbis, Praha 1976, str. 121 a 124.

c) nebezpečí bylo možno odvrátit jinak, tj. s méně závažnými následky, nebo

d) byla tu povinnost nebezpečí snášet."

Učebnice trestního práva z roku 1983[106]) výslovně jako překročení mezí nutné obrany označuje jen obranu zřejmě nepřiměřenou. O excesu extenzívním se v této souvislosti nezmiňuje. Stanoví, že o nutnou obranu nejde v případě, když napadený stíhá útočníka, který se před napadeným dal na útěk. Stejný výraz („nejde o nutnou obranu") však uvádí i při výkladu zřejmé nepřiměřenosti. V rámci výkladu krajní nouze není překročení mezí vymezeno vůbec, hovoří se ale o překročení podmínek krajní nouze, což je ovšem pojem širší, neboť mezi podmínky krajní nouze tato učebnice řadí i pojem nebezpečí, jeho bezprostřední hrozbu, subsidiaritu i neexistenci povinnosti nebezpečí snášet.

Komentář k trestnímu zákonu[107]) vymezuje překročení mezí nutné obrany v naprosté shodě s učebnicí trestního práva z roku 1976. Překročení mezí krajní nouze výslovně nedefinuje, resp. nespecifikuje, o které případy jde.

Solnař[108]) rovněž vybočení z mezí krajní nouze nevymezuje zcela jednoznačně. Řadí sem ty případy, kde nebyly splněny všechny podmínky krajní nouze (např. nebezpečí nehrozí přímo, způsobení následku větší závažnosti, nedostatek podpůrnosti). Pokud jde o nutnou obranu, uvádí exces intenzívní (zřejmá nepřiměřenost obrany povaze a nebezpečnosti útoku) a exces extenzívní, kam řadí pouze obranu předčasnou. „Opožděné odvracení útoku, když nebezpečí již minulo, nelze patrně posuzovat jako překročení mezí nutné obrany; nejde pak již o nutnou obranu, ale o odvetu."

Judikatura našich soudů označuje termínem „překročení mezí nutné obrany" obranu zřejmě nepřiměřenou (např. 2/1983 Sb. rozh. tr., 19/1982 Sb. rozh. tr., 25/1975 Sb. rozh. tr.) i obranu po skončení útoku (18/1979 Sb. rozh. tr.). Případ obrany předčasné v judikatuře uveden není.

Máme-li shrnout výše uvedené názory, potom třeba konstatovat, že existuje shoda názorů na zařazení do případů překročení mezí nutné obrany obrany zřejmě nepřiměřené povaze a nebezpečnosti útoku (exces intenzívní). Určité pochybnosti vyvolává patrně obrana opožděná, zatímco proti obraně předčasné, jako jednomu z případů překročení mezí nutné obrany, námitky nebyly v naší literatuře výslovně uvedeny.

Pokud jde o překročení mezí krajní nouze, je okruh případů sem zahrnovaných vesměs shodný (porušení proporcionality, porušení subsidia-

---

[106]) Čič M. a kol.: Československé trestné právo, Obzor, Bratislava 1983, str. 117 až 119.

[107]) Matys K. a kol.: Trestní zákon — komentář, Orbis, Praha 1975, str. 97 a 100.

[108]) Solnař V.: Základy trestní odpovědnosti, Academia, Praha 1972, str. 99 a 108.

rity, nesoučasnost, existence povinnosti nebezpečí snášet). Není jednoznačné, zda Solnař nevylučuje překročení mezí krajní nouze i proti nebezpečí již minulému, neboť v demonstrativním výčtu hovoří o nebezpečí nehrozícím přímo, což může být jak nebezpečí, které již bezprostředně nehrozí, tak nebezpečí, které ještě bezprostředně nehrozí.

Žádný z uvedených názorů však mezi případy překročení mezi nutné obrany a krajní nouze neřadí ty eventuality, kdy útok nebo nebezpečí v realitě neexistují, ale jsou pouze domnělé, v představě jednající osoby. Tyto případy pak bývají shodně označovány jako domnělá (putativní) nutná obrana, resp. krajní nouze.

Příčinu některých rozdílů v názorech na okruh případů, zařazovaných pod pojem „překročení mezí nutné obrany, resp. krajní nouze" lze spatřovat v tom, že se v naší literatuře vesměs neodlišují podmínky, které vůbec vytvářejí možnost v nutné obraně a v krajní nouzi jednat, a podmínky (meze) jednání v samotné nutné obraně a krajní nouzi, jak je tomu zejména v literatuře sovětské. V naší literatuře se patrně ztotožňují pojmy „podmínky" nutné obrany a krajní nouze a „meze" nutné obrany a krajní nouze. Solnař totiž výslovně uvádí: „Přesně vzato, vykročení z mezí nutné obrany předpokládá nedostatek podmínek nutné obrany."[109]) Na jiném místě své práce dále říká: „Na rozdíl od nutné obrany nemívají zákony ustanovení o vykročení z mezí krajní nouze; není však pochyby, že k němu může dojít . . ., jestliže jednání směřovalo k odstranění nebezpečí, ale nebyly tu všechny podmínky krajní nouze."[110])

Tento postoj patrně souvisí s ustanovením § 33 písm. f) trestního zákona, kde mezi obecně polehčujícími okolnostmi je zařazen i případ odvracení útoku nebo jiného nebezpečí, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany a krajní nouze. V zásadě je to jediné ustanovení našeho trestního zákona, kde zákon výslovně s nesplněním podmínek nutné obrany nebo krajní nouze spojuje určité „zmírňující důsledky". Proto tu jsou společně zařazeny jak případy, kdy zde nebyly splněny podmínky umožňující vůbec v nutné obraně a v krajní nouzi jednat (bezprostřední hrozba či trvání útoku nebo jiného nebezpečí, subsidiarita a neexistence povinnosti nebezpečí snášet), tak i případy podmínek (mezí) vlastního dovoleného jednání v nutné obraně a v krajní nouzi.

Nespadají sem ovšem případy tzv. domnělé (putativní) nutné obrany a krajní nouze, protože pak nejde o čin spáchaný při odvracení útoku nebo nebezpečí. Striktně ovšem vzato, skutečná, reálná existence útoku nebo jiného nebezpečí je vlastně nejzákladnějším faktem, který podmiňuje vůbec jakoukoliv možnost v nutné obraně nebo v krajní nouzi vůbec jednat; jde tedy v podstatě o skutečně základní podmínku jednání v nutné

---

[109]) Solnař V.: op. cit., str. 107.
[110]) Solnař V.: op. cit., str. 99.

obraně a v krajní nouzi. Také učebnice československého trestního práva z roku 1983 v části nazvané „Podmínky krajní nouze" začíná výklad těchto podmínek výkladem pojmu nebezpečí. Jestliže pak útok je jen zvláštním případem nebezpečí, je tedy i útok základní podmínkou jednání v nutné obraně. Přesto vesměs tato elementární podmínka nutné obrany, resp. krajní nouze není uváděna při výkladech překročení (nesplnění) podmínek nutné obrany a krajní nouze.

Bylo již naznačeno, že sovětská věda trestního práva vesměs důsledně rozlišuje podmínky, které vytvářejí vůbec možnost jednat v nutné obraně a v krajní nouzi (tzv. stav nutné obrany a krajní nouze) a podmínky — meze — dovoleného jednání v nutné obraně a v krajní nouzi. Tak např. Kiričenko[111]) při výkladu nutné obrany označuje druhou část své monografie názvem „Podmínky vzniku a zániku práva na nutnou obranu".

Mezi tyto podmínky, které vůbec stav nutné obrany vytvářejí a umožňují v nutné obraně vůbec jednat, řadí: společenskou nebezpečnost útoku, přítomnost (naličnosť) útoku, reálnost útoku, a zmiňuje se i o podmínkách ostatních (nenahraditelnost škody, nepředvídatelnost útoku a nevyprovokování útoku), které ovšem sám zavrhuje. Další část své práce označuje názvem „Charakter a meze přípustné obrany". Zde se zabývá otázkami srovnání intenzity a škod obou akcí. Na tuto část práce pak navazuje výklad o „Překročení mezí nutné obrany", kam Kiričenko řadí překročení mezí nutné obrany v čase, intenzitě a charakteru statku (blaga).

Obdobně Domachin[112]) ve své monografii o krajní nouzi uvádí druhou část své práce názvem „Podmínky vzniku a zániku stavu krajní nouze". Řadí sem výklad o nebezpečí, jeho reálnosti a bezprostřednosti. Další část práce je označena jako „Podmínky oprávněnosti jednání ve stavu krajní nouze", kde je podáván rozbor problematiky subsidiarity a proporcionality.

Podobně odlišují podmínky vytvářející stav nutné obrany a krajní nouze a meze jednání v nutné obraně a v krajní nouzi i některé sovětské učebnice.[113]) Jiné učebnice (snad z pedagogických důvodů) řadí však mezi podmínky nutné obrany a krajní nouze i nepřekročení jejich mezí.[114])

Ovšem i ti autoři a ty učebnice, které výslovně neodlišují podmínky stavu nutné obrany a krajní nouze a meze jednání v nutné obraně a v krajní nouzi, hovoří při výkladu překročení mezí nutné obrany a mezí

---

[111]) Kiričenko V. F.: Osnovnyje voprosy učenija o neobchodimoj oborone v sovetskom ugolovnom prave, IAN, Moskva 1948, str. 17 a násl.

[112]) Domachin S. A.: Krajňaja neobchodimosť po sovetskomu ugolovnomu pravu, Gosjurizdat, Moskva 1955, str. 18 a násl.

[113]) Menšagin, Durmanov, Romaškin: Sovetskoje ugolovnoje pravo, Gosjurizdat, Moskva 1962, str. 193.

[114]) Tkačenko V. I. a kol.: Sovetskoje ugolovnoje pravo, Gosjurizdat, Moskva 1982; Kurinov V. A. a kol.: Sovetskoje ugolovnoje pravo, IMU, Moskva 1969.

krajní nouze pouze o nesplnění některých podmínek, nikoliv úplně všech podmínek. Jinak řečeno, pod pojem překročení mezí nutné obrany a mezí krajní nouze se řadí pouze některé případy nedodržení podmínek nutné obrany a krajní nouze.

Podrobněji se těmito otázkami zabýval např. Tkačenko.[115]) Konstatuje, že se všeobecně akceptuje pokládat za překročení mezí nutné obrany případy nepřiměřenosti obrany charakteru a nebezpečnosti útoku. Sporné však je, zda za překročení mezí nutné obrany považovat rovněž nesoučasnost obrany s útokem, tj. obranu předčasnou nebo naopak opožděnou. Poukazuje na to, že názory na zařazení předčasné nebo opožděné obrany mezi případy překročení mezí nutné obrany se opírají pouze o dva argumenty. Často se totiž v sovětské literatuře připouští, že zde v podstatě stav nutné obrany ještě nebo již není, ale že jde o „cosi podobného" excesu intenzívnímu. Tak např. Kiričenko k tomu říká: „Fakticky nejde ještě nebo již o stav nutné obrany, avšak literatura to do překročení mezí nutné obrany zahrnuje."[116]) Tkačenko to hodnotí jako argumentaci velmi nepřesvědčivou.

Druhý argument pro zařazení předčasné nebo opožděné obrany do rámce překročení mezí nutné obrany nalezla řada autorů v rozhodnutí NS SSSR ze dne 23. 10. 1956. V tomto rozhodnutí se totiž uvádí, že: „Stav nutné obrany nelze pokládat za odstraněný ani tehdy, když akt sebeobrany následoval bezprostředně za aktem třeba i ukončeného útoku, ale podle okolností případu pro obránce nebyl zřejmý okamžik ukončení útoku." Nepřesnost tohoto stanoviska byla již několikrát v sovětské literatuře podrobena kritice. Tkačenko zde dokládá, že: „Útok je objektivní kategorií. Vědomí napadeného nemá vliv na počátek a ukončení útoku."[117]) V tomto případě by se mělo spíše hovořit o nedostatku zavinění k nesplnění podmínek nutné obrany.

Tkačenko své úvahy uzavírá touto myšlenkou: „Ani předčasná, ani opožděná obrana není excesem, ani vůbec nutnou obranou. Nejde zde vůbec o stav nutné obrany, takže nemůže jít ani o překročení jejích mezí."[118]) Ke shodnému závěru dospívá rovněž leningradský Kurs trestního práva: „Zde však není útok, takže zde nemůže být ani obrana, takže ji nelze ani překročit."[119]) V případě předčasné nebo opožděné obrany se toto nepovažuje za překročení mezí nutné obrany, ale jen za obecně polehčující okolnost: stav rozrušení.

---

[115]) Tkačenko V. I.: Neobchodimaja oborona po sovetskomu ugolovnomu pravu, JuL, Moskva 1979, str. 60—62.
[116]) Kiričenko V. F.: op. cit., str. 65.
[117]) Tkačenko V. I.: op. cit., str. 37.
[118]) Tkačenko V. I.: op. cit., str. 62.
[119]) Beljajev N. A., Šargorodskij M. D. a kol.: Kurs sovetskogo ugolovnogo prava, I., ILU, Leningrad 1968, str. 489.

Rovněž Takov[120]) při hodnocení bulharské teorie a soudní praxe považuje za překročení mezí nutné obrany pouze nepřiměřenost mezi obranou a útokem, nikoliv nesoučasnost obou akcí. „Tam, kde objektivně neexistuje nutná obrana, logicky není možné ani překročení mezí nutné obrany."

Pokud jde o překročení mezí krajní nouze, tak citované sovětské učebnice zpravidla neuvádějí, které případy sem zařadit, ale pouze konstatují, že překročení mezí krajní nouze je obecně polehčující okolnost ve smyslu čl. 38 Základů trestního zákonodárství SSSR a svazových republik. Domachin,[121]) jak již bylo řečeno, mezi podmínky oprávněnosti jednání v krajní nouzi řadí proporcionalitu a subsidiaritu.

Z uvedeného stručného a nikoliv vyčerpávajícího přehledu názorů, zejména sovětské literatury, plyne, že je zde výrazná snaha o specifikování těch případů, které lze označit jako překročení mezí nutné obrany. Přitom mnohem menší pozornost je věnována případům překročení mezí krajní nouze. Tento stav patrně plyne z existence zvláštních privilegovaných skutkových podstat usmrcení při překročení mezí nutné obrany (čl. 105) a způsobení těžké a méně těžké újmy na zdraví při překročení mezí nutné obrany (čl. 111). Obdobná ustanovení pro případ překročení mezí krajní nouze sovětské trestní zákonodárství neobsahuje, proto není patrně v literatuře věnována těmto případům větší pozornost.

Jak již bylo řečeno, náš trestní zákon neobsahuje žádné speciální ustanovení, které by ex lege spojovalo specifické právní důsledky s překročením mezí nutné obrany a mezí krajní nouze. Obecně polehčující okolnost, obsažená v § 33 písm. f), kryje v zásadě všechny případy nesplnění jakýchkoliv podmínek nutné obrany a krajní nouze, s výjimkou reálnosti (skutečnosti) útoku nebo jiného nebezpečí.

V trestních zákonech několika socialistických zemí však existují zvláštní ustanovení, která s překročením mezí nutné obrany a krajní nouze spojují výslovně nutnost nebo možnost specifických právních důsledků. Takovou zvláštní právní úpravu nalézáme např. v trestních zákonech RSR, BLR, SFRJ, NDR, MLR a PLR.[122]) Pro tyto úpravy je tedy rovněž potřebné vymezit ty případy, které třeba zahrnout do kategorie překročení mezí nutné obrany a krajní nouze.

Tak např. Świda[123]) pro polskou úpravu označuje jako překročení mezí nutné obrany obranu nepřiměřenou a obranu předčasnou nebo opožděnou. Mezi případy překročení mezí krajní nouze řadí, vedle předčasnosti nebo opožděnosti jednání, ještě nesplnění požadavku proporcionality a subsi-

---

[120]) Takov N.: Značenito na greškata pri neizbežnata otbrana, Pravna mysl 1/1958, str. 33.

[121]) Domachin S. A.: op. cit., str. 41 a násl.

[122]) Gelfer M. A.: Osnovnyje voprosy obščej časti ugolovnogo prava zarubežnych socialističeskich stran, JuL, Moskva 1972, str. 53—56.

[123]) Świda W.: Prawo karne, PWN, Varšava 1978, str. 149 a 153.

diarity. Jednání toho, kdo obětuje statek (dobro), který je povinen sám chránit (zasada wyłączenia), výslovně nepovažuje za překročení mezí krajní nouze, neboť existence takové povinnosti vůbec vylučuje možnost v krajní nouzi jednat.

Krasnopolina[124]) pro bulharskou úpravu za překročení mezí nutné obrany považuje pouze nepřiměřenost obrany, nikoliv její nesoučasnost s útokem. Údajně shodné stanovisko zaujímá též bulharská soudní praxe. O překročení mezí krajní nouze se Krasnopolina nezmiňuje.

Pokud jde o současnou československou právní úpravu, bylo již řečeno, že přesné vymezení případů, spadajících do kategorie překročení mezí nutné obrany a mezí krajní nouze, a jejich odlišení od nesplnění podmínek „stav" nutné obrany a krajní nouze vůbec vytvářejících, není nezbytně nutné, neboť ustanovení § 33 písm. f) trestního zákona pokrývá bez rozdílu všechny případy nesplnění (jakýchkoliv) podmínek nutné obrany a krajní nouze, samozřejmě s výjimkou případů domnělého (nereálného, neskutečného) útoku nebo jiného nebezpečí.

V této souvislosti se někdy užívá výrazu „putativní (domnělá) nutná obrana a krajní nouze" ve dvojím smyslu. V užším smyslu se tím míní případy, kdy nebezpečí nebo útok nejsou skutečné, ale existují pouze v představě jednající osoby. V širším smyslu sem bývají řazeny i případy domnělého splnění podmínek dalších, které však reálně splněny nejsou (přiměřenost, proporcionalita, subsidiarita, současnost aj.). Společné oběma případům je, že „domnělost" logicky vylučuje úmysl a tyto případy, řešené podle zásad o skutkovém omylu, dávají možnost kvalifikovat omyl ve splnění podmínek nutné obrany nebo podmínek krajní nouze pouze jako nedbalost, lze-li ji právě v tomto omylu spatřovat. Tento přístup není však patrně nejvhodnější, neboť i při putativní nutné obraně a putativní krajní nouzi v užším smyslu (domnělá existence útoku nebo jiného nebezpečí) mohou být další podmínky nesplněny (překročeny) úmyslně.

ODLIŠENÍ PODMÍNEK A MEZÍ NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE

Máme-li se však zamýšlet nad vhodností platné právní úpravy de lege lata i de lege ferenda, bylo by vhodné pokusit se o odlišení podmínek „stav" nutné obrany a krajní nouze (vůbec) vytvářejících, konstituujících, při jejichž splnění lze teprve v nutné obraně a v krajní nouzi

[124]) Krasnopolina M. A.: Osnovnyje voprosy ugolovnogo prava NRB, GIJuL, Moskva 1960, str. 70.

jednat, a podmínek (mezí) vlastního dovoleného jednání v nutné obraně nebo v krajní nouzi.

Nečinit žádný rozdíl mezi oběma případy není patrně správné, neboť jde o případy mající odlišnou povahu. Nejsou-li totiž splněny podmínky vytvářející (vůbec) „stav" nutné obrany a „stav" krajní nouze, potom zde vůbec nevzniká právo (možnost) v nutné obraně nebo v krajní nouzi jednat. Nedostává se zde základních podmínek pro uplatnění těchto institutů. Nelze zde patrně tedy hovořit o jakýchkoliv podmínkách (mezí) dovoleného jednání. Žádné takové meze v těchto případech nemohou být, když chybí podmínka pro dovolenost jednání jako takového.

Naproti tomu tam, kde při splnění podmínek vytvářejících stav nutné obrany a krajní nouze osoba nesplní podmínky (meze) dovoleného jednání, tímto nesplněním (překročením) mezí nikterak nevylučuje ani neodstraňuje ty podmínky, které jí jednat vůbec umožňují. Jinak řečeno, jsou-li zde podmínky konstituující stav nutné obrany nebo krajní nouze, existují tyto podmínky bez ohledu na to, jakým způsobem si osoba v nutné obraně nebo v krajní nouzi počíná. I když osoba k jednání v nutné obraně nebo v krajní nouzi vůbec nepřikročí a jednat nebude (strpí pasívně útok nebo jiné nebezpečí), podmínky umožňující zásadně jednat v nutné obraně nebo v krajní nouzi zde nadále budou existovat.

Z výše uvedeného tedy zřejmě plyne, že patrně nelze oba případy směšovat. S ohledem na jejich odlišnou povahu je žádoucí se snažit o jejich vzájemné odlišení. Koneckonců k odlišování obou případů běžně dochází při tzv. putativní nutné obraně a putativní krajní nouzi (pojímáme-li ovšem „putativnost" ve výše zmíněném užším pojetí).

Striktně vzato, za podmínky vytvářející „stav" nutné obrany a krajní nouze třeba považovat souhrn takových podmínek, při jejichž komplexním splnění vzniká právo (možnost) jednat v nutné obraně nebo v krajní nouzi, resp. při jejichž zániku rovněž zaniká právo (možnost) v nutné obraně nebo v krajní nouzi jednat. Do této skupiny podmínek třeba nepochybně zařadit reálnou existenci protiprávního a pro společnost nebezpečného útoku, resp. jiného nebezpečí, proti chráněnému zájmu (tj. zájmu chráněnému trestním zákonem). Bez plnění této podmínky nelze vůbec o právu a možnosti v nutné obraně a v krajní nouzi jednat ani hovořit.

Patrně do této skupiny podmínek třeba zařadit i požadavek bezprostřední hrozby a trvání útoku, resp. jiného nebezpečí. Zřejmě třeba dát za pravdu těm autorům, kteří bezprostřední hrozbou a trvání útoku, resp. jiného nebezpečí, považují za základní podmínku vytvářející vůbec „stav" nutné obrany a krajní nouze. Zařazení této podmínky pouze do mezí povoleného jednání v nutné obraně a v krajní nouzi by skutečně vedlo k tomu, že bychom při nesplnění této podmínky hovořili o překročení mezí nutné obrany, resp. překročení mezí krajní nouze, avšak základní

podmínka pro to, aby o nutnou obranu nebo krajní nouzi vůbec šlo (útok, nebezpečí), by zde ještě nebo již neexistovala. Položíme-li si otázku: Lze v nutné obraně nebo v krajní nouzi jednat, když útok nebo nebezpečí bezprostředně ještě nehrozí nebo již minuly?, třeba odpovědět jednoznačně záporně. Nehrozí-li bezprostředně nebo netrvá-li v současnosti útok nebo jiné nebezpečí, nelze v nutné obraně nebo v krajní nouzi vůbec jednat. Logicky tedy bezprostřední hrozba a trvání útoku nebo jiného nebezpečí by měla být jednou z podmínek vytvářejících vůbec možnost jednání v nutné obraně nebo v krajní nouzi. Bezprostřední hrozbu a trvání útoku nebo jiného nebezpečí nelze patrně odtrhovat od jeho vlastní existence.

V případě krajní nouze bychom mohli ještě zařadit do této skupiny podmínek požadavek subsidiarity, ačkoliv někteří autoři (Domachin, Świda), jak bylo výše uvedeno, tuto podmínku řadí mezi meze krajní nouze. Je-li zde totiž reálná a jistá možnost bez nebezpečí z prodlení odrazit nebezpečí jinak než cestou jednání v krajní nouzi (tj. za cenu způsobení škody nebo jiné újmy), nelze k jednání v krajní nouzi přikročit. Jestliže by požadavek subsidiarity nebyl conditio sine qua non pro krajní nouzi, potom by bylo třeba zaujmout absurdní stanovisko, že v krajní nouzi lze zásadně jednat i tehdy, lze-li nebezpečí odvrátit jinak, avšak abychom nepřekročili meze této krajní nouze, nelze takto vlastně jednat. Konečně pak samotný text trestního zákona uvádí jasně: „Nejde o krajní nouzi, jestliže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak . . .“ Solnař v této souvislosti konstatuje: „Možno-li se nebezpečí vyhnout útěkem, není tu stav krajní nouze . . .“[125])

Konečně pak mezi podmínky vytvářející možnost v krajní nouzi vůbec jednat, tedy podmínky, při jejichž splnění vzniká teprve právo a možnost v krajní nouzi jednat, by bylo patrně třeba zařadit neexistenci povinnosti nebezpečí snášet (trpět). Jestliže osoba má povinnost určité nebezpečí v určitých případech snášet, nevzniká jí v těchto případech vůbec jakákoliv možnost v krajní nouzi jednat. Výslovně to uvádí Świda: „Porušení povinnosti nebezpečí trpět vylučuje vůbec použití ustanovení o krajní nouzi“[126]) Obdobně učebnice československého trestního práva z roku 1976 konstatuje, že: „O krajní nouzi nejde, jestliže ten, komu nebezpečí hrozí, je povinen je snášet . . .“[127]) Bulharská úprava krajní nouze výslovně v čl. 6 odst. 2 stanoví, že nejde o krajní nouzi, poukud samotné vyhnutí se nebezpečí je trestným činem. Tím se podle literatury míní porušení zvláštních služební nebo profesionálních povinností čelit takovému nebezpečí.[128])

---

[125]) Solnař V.: op. cit., str. 96.
[126]) Świda W.: op. cit., str. 154.
[127]) Nezkusil J. a kol.: op. cit., str. 120.
[128]) Krasnopolina M. A.: op. cit., str. 71.

Podmínky, které byly dosud uvedeny, je třeba považovat za podmínky vytvářející (vůbec) „stav" nutné obrany a krajní nouze, tj. umožňující vůbec v nutné obraně a v krajní nouzi jednat. Pod pojem „překročení mezi" nutné obrany a krajní nouze patrně třeba zařadit pouze ty případy, kdy obrana (při jednání v nutné obraně) byla zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku, resp. kdy jednáním v krajní nouzi byl způsoben následek zřejmě stejně závažný nebo dokonce ještě závažnější než ten, který z nebezpečí hrozil. Jinak řečeno, mezemi jednání v nutné obraně nebo v krajní nouzi je požadavek nikoliv zřejmé nepřiměřenosti obrany k útoku a požadavek nikoliv zřejmé disproporce následků.

Tento závěr vlastně nepřímo potvrzuje i učebnice československého trestního práva z roku 1976, která sice, jak již bylo konstatováno, při výkladu o překročení mezí nutné obrany a krajní nouze hovoří vesměs o všech podmínkách nutné obrany a krajní nouze, avšak na jiném místě uvádí: „Obsah a meze nutné obrany si lze vysvětlit ze situace, o níž při nutné obraně jde. Proti útočníkovi je dovolena obrana, která není zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku."[129]) Pokud jde o krajní nouzi, uvádí rovněž: „Obsah a meze krajní nouze jsou určeny jednak tím, jakou škodu (následek) je přípustné způsobit, jednak tím, komu může být tato škoda způsobena."[130])

Poté, co jsme se pokusili vymezit pojem překročení mezí nutné obrany a krajní nouze, resp. vymezili okruh těch případů, které do této kategorie patrně lze zahrnout, můžeme přistoupit k další problematice.

PRÁVNÍ KVALIFIKACE ČINŮ SPÁCHANÝCH PŘI PŘEKROČENÍ MEZÍ NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE

Všeobecně se konstatuje, že jsou-li překročeny meze nutné obrany nebo krajní nouze, je takové jednání zásadně již pro společnost nebezpečné a splňuje znak trestnosti, resp. protiprávnosti. Takové jednání pak může být trestným činem (přečinem) nebo přestupkem. Tak učebnice československého trestního práva z roku 1976 uvádí: „Vybočení z mezí nutné obrany je pro společnost nebezpečné, a proto je trestné podle toho, jaká skutková podstata trestného činu byla takovým jednáním naplněna."[131]) O důsledcích vybočení z mezí krajní nouze se pak výslovně nezmiňuje.

Obdobně k této problematice přistupuje i učebnice československého

---

[129]) Nezkusil J. a kol.: op. cit., str. 123.
[130]) Nezkusil J. a kol.: op. cit., str. 120.
[131]) Nezkusil J. a kol.: op. cit., str. 124.

trestního práva z roku 1983: „Jednání se kvalifikuje podle skutkové podstaty trestného činu, jejíž znaky byly naplněny.“[132])

Stručnou zmínku o důsledcích vybočení z mezí krajní nouze nalézáme v komentáři: „Pokud pachatel odvracel nebezpečí, aniž byly zcela splněny podmínky krajní nouze, není tím odpovědnost za trestný čin spáchaný v této situaci vyloučena a má to pouze význam polehčující okolnosti.“[133])

Solnař se ve svém podrobném a obsáhlém díle o základech trestní odpovědnosti zabývá právními důsledky překročení mezí nutné obrany jen v několika větách. Mimo jiné konstatuje, že: „Čin nutno posoudit podle obecných zásad, zejména též z hlediska jeho subjektivních znaků (čin obsahující exces možno provést úmyslně i z nedbalosti).“[134])

Zdánlivě zde problém žádný neexistuje. Byly-li překročeny meze nutné obrany nebo krajní nouze, není vyloučena společenská nebezpečnost a protiprávnost takového jednání, takže pachatel bude stíhán o potrestán za takový trestný čin, jehož skutkovou podstatu naplnil. Pokud jde o takové znaky skutkové podstaty, jako je objekt, objektivní stránka nebo znaky charakterizující osobu pachatele, nebude zde při právní kvalifikaci žádný zásadní problém. Otázku ovšem může vyvolat subjektivní stránka, konkrétně rozhodnutí, o jaký druh zavinění půjde. Je si totiž třeba uvědomit, že některé trestné činy, jejichž skutkové podstaty mohou být jednáním obsahujícím exces naplněny, se shodují téměř ve všech znacích skutkové podstaty a liší se „pouze“ druhem zavinění (srov. např. § 219, 221 až 224 trestního zákona). Ještě výraznější je to v těch případech, kdy trestný je pouze úmysl a nikoliv též nedbalost (srov. např. § 257 trestního zákona).

Otázkou tedy je, jaký druh zavinění bude určující, resp. jaký druh zavinění bude v případech jednání obsahujícího exces rozhodující pro právní posouzení. Na tento problém upozornil již ve výše uvedeném citátu Solnař. Jde totiž o to, že se mohou lišit druhy zavinění, pokud jde o samotné překročení mezí nutné obrany nebo krajní nouze a pokud jde o způsobený následek, resp. další znaky skutkové podstaty. (Např. napadená osoba omylem, ve kterém lze spatřovat nedbalost, pokládá útok na majetek za útok na svůj život a úmyslně proto útočníka usmrtí.) Lze si samozřejmě představit i situaci, kdy v prvém nebo ve druhém případě bude zavinění zcela chybět.

Vzniká tedy otázka, zavinění k čemu (zda k excesu nebo k následku a dalším znakům skutkové podstaty nebo k obojímu) bude rozhodující, resp. jak hodnotit případy, kdy zavinění (jeho druh) bude rozdílné. Výše uvedené názory odpověď na tuto otázku nedávají. Lze si zajisté představit

---

[132]) Čič M. a kol.: op. cit., str. 118.
[133]) Matys K. a kol.: op. cit., str. 100.
[134]) Solnař V.: op. cit., str. 108.

tři základní možné způsoby řešení, které již také nalezly svůj odraz v literatuře.

Především by bylo možno tvrdit, že rozhodující je zavinění ke způsobenému následku, přičemž zavinění k excesu je nerozhodné. Skutečnost, že meze nutné obrany nebo meze krajní nouze byly překročeny (úmyslně nebo z nedbalosti), by pak měla jediný význam: takový čin není beztrestný, je pro společnost nebezpečný a je jej třeba proto posoudit jako trestný čin. Žádné jiné právní důsledky pro kvalifikaci spáchaného činu by potom fakt excesu neměl. Byl-li následek způsoben úmyslně — půjde o trestný čin úmyslný. Byl-li následek způsoben z nedbalosti — půjde o trestný čin nedbalostní. Nemáme zde ovšem na mysli následky těžší, ale následky typové pro skutkovou podstatu základní.

Toto, na první pohled jednoduché řešení, by bylo snad možné dovodit ze zběžného přečtení výše uvedených citací učebnic a komentáře, pokud ovšem neuvažujeme další souvislosti. Stejně tak zdánlivě (na první pohled) potvrzuje tento názor i materiál NS ČSSR, publikovaný pod č. 41/1976 Sb. rozh. tr. Toto zhodnocení soudní praxe totiž na jednom místě obsahuje stanovisko, že: „Při excesu je nutno čin posoudit podle obecných zásad, zejména i z hlediska jeho subjektivních znaků. Není proto vyloučeno, aby takový čin byl posouzen jako trestný čin vraždy spáchaných za polehčujících okolností ve smyslu § 33 písm. f) tr. zák., lze-li pachateli prokázat alespoň eventuální úmysl.“ Dále se totiž v tomto materiálu kritizuje, že se v praxi nezkoumá při excesu, nebyl-li tu úmysl ke smrti, ale často se pouze bez dalšího zkoumání a odůvodňování používá kvalifikace podle § 222 odst. 1, 2 trestního zákona.

Z výše uvedeného stanoviska patrně vychází i Zigo při své kritice současné právní úpravy překročení mezí nutné obrany: „Za platnosti takej právnej úpravy, ako máme u nás v ČSSR, je rizikom proti útočníkovi zasiahnuť, pretože zasahujúci sa vystavuje nebezpečenstvu nielen zranenia zo strany útočníka, ale aj nebezpečenstvu trestného stíhania, ak dôjde k ublíženiu na zdraví, a to aj z nedbanlivosti.“[135])

Toto, na první pohled jednoduché řešení, by ovšem při praktické realizaci vedlo k tomu, že by za stejný (úmyslný) trestný čin byl potrestán jak ten, kdo úmyslně (např. ze zlosti, msty) překročil meze nutné obrany, tak ten, kdo meze nutné obrany překročil z nedbalosti (např. v důsledku omylu).

Právní posouzení obou případů bude pak shodné, ačkoliv v jednom šlo o exces úmyslný (ze zlosti, msty), ve druhém o exces nedbalostní (hraničící možná i s nedostatkem zavinění). Možnost individualizace trestu v rámci dané trestní sazby nebo dokonce možnost aplikace ustanovení

---

[135]) Zigo J.: Vybočenie z medzí nutnej obrany, Socialistická zákonnost 1971, str. 582.

§ 40 trestního zákona ve druhém případě nic nemění na skutečnosti, že oba budou stíháni a odsouzeni za vraždu, se všemi právními i společenskými důsledky.

Tyto nepříznivé praktické důsledky aplikace výše uvedeného stanoviska sice nevysvětlují teoretickou pochybenost takového východiska, ale naznačují, že toto stanovisko je neudržitelné. Podstata problému spočívá v tom, že nelze od sebe odtrhovat zavinění k samotnému překročení mezí nutné obrany nebo krajní nouze a zavinění k vlastnímu následku jednání za takové situace uskutečněnému.

Druhý možný způsob řešení otázky subjektivní stránky činů obsahujících exces nalézáme u Jebavého. „Rozhodující je forma zavinění k negativním znakům trestného činu, tj. ke znakům nutné obrany. Forma zavinění k pozitivním znakům skutkové podstaty je nerozhodná. . . . Jako dolózní delikty je pak možno postihnout jen ta jednání, kdy pachatel úmyslně vybočí z mezí nutné obrany."[136]) Uvedený názor ve své podstatě znamená, že překročí-li osoba meze nutné obrany (krajní nouze) úmyslně, bude odpovídat za úmyslný trestný čin. Překročí-li meze nutné obrany z nedbalosti (nebo meze krajní nouze z nedbalosti), bude odpovědná za trestný čin nedbalostní.

Autor k tomuto stanovisku dospívá při kritice již výše uvedeného Zigova názoru. Jebavého stanovisko zdánlivě potvrzují i názory některých sovětských autorů. Tak Santalov uvádí: „Při úvahách o překročení mezí nutné obrany nelze hovořit o vztahu zavinění k následku (újmě). Obránce má jediný cíl: odrazit útok. Zavinění zde třeba zkoumat pouze ve vztahu k překročení mezí nutné obrany (vědění nebo možnost vědění o tomto překročení)."[137]) Zásadně stejný názor vyslovují i Jakubovič a Piontkovský.[138])

V této souvislosti nelze ovšem zapomínat na to, že uváděné názory sovětských autorů se týkají odlišné právní reality. Sovětská právní úprava zná totiž dvě privilegované skutkové podstaty: usmrcení při překročení mezí nutné obrany (čl. 105) a způsobení těžké a méně těžké újmy na zdraví při překročení mezí nutné obrany (čl. 111). Vzhledem k tomu, že sovětské trestní právo neobsahuje vykládací pravidla odpovídající našemu § 3 odst. 3 a § 6 trestního zákona, mají zde úvahy o subjektivní stránce poněkud jiný význam.

Máme-li se tedy vyjádřit ke stanovisku, podle kterého rozhodující je zavinění k samotnému překročení mezí nutné obrany nebo krajní nouze,

---

[136]) Jebavý M.: Vybočení z mezí nutné obrany, Socialistická zákonnost 1975, str. 39.
[137]) Beljajev N. A., Šargorodskij M. D. a kol.: op. cit., str. 495—496.
[138]) Jakubovič M. I.: Učenije o neobchodimoj oborone v sovetskom ugolovnom prave, Gosjurizdat, Moskva 1961, str. 147; Piontkovskij A. A.: Učenije o prestuplenii po sovetskomu ugolovnomu pravu, Gosjurizdat, Moskva 1961, str. 451.

nikoliv však k vlastnímu následku, je třeba konstatovat, že toto stanovisko vyvolává určité pochybnosti.

Především tu je otázka, zda se zavinění k vlastnímu následku vůbec vyžaduje. Jebavého formulace: „Forma zavinění k pozitivním znakům skutkové podstaty je nerozhodná", totiž umožňuje dvojí výklad. Patrně na položenou otázku třeba odpovědět kladně. Existují sporné názory, pokud jde o vztah zavinění k některým znakům, charakterizujícím trestný čin. Jsou například protichůdné názory na to, má-li zavinění pokrývat též objekt a společenskou nebezpečnost. Všichni se však shodují v tom, že zavinění musí být vztaženo k následku. Jednoznačně to plyne ze znění § 4 a 5 trestního zákona. Kromě toho na zavinění následku učebnice a pedagogická praxe obligatorní znak subjektivní stránky právě demonstrují.

Jestliže tedy námi analyzované stanovisko budeme interpretovat tak, že rozhodující je zavinění k faktu překročení mezí nutné obrany nebo krajní nouze, přičemž k vlastnímu následku stačí zavinění jakékoliv, bez rozdílu druhu, objeví se ovšem následující problém. Jak totiž právně kvalifikovat ty případy, kdy obránce při svém excesu úmyslně směřuje k určitému následku, ale z nedbalosti způsobí následek těžší. Lze si totiž představit případ, kdy napadená osoba úmyslně překročí meze nutné obrany a chce způsobit následek zřejmě nepřiměřený. (Např. občan zpozoruje, že někdo se snaží utrhnout jablko z jeho stromu, stojícího blízko plotu. V úmyslu jej „vytrestat" vezme těžký kámen a chce jej silně udeřit přes ruce a třeba mu i ruku „přerazit".) Z různých důvodů však způsobí následek těžší, než zamýšlel, avšak lze mu jej přičítat z nedbalosti. (Např. hodí tento kámen na zloděje jablka, ale místo do ruky ho zasáhne do hlavy a usmrtí jej.) Zavinění k následku základnímu i těžšímu zde bylo. Podle názoru, že rozhodující je zavinění k excesu a druh zavinění k následku již nerozhoduje, by daný občan měl patrně nést odpovědnost za úmyslné usmrcení, tj. za vraždu.

Toto stanovisko, které za rozhodující pokládá zavinění k excesu a zavinění k následku již nepovažuje za rozhodující pro právní kvalifikaci, nám neumožňuje uspokojivě řešit ty případy, kdy při shodném zavinění excesu je rozdílné zavinění k následku základnímu a kvalifikovanému (těžšímu).

Ještě výrazněji se tento problém objeví tam, kde při shodném úmyslném zavinění excesu bude základní následek jednou způsoben úmyslně, jindy pouze z nedbalosti. Ze striktního výkladu uvedeného stanoviska by nutně plynulo, že v obou případech nastoupí odpovědnost za stejný, a sice úmyslný trestný čin.

Výše uvedené námitky, resp. důsledky praktické realizace tohoto stanoviska ukazují jeho problematičnost. Její podstata spočívá opět v tom,

že se odtrhuje zavinění k vlastnímu excesu od zavinění následků jednání v tomto excesu.

Konečně lze uvést třetí možné stanovisko, podle kterého při určení subjektivní stránky činu obsahujícího exces třeba vzít v úvahu jak zavinění vlastního překročení mezí nutné obrany nebo krajní nouze, tak i zavinění způsobeného následku a samozřejmě též dalších znaků skutkové podstaty.

Tento závěr nepřímo potvrzují i příklady, které naše učebnice a komentář uvádějí při výkladu právní kvalifikace činů spáchaných při překročení mezí nutné obrany nebo krajní nouze. Tak např. učebnice[139]) jako typický příklad právní kvalifikace činů překročení mezí nutné obrany uvádí aplikaci § 223 a 224 trestního zákona, tedy případy nedbalostního ublížení na zdraví. Podobně komentář[140]) uvádí: „Čin spáchaný při překročení mezí nutné obrany se posuzuje podle obecných zásad. Může to být trestný čin z nedbalosti (pachatel nepředpokládal, že útočníka zabije . . .).“

Zvláště výrazně tento závěr potvrzují příklady, které uvádí Solnař: „Jestliže tedy pachatel překročil meze nutné obrany co do přiměřenosti — usmrtil, ač stačilo poranit — třeba čin posoudit jako trestný čin vraždy spáchaný za polehčujících okolností § 33 písm. f), zamýšlel-li pachatel usmrtit. Pokud se pachatel mýlil co do skutkových podmínek zřejmé přiměřenosti, byl by beztrestný, nebo odpovědný za kulpózní delikt.“[141]) Zde se tedy uvádí obě hlediska, jak zavinění excesu, tak zavinění následku. Z toho tedy plyne, že Solnař požaduje brát do úvahy obě hlediska při právní kvalifikaci činu obsahujícího exces.

Jednoznačné budou ty případy, kdy zavinění excesu i zavinění následku budou stejného druhu. Jestliže tedy osoba úmyslně překročí meze nutné obrany nebo krajní nouze a úmyslně (základní) následek způsobí, bude odpovídat za úmyslný trestný čin. Pokud pak meze nutné obrany nebo krajní nouze překročí z nedbalosti a (základní) následek také z nedbalosti zaviní, přichází v úvahu odpovědnost za nedbalostní delikt.

Jak však postupovat v těch případech, kdy zavinění excesu a zavinění vlastního (základního) následku budou různého druhu. Půjde zejména o případy, kdy meze nutné obrany nebo krajní nouze budou překročeny z nedbalosti, ale vlastní (základní) následek bude úmyslný. Někteří autoři dokonce dovozují, že při jednání v nutné obraně nebo v krajní nouzi vždy existuje úmysl „něco způsobit“.[142]) Při jednání v krajní nouzi bude vždy existovat úmysl způsobit určitý (sice méně závažný) následek, než hrozící. Obdobně v nutné obraně jednající usiluje o zamezení útoku cestou aktivního působení na (jinak) právem chráněné zájmy útočníka.

---

[139]) Nezkusil J. a kol.: op. cit., str. 124.
[140]) Matys a kol.: op. cit., str. 97.
[141]) Solnař V.: op. cit., str. 108.
[142]) Tkačenko V. I.: op. cit., str. 85 a násl.

Solnař v rámci výkladu smíšených forem zavinění tyto případy podrobně neřeší. Sice je v této souvislosti uvádí,[143]) avšak podrobnější rozbor zde chybí. Na jiném místě své práce však uvádí příklad odpovědnosti za nedbalost při excesu: „Pokud se pachatel mýlil co do skutkových podmínek zřejmé přiměřenosti, byl by beztrestný nebo odpovědný za kulpózní delikt.“[144]) O zavinění vlastního následku se nezmiňuje, může být patrně i úmyslné.

Pokud vyjdeme z učení o tzv. negativních znacích skutkové podstaty, potom zavinění se musí vztahovat nejen na „pozitivní“ znaky, ale rovněž na tyto znaky „negativní“. Obecné principy o zavinění pak požadují, aby se úmysl vztahoval na všechny znaky skutkové podstaty, tedy i na znaky „negativní“. Jinak lze hovořit pouze o deliktu nedbalostním, jsou-li ovšem zbývající znaky skutkové podstaty alespoň touto nedbalostí zahrnuty.

Tomuto závěru přisvědčuje i řešení těch případů, kdy buď exces nebo (základní) následek nebudou zaviněny vůbec. Jestliže totiž meze nutné obrany nebo meze krajní nouze byly sice „objektivně“ překročeny, avšak k tomuto překročení nedošlo zaviněně, tj. ani z nedbalosti, potom nepřichází v úvahu jakákoliv odpovědnost, byť by vlastní následek byl zaviněn. Stejně tak nelze o trestní odpovědnosti hovořit tehdy, kdy meze nutné obrany nebo krajní nouze jsou sice zaviněně překročeny, avšak k následku samotnému zavinění (výjimečně) zcela chybí.

Z výše uvedeného hlediska by potom bylo třeba čin obsahující exces kvalifikovat jako trestný čin nedbalostní, pokud meze nutné obrany nebo meze krajní nouze byly překročeny z nedbalosti nebo pokud (výjimečně) byl základní následek zaviněn výlučně z nedbalosti. O úmyslný trestný čin pak půjde pouze v těch případech, kdy by meze nutné obrany nebo meze krajní nouze byly překročeny úmyslně a rovněž základní následek byl zaviněn úmyslně (přičemž nelze samozřejmě vyloučit, že těžší následek bude v rámci kvalifikované skutkové podstaty přičítán i při svém nedbalostním zavinění).

PRÁVNÍ DŮSLEDKY PŘEKROČENÍ MEZÍ NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE

Podívejme se nyní na to, jaké možnosti současná československá právní úprava poskytuje pro „zohlednění“ té skutečnosti, že čin byl spáchán při překročení mezí nutné obrany nebo mezí krajní nouze.

Je zde především, jak již bylo několikrát uvedeno, možnost přihlédnout k této skutečnosti jako k obecně polehčující okolnosti podle § 33 písm. f)

---

[143]) Solnař V.: op. cit., str. 239.
[144]) Solnař V.: op. cit., str. 109.

trestního zákona. Na tuto možnost upozorňuje učebnice, komentář i Solnařova práce.[145])

Aplikace obecně polehčující okolnosti je však pouze možnost. Soud není povinen ex lege k této skutečnosti přihlédnout. Záleží na jeho uvážení, zda tato okolnost pro svůj význam podstatněji snižuje stupeň společenské nebezpečnosti činu. Názory mohou být vyslovovány různé. Na to rovněž upozorňuje Zigo, když konstatuje: „To sú však len poľahčujúce okolnosti, ktoré súd buď zhodnotí alebo nezhodnotí.“[146]) Tyto okolnosti mají význam pouze jako směrnice soudcovské individualizace trestu.

Kromě toho možnost použití obecně polehčující okolnosti má pouze vliv na individualizaci trestu v rámci dané trestní sazby. Ve svých důsledcích to znamená, že trest může být „přinejlepším“ uložen na úrovni speciálního minima. Při výkladu použití této obecně polehčující okolnosti v případech nesplnění podmínek krajní nouze upozorňuje Solnař na to, že: „Jako u nutné obrany jeví se řešení přijaté naším trestním zákonem v některých případech příliš tvrdé.“[147]) S tímto stanoviskem můžeme souhlasit.

Dále zde je možnost mimořádného snížení trestu ve smyslu § 40 trestního zákona. Spáchání činu při překročení mezí nutné obrany nebo krajní nouze by patrně v určitých případech (zejména ve spojení s okolnostmi dalšími) mohlo představovat ony „výjimečné okolnosti případu“, jak § 40 trestního zákona požaduje. Zásadně ale nestačí však pouhé, třeba závažné polehčující okolnosti, pokud nemají výjimečnou povahu.

Ze zprávy o výsledcích průzkumu soudní praxe, publikované pod číslem 41/1976 Sb. rozh. tr., plyne, že „soudy v praxi při excesu nutné obrany aplikují § 40 odst. 1 trestního zákona“. Třeba ovšem znovu upozornit na to, že mimořádné snížení trestu je pouze možností. Možnost mimořádného snížení trestu se týká pouze trestu odnětí svobody a dále: „Tyto mimořádné okolnosti a poměry musí být předmětem k závěru, že trest v mezích zákonné sazby je nepřiměřeně tvrdý a zároveň, že účelu trestu lze dosáhnout i trestem kratším.“[148]) Kromě toho i při mimořádném snížení trestu odnětí svobody v případech překročení mezí nutné obrany nebo mezí krajní nouze nelze trest snížit dále pod určitou hranici, někdy nebude přicházet v úvahu ani podmíněné odsouzení, takže i při použití tohoto institutu může být uložený trest nepřiměřeně tvrdý.

Problematická je rovněž možnost upuštění od potrestání ve smyslu § 24 trestního zákona. Učebnice, komentář ani autoři, kteří se u nás otázkami právní kvalifikace překročení mezí nutné obrany nebo krajní nouze zabývali, se o této možnosti nezmiňují. Komentář výslovně aplikaci § 24

---

[145]) Nezkusil J. a kol.: op. cit., str. 124; Matys K. a kol.: op. cit., str. 97 a 108; Solnař V.: op. cit., str. 99 a 108.
[146]) Zigo J.: op. cit., str. 582.
[147]) Solnař V.: op. cit., str. 99.

trestního zákona vylučuje u těch trestných činů, za které ani s použitím ustanovení § 40 trestního zákona nelze uložit trest odnětí svobody pod jeden rok. Sem ovšem patří i případ usmrcení útočníka při nedbalostním překročení nutné obrany.[149])

Určité pochybnosti by mohl vyvolat i požadavek „upřímného litování činu" a „účinné snahy po nápravě", zejména šlo-li o exces nedbalostní. Není jasné, v čem by ona účinná snaha po nápravě měla spočívat.

Problematickou je i nabídka záruky společenské organizace v těchto případech, neboť vesměs nepůjde o pachatele, kteří by výchovné působení potřebovali, takže by nabídnutá záruka správně neměla být soudem přijata. Zřejmě však možnost aplikace § 24 trestního zákona nelze v těchto případech jednoznačně předem vyloučit. Zákonodárce však případy excesu při jeho formulování na zřeteli patrně neměl.

Máme-li tedy souhrnně hodnotit možnosti, které současná československá právní úprava poskytuje při hodnocení toho faktu, že trestný čin byl spáchán při překročení mezí nutné obrany nebo mezí krajní nouze, třeba konstatovat, že tyto možnosti zde zásadně jsou. Počínaje uložením trestu při dolní hranici trestní sazby, přes mimořádné snížení trestu odnětí svobody pod speciální minimum až po úplné upuštění od potrestání. Právní úprava tedy zásadně umožňuje, aby při postupu vůči pachateli excesu bylo přihlédnuto k jeho rozrušení, omylu (zaviněnému), dobré víře, že jedná v mezích zákona, jinak chvályhodné snaze čelit útoku nebo jinému nebezpečí a k ostatním objektivním i subjektivním momentům.

Na druhé straně se lze ovšem setkat s některými výhradami proti naší současné právní úpravě. Především by bylo možno namítnout, že aplikace ustanovení § 33 písm. f), § 40 a § 24 trestního zákona jsou pouhou možností, nikoliv nutným zákonným důsledkem spáchání činu při překročení mezí nutné obrany nebo mezí krajní nouze. K jejich aplikaci soud přihlédnout může, ale ex lege nemusí. Jejich použití, resp. nepoužití, lze namítat jen v obhajobě a v opravných prostředcích. Z hlediska právní jistoty občanů je možnost zvýhodnění méně než nutnost zvýhodnění.

Kromě toho i při aplikaci výše uvedených institutů může se v konkrétních případech sankce jevit jako nepřiměřeně přísná, zejména bude-li při nedbalostním excesu způsobena smrt.

Lze rovněž souhlasit s názorem, že vůbec vědomí možnosti sankce, dojde-li k excesu byť pouze z nedbalosti, může vést občany totiž nejen k tomu, aby se excesu vyvarovali, ale též (a to zejména) k tomu, aby v nutné obraně a v krajní nouzi raději nejednali (nejde-li o ochranu bezprostředně vlastních zájmů). Upozorňuje na to Císařová: „Jestliže někdo

---

[148]) Solnař V.: Tresty a ochranná opatření, Academia, Praha 1979, str. 47.

[149]) Matys K. a kol.: op. cit., str. 131; Solnař, V.: Tresty a ochranná opatření, Academia, Praha 1979, str. 145.

ví, že může být v případě obrany zájmů chráněných trestním zákonem stíhán, je vždy problematické, jak se bude stavět k ochraně těch zájmů tehdy, když nepůjde přímo o útok proti němu."[150])

Jednání v nutné obraně nebo v krajní nouzi je pro občany zásadně právem, nikoliv povinností. Jestliže občan nemá náležité záruky beztrestnosti za své jednání, resp. záruky výrazného snížení případného postihu, dopustí-li se zaviněně excesu, je vlastně brzděn v aktivním a uvědomělém vystupování na ochranu práv a zájmů ostatních spoluobčanů a celé společnosti. Nedostatečné právní záruky privilegování činů v rámci jednání v nutné obraně nebo v krajní nouzi tak podstatně snižují účinnost těchto institutů, jakožto nástrojů boje s protispolečenskou činností a s jejími následky.

Podívejme se proto na to, jak případy činů, spáchaných při překročení mezí nutné obrany nebo mezí krajní nouze, řeší některé jiné socialistické státy ve svých trestních zákonech. Nejde nám zde o komplexní přehled zahraničních právních úprav, ani o jejich podrobnou analýzu. Jde spíše o to ukázat, jaké formy jsou voleny v některých jiných socialistických státech při právní kvalifikaci činů obsahujících exces.

Nejčastěji se lze setkat s tím, že trestní zákony umožňují při překročení mezí nutné obrany a krajní nouze snížit obecnou trestní sazbu nebo dokonce zcela upustit od potrestání. Tak např. čl. 22, § 3 trestního zákona Polské lidové republiky z roku 1969 stanoví: „Při překročení mezí nutné obrany, zejména jestliže pachatel použil nepřiměřený způsob obrany ve srovnání s nebezpečností útoku, může soud mimořádné zmírnit trest anebo též upustit od potrestání." Pro případ překročení mezí krajní nouze stanoví čl. 23, § 2: „Při překročení mezí krajní nouze může soud mimořádně zmírnit trest anebo též upustit od potrestání."

Obdobně možnost snížit obecnou trestní sazbu nebo upustit od trestu zcela stanoví i čl. 11 odst. 3 (pro nutnou obranu) a čl. 12 odst. 3 (pro krajní nouzi) trestního zákona Socialistické federativní republiky Jugoslávie z roku 1951. Zákon zde tento privilegovaný postup výslovně odůvodňuje silným rozrušením nebo úlekem. Možnost zmírnění trestu nebo prominutí trestu v případě přesáhnutí nezbytné míry obrany nebo zabránění nebezpečí, jakož i v případě způsobení nežádoucí újmy, stanoví v čl. 17 a 18 i trestní zákon Čínské lidové republiky z roku 1979.

Trestní zákon Německé demokratické republiky z roku 1968 stanoví možnost mimořádného snížení trestu až po upuštění od opatření trestní odpovědnosti pouze v případě překročení mezí krajní nouze (§ 18 odst. 2): „Trest může být snížen, jak to odpovídá velikosti nebezpečí, psychickému

---

[150]) Císařová D.: K podnětům sovětské právní úpravy překročení mezí nutné obrany pro československou právní úpravu, Socialistická zákonnost 2/1982, str. 92.

donucení pachatele a tíži spáchaného činu, podle zásad o mimořádném snížení trestu. V mimořádných případech takového nebezpečí může být od opatření trestní odpovědnosti upuštěno."

Ve všech těchto případech jde o opatření fakultativní povahy. Rovněž náš trestní zákon zná možnost mimořádného snížení trestu a upuštění od potrestání. Je třeba si ovšem uvědomit, že i uvedené trestní zákony mají vesměs obecná ustanovení o mimořádném snížení trestu (například § 62 trestního zákona NDR) a o upuštění od potrestání (např. čl. 57 trestního zákona PLR). Zvláštní ustanovení o možnosti snížit obecnou trestní sazbu nebo upustit od potrestání v případě překročení mezí nutné obrany nebo krajní nouze je ve vztahu k obecné právní úpravě lex specialis, umožňující tato opatření provést i bez splnění obecných podmínek požadovaných obecnou úpravou. Z tohoto pohledu se jeví podmínky aplikace ustanovení § 24 československého trestního zákona v případech překročení mezí nutné obrany nebo mezí krajní nouze jako ne zcela vyhovující pro tyto případy.

Rovněž legislativní zdůraznění možnosti snížit trest nebo dokonce upustit od potrestání při překročení mezí nutné obrany nebo krajní nouze může být považováno za pokyn zákonodárce k jejich častější aplikaci v těchto případech.

Druhý možný přístup k řešení excesu spočívá v obligatorním vyloučení trestní odpovědnosti vůbec, byl-li exces vyvolán rozrušením, strachem úlekem, bezprostředností ohrožení nebo jinými momenty. Tak čl. 12 odst. 3 trestního zákona Bulharské lidové republiky z roku 1968 stanoví: „Nebude potrestán čin, který byl spáchán při překročení mezí nutné obrany, vyplynul-li z úleku nebo z rozrušení."

Obdobnou úpravu nalézáme i v § 17 odst. 2 trestního zákona Německé demokratické republiky z roku 1968: „Při překročení nutné obrany je třeba upustit od opatření trestní odpovědnosti, jestliže se jednající dostal do důvodného rozrušení vysokého stupně a proto překročil meze nutné obrany." Z důvodů rozrušení nebo bázně vylučuje odpovědnost za překročení mezí nutné obrany i čl. 44 trestního zákona Rumunské socialistické republiky z roku 1968.

Rozrušení, strach, úlek nebo jiné psychické momenty mohou způsobit nejen subjektivní nemožnost správně hodnotit situaci (např. přesně vymezit rozsah a druh hrozící škody, následky vlastního jednání apod.), tedy vyvolat zcela nezaviněné překročení „objektivních" mezí z omluvitelného důvodu. Tyto psychické stavy, zejména též ve spojení s objektivními nezřejmými fakty, mohou odůvodnit rovněž zaviněné, zejména nedbalostní jednání osoby, která útoku nebo jinému nebezpečí čelí.

Na rozdíl od Jebavého[151]) nelze jednoznačně tvrdit, že tyto úpravy mají

---

[151]) Jebavý M.: op. cit., str. 37.

na zřeteli vždy jen exces nezaviněný. Výše uvedené úpravy patrně sledují i beztrestnost těch případů překročení mezí nutné obrany, které by bylo možno kvalifikovat za jiných okolností jako nedbalost. Tomuto závěru svědčí například i existence privilegovaných skutkových podstat usmrcení a újmy na zdraví při úmyslném excesu v trestním zákoně Bulharské lidové republiky.

Zcela jednoznačně to vyjadřuje pro bulharskou právní úpravu Krasnopolina.[152]) Toto ustanovení v systému okolností vylučujících protiprávnost řadí mezi okolnosti vylučující trestnost činu a zdůrazňuje právě, že zde nechybí sice zavinění, ale takové jednání přesto není trestné.

Názory, podle kterých by případy nedbalostního překročení mezi nutné obrany neměly vůbec vyvolávat trestní ani jinou odpovědnost, se v poslední době objevují zejména v sovětské literatuře. Tak například Tkačenko uvádí: „Základem pro vyloučení nedbalostního překročení mezí nutné obrany z trestné činnosti je zájem zákonodárce na posílení aktivity občanů při ochraně společenských vztahů proti útokům a odstranění překážek, které by je mohly zdržovat od obranných jednání. Přiznání nedbalostního překročení mezí nutné obrany za trestný čin by vedlo k tomu, že bychom od obránce nereálně požadovali nepoddávat se strachu, být chladnokrevný a uvážlivý při odrážení útoku. To by vedlo k projevení většího zájmu o zájmy útočníka než o zájmy obránce a společnosti vůbec, což by bylo v rozporu s podstatou nutné obrany jako jednání přispívajícího k upevnění socialistického právního řádu."[153])

Obdobně nedbalostní exces ze sféry trestní odpovědnosti vylučuje Šargorodský,[154]) který zastává názor, že: „Nedbalostní exces zůstává nutnou obranou. Při nedbalostním excesu chybí společenská nebezpečnost."

Mínění, že nedbalostní exces by neměl být trestný, vyslovil v naší literatuře již před lety Zigo: „Za platnosti takej právnej úpravy, ako máme u nás v ČSSR, je rizikom proti útočníkovi zasiahnuť, pretože zasahujúci sa vystavuje nebezpečenstvu nielen zranenia zo strany útočníka, ale aj nebezpečenstvu trestného stíhania, ak dôjde k ublíženiu na zdraví, a to aj z nedbanlivosti. . . . Pokial niekto v nutnej obrane zpôsobí z nedbanlivosti neprimeraný následok, a bude odsúdený, v budúcom v nutnej obrane nevystúpi."[155])

K tomuto stanovisku se kloní patrně i Císařová,[156]) když poukazuje na to, že pouhé vědomí možnosti vlastního trestního stíhání, byť při nedba-

---

[152]) Krasnopolina M. A.: op. cit., str. 73.
[153]) Tkačenko V. I.: op. cit., str. 93—94.
[154]) Šargorodskij M. G.: Otvetstvennosť za prestuplenija protiv ličnosti, ILU, Leningrad 1953, str. 39.
[155]) Zigo J.: op. cit., str. 582.
[156]) Císařová D.: op. cit., str. 92—94; Císařová D.: K problematice okolností vylučujících protiprávnost, Československá kriminalistika 1983, str. 230 a násl.

lostním překročení mezí nutné obrany, může občany odvracet od aktivního a rozhodného vystupování na obranu celospolečenských zájmů nebo zájmů jiných osob.

Patrně lze očekávat, že prohlášení nedbalostního excesu za beztrestný by bylo výraznou garancí právní jistoty zakročujících občanů a stimulovalo by jejich uvědomělý a rázný postoj proti pachatelům protispolečenské činnosti.

V této souvislosti lze též poukázat na problematičnost účelu trestu ukládaného v případě nedbalostního excesu, a to jak z pohledu speciální, tak generální prevence.

Třetí formou právní úpravy překročení mezí nutné obrany a mezí krajní nouze je formulování privilegovaných skutkových podstat, spočívajících ve způsobení trestně relevantního následku při excesu.

Tradice takové právní úpravy je zejména v Sovětském svazu. Již trestní zákon z roku 1926 obsahoval v čl. 139 ustanovení o usmrcení při překročení mezí nutné obrany (společně ovšem s usmrcením z nedbalosti). Současné Základy trestného zákonodárství SSSR a svazových republik z roku 1969 obsahují čl. 105 (usmrcení při překročení mezí nutné obrany) a článek 111 (těžká a méně těžká újma na zdraví při překročení mezí nutné obrany). Vzhledem k tomu, že sovětská právní úprava nemá vykládací pravidla obdobná našemu § 3 odst. 3 a § 6, není v sovětské vědě jednoty názorů na druh zavinění v těchto privilegovaných skutkových podstatách.

Obdobné privilegované skutkové podstaty zná i úprava bulharská. Trestní zákon Bulharské lidové republiky z roku 1968 upravuje v čl. 119 usmrcení při překročení mezí nutné obrany a v čl. 132 těžkou újmu, střední újmu a lehkou újmu při překročení mezí nutné obrany. Vzhledem k vykládacímu pravidlu, obsaženému v čl. 11 odst. 4 trestního zákona BLR, jde zde o trestné činy úmyslné.

Zajímavé zde je srovnání možných sankcí. Tak za usmrcení při překročení mezí nutné obrany stanoví čl. 105 trestního zákona RSFSR trest odnětí svobody až na dva roky, zatímco čl. 119 trestního zákona BLR trest odnětí svobody až na pět let. Článek 111 trestního zákona RSFSR stanoví za způsobení těžké a méně těžké újmy na zdraví při překročení mezí nutné obrany trest odnětí svobody až na jeden rok. Bulharská úprava je diferencovanější. Čl. 132 odst. 2 trestního zákona BLR stanoví při způsobení těžké újmy na zdraví při překročení mezí nutné obrany až na tři roky, při způsobení střední újmy až na jeden rok a při způsobení lehké újmy až na tři měsíce.[157])

Ve srovnání s naší právní úpravou lze konstatovat, že uváděné sankce

---

[157]) Obsah pojmů: těžká újma, střední újma a lehká újma je vymezen v čl. 128 až 130 trestního zákona BLR.

v podstatě korespondují spíše s postihem za nedbalostní trestné činy proti životu a zdraví (§ 223 a 224 trestního zákona), zatímco ve srovnání s trestnými činy úmyslnými proti životu a zdraví (§ 219, 221 a 222 trestního zákona jsou výrazně nižší, a to i při použití § 40 trestního zákona.

Můžeme proto uzavřít, že pro případy nedbalostního překročení mezí nutné obrany není zvláštní právní úprava privilegovanými skutkovými podstatami v našich podmínkách požadavkem aktuálním, neboť současná právní úprava má sankce relativně nízké a bez speciálního minima, stojíme-li ovšem na stanovisku, že i nedbalostní exces vyžaduje postih. Pokud jde o úmyslné překročení mezí nutné obrany v úmyslu způsobit nepřiměřený následek na životě nebo na zdraví, jeví se naše právní úprava při uvedeném srovnání jako výrazně přísnější, a to i tehdy, použijeme-li v maximálním rozsahu ustanovení o mimořádném snížení trestu odnětí svobody. Z tohoto důvodu lze vyslovit názor, že zvláštní právní úprava privilegovanými skutkovými podstatami by zde mohla mít svůj význam.

ZÁVĚR

Závěrem lze shrnout, že současná československá právní úprava v zásadě nevylučuje možnost přihlédnout k té skutečnosti, že určitý trestně relevatní následek byl spáchán při překročení mezí nutné obrany nebo krajní nouze. K této skutečnosti je především možno přihlédnout jako k obecně polehčující okolnosti ve smyslu § 33 písm. f) trestního zákona a uložit trest při dolní hranici trestní sazby. V úvahu dále přichází mimořádné snížení trestu odnětí svobody podle § 40 trestního zákona a v některých případech dokonce upuštění od potrestání podle § 24 trestního zákona.

Na druhé straně třeba uvažovat o dalším zdokonalení právní úpravy po vzoru některých socialistických zemí. Bylo by možné uvažovat o obligatorním snížení obecných trestních sazeb trestu odnětí svobody, zejména tam, kde exces byl vyvolán psychickým stavem osoby v nutné obraně nebo v krajní nouzi, resp. dokonce o vyloučení trestní odpovědnosti, nešlo-li o exces úmyslný. Rovněž v případě úmyslného překročení mezí nutné obrany nebo krajní nouze by patrně existence speciálních skutkových podstat se sníženou trestní sazbou nebyla zcela neopodstatněná.

Úsilí o privilegování těch osob, které čin spáchají při překročení nutné obrany nebo krajní nouze, vyplývá jednoznačně ze snahy o posílení aktivity všech občanů v boji s protispolečenskou činností a s jejími následky, v úsilí o ochranu individuálních, skupinových i celospolečenských zájmů a hodnot. Privilegování těchto osob může přispět ke zvýšení iniciativy, rozhodnosti a uvědomění občanů, tedy též ke zvýšení účinnosti daných institutů trestního práva v boji s trestnou činností.

V. ZÁVĚR

Jednání v nutné obraně a v krajní nouzi, resp. tzv. pomoc v nutné obraně a v krajní nouzi, jsou významnými prostředky zapojení a účasti jednotlivých občanů na boji s protispolečenskou činností a s jejími následky. Proto je třeba zaměřit se na rozpracování teoretických a praktických aspektů těchto institutů, a to s cílem důsledným respektováním socialistické zákonnosti prohloubit právní jistoty občanů a zvýšit tak účinnost těchto institutů.

Na základě provedeného rozboru vybraných aktuálních otázek nutné obrany a krajní nouze lze učinit následující závěry pro společenskou praxi a pro další rozvoj vědy:

a) Právní praxe by měla vycházet z toho, že nutná obrana a krajní nouze vylučují nejen trestnost, ale protiprávnost vůbec. V rámci těchto institutů lze čelit takovým útokům nebo jiným nebezpečím, které lze právně kvalifikovat nejen jako trestný čin, ale rovněž jako přestupek. Při úvahách o dalším zdokonalování obecné právní úpravy přestupků by bylo žádoucí přehodnotit navrhovaný institut nouze, a to z hlediska všech teoretických i praktických důsledků, které by tento institut přinesl. V této souvislosti lze jednoznačně doporučit převzetí institutů nutné obrany a krajní nouze z práva trestního, neboť se nejedná o instituty specifické trestnímu právu, ale o instituty obecnější povahy.

b) Aplikační praxe a zejména orgány činné v trestním řízení by měly při rozhodování, zda obrana nebyla zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku, resp. zda způsobený následek nebyl zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější, než následek z nebezpečí hrozící, otázku tzv. přiměřenosti a proporcionality posuzovat podle úsudku konkrétní jednající osoby o rozhodných skutečnostech, pokud je odůvodněn jejím psychickým stavem (vyvolaným útokem nebo jiným nebezpečím), osobními vlastnostmi a schopnostmi a vnějšími okolnostmi případu. Za exces pak považovat pouze ty případy neshody úsudku se skutečností, které nelze odůvodnit (omluvit) výše uvedenými faktory.

c) Ve vědecké a odborné práci a v pedagogické činnosti odlišovat pod-

mínky, které vůbec umožňují v nutné obraně a v krajní nouzi jednat (reálná bezprostřední hrozba a trvání protiprávního a pro společnost nebezpečného útoku nebo jiného nebezpečí proti chráněným zájmům, neexistence povinnosti nebezpečí snášet a nemožnost odvrátit nebezpečí jiným způsobem), a vlastní meze dovoleného jednání v nutné obraně a v krajní nouzi (tzv. přiměřenost a proporcionalita). Při legislativních pracích na trestním zákoně zvážit další možnosti výraznějšího privilegování případů excesu z hlediska právních důsledků, zejména po vzoru některých socialistických zemí (např. obligatorní snížení obecné trestní sazby, možnost upuštění od potrestání bez splnění obecných podmínek, privilegované skutkové podstaty apod.), neboť stávající československá právní úprava není dostatečná.

Рудольф Вокоун

ИЗБРАННЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ И КРАЙНЕЙ НЕОБХОДИМОСТИ

Резюме

Работа занимается только некоторыми избранными проблемами институтов необходимой обороны и крайней необходимости, которые являются особенно актуальными с точки зрения эффективности этих институтов в качестве средств включения трудящихся в борьбу с антиобщественной деятельностью и с ее последствиями.

Вступительная часть приводит краткую характеристику юридического и социально-политического значения рассматриваемых институтов, обзор примененных методов, состояние разработанности указанной проблематики в литературе; определяется цель работы.

Вторая часть посвящена взаимоотношению институтов необходимой обороны и крайней необходимости и некоторых категорий неправомерных действий, в частности, преступления, уголовного проступка и проступка. Работа приходит к заключению, что действие в состоянии необходимой обороны и крайней необходимости исключает — при наличии всех законных условий и пределов — ответственность не только за определенную категорию деликтов, но и правовую ответственность вообще, то есть, исключает неправомерность действий в рамках всех категорий деликтов. Далее высказывается мнение, что институты необходимой обороны и крайней необходимости являются общими для ряда отраслей права. В связи с этим рекомендуется включить указанные институты в право деликтное с целью дальнейшего совершенствования общего правового регулирования проступков.

3 часть работы занимается вопросом, с каких точек зрения следует подходить к принятию решения о том, находилась ли оборона в пределах необходимой обороны в соответствии с характером и опасностью посягательства, или же, не вызвало ли действие в состоянии крайней необходимости последствие очевидно такое же, или еще более тяжкое, чем то, которое угрожало. Делается вывод о том, что т. наз. соответствие и пропорциональность следует рассматривать с точки зрения умозаключения конкретного действующего лица о существенных обстоятельствах, которое обосновано психическим состоянием данного лица, вызванным посягательством или наличием другой опасности, личными качествами и способностями, а также внешними обстоятельствами дела. Эксцессом следует считать только такие случаи несоответствия умозаключения фактам, которые нельзя обосновать вышеуказанными воздействиями.

Четвертая часть работы направляет свое внимание на вопрос понятия и юридического значения превышения пределов необходимой обороны и крайней необходимости. Различаются условия, создающие возможность действовать в состоянии необходимой обороны и крайней необходимости, то есть, конституирующие т. наз. состояние необходимой обороны и крайней необходимости (реальная и непосред-

ственная угроза и наличие посягательства или другой опасности, отсутствие обязанности терпеть опасность и невозможность предотвращения угрожающей опасности другим образом) и пределы собственных действий в состоянии необходимой обороны и крайней необходимости (т. наз. соответствие и пропорциональность). Далее дается оценка современных возможностей чехословацкого правового регулирования при привилегировании тех лиц, которые совершат эксцесс действуя в состоянии необходимой обороны и крайней необходимости. Делается заключение о том, что существующее правовое урегулирование является не совсем достаточным. С этой точки зрения инициативными являются некоторые другие социалистические регулировки, предоставляющие гражданам бóльшую правовую охрану (обязательное снижение наказания, возможность освобождения от наказания при отсутствии общих условий, привилегированные составы преступлений).

Заключение работы подытоживает конкретные предложения для реализации и для дальнейшего развития науки.

Rudolf Vokoun

AUSGEWÄHLTE AKTUELLE FRAGEN DER NOTWEHR UND DES ÄUSSERSTEN NOTSTANDES

Resümee

Die Arbeit befaßt sich nur mit einigen ausgewählten Problemen der Institute Notwehr und äußerster Notstand, die besonders aktuell vom Gesichtspunkt der Wirksamkeit dieser Institute als Mittel der Einschaltung der Werktätigen in den Kampf mit gesellschaftsfeindlichen Aktivität und ihren Folgen sind.

Der einleitende Teil gibt eine kurze Charakteristik der rechtlichen und sozialpolitischen Bedeutung der untersuchten Institute, eine Übersicht der benutzten Methoden, den Stand der Bearbeitung der gegebenen Problematik in der Literatur und umschreibt auch das Ziel der Arbeit.

Der 2. Teil der Arbeit ist der Beziehung der Institute der Notwehr und des äußersten Notstandes zu einigen Kategorien von rechtswidrigen Handlungen, besonders der Straftat, des Vergehens und der Übertretung gewidmet. Die Arbeit gelangt zur Schlußfolgerung, daß das Handeln in Notwehr und im äußersten Notstand, bei Erfüllung aller gesetzlichen Bedingungen und Maßstäbe, die Verantwortlichkeit ausschließt, und zwar nicht bloß für eine bestimmte Kategorie von Delikten, sondern die rechtliche Verantwortlichkeit überhaupt, d. h. die Rechtswidrigkeit einer Handlung im Rahmen sämtlicher Kategorien von Delikten ausschließt. Weiter wird der Ansicht Ausdruck gegeben, daß die Institute der Notwehr und des äußersten Notstandes allgemein gelten, einer Reihe von Rechtszweigen gemeinsam sind. Im Zusammenhang damit wird empfohlen, die angeführten Institute in das Übertretungsrecht einzugliedern mit dem Ziel, die allgemeine rechtliche Regelung der Übertretungen zu vervollkommnen.

Der 3. Teil der Arbeit beschäftigt sich mit der Frage, von welchen Gesichtspunkten aus an die Entscheidung heranzugehen ist, ob die Verteidigung im Rahmen der Notwehr nicht offesichtlich unangemessen war gegenüber dem Charakter und der Gefährlichkeit des Angriffs, resp. ob das Handeln im Rahmen des äußersten Notstandes nicht offenbar die gleichen Folgen oder noch gewichtigere hervorgerufen hat, als jene, die drohten. Die Arbeit gelangt zur Schlußfolgerung, daß die sog. Angemessenheit und Proportionalität zu beurteilen ist von Gesichtspunkt der Fähigkeit der konkreten handelnden Person, die entscheidenden Tatsachen zu beurteilen, die durch ihren psychischen Zustand begründet ist, der durch den Angriff oder durch eine andere Gefahr, die persönlichen Eigenschaften und Behäfigungen sowie durch die äußeren Umstände des Falles hervorgerufen wurde. Als Exzeß müssen dann nur jene Fälle betrachtet werden, wo die Nichtübereinstimmung des Urteils und der Wirklichkeit durch die oben angeführten Einflüsse nicht begründet werden kann.

Der 4. Teil der Arbeit zielt auf die Frage nach dem Begriff und der rechtlichen Bedeutung der Überschreitung der Grenzen der Notwehr und des äußersten Notstandes hin. Hier werden die Bedingungen unterschieden, die überhaupt die Möglich-

keit schaffen, in Notwehr oder in äußersten Notstand zu handeln, also den sog. Zustand der Notwehr und des äußersten Notstandes konstitutieren (die reale und unmittelbare Drohung und die Dauer des Angriffs oder einer anderen Gefahr, die Nichtexistenz einer Verpflichtung, die Gefahr zu ertragen und die Unmöglichkeit, die drohende Gefahr auf andere Weise abzuwenden) sowie die Grenzen des eigenen Handelns in Notwehr und im äußersten Notstand (die sog. Angemessenheit und Proportionalität). Die Arbeit bewertet weiterhin die gegenwärtigen Möglichkeiten der tschechoslowakischen rechtlichen Regelung bei der Privilegierung jener Personen, die sich eines Exzesses beim Handeln in Notwehr oder im äußersten Notstand schuldig machen. Sie gelangt zur Schlußfolgerung, daß die bestehende rechtliche Regelung nicht ganz ausreichend ist. Von diesem Gesichtspunkt aus enthalten einige andere sozialistische rechtliche Regelungen Anregungen, die den Bürgern größeren Rechtsschutz bieten (obligatorische Senkung der Strafe, Möglichkeit von der Bestrafung ohne die Erfüllung der allgemeinen Bedingungen abzusehen, privilegierte Tatbestände).

Der Schlußteil der Arbeit faßt die konkreten Vorschläge zur Realisierung in der gesellschaftlichen Praxis und zur Weiterentwicklung der Wissenschaft zusammen.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
IURIDICA 3/1989/LIII

VYBRANÉ AKTUÁLNÍ OTÁZKY NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE

JUDr. RUDOLF VOKOUN, CSc.

Recenzovala: prof. JUDr. Dagmar Císařová, DrSc.
Redakční rada: prof. JUDr. Antonín Růžek, CSc. (předseda), doc. RSDr. Ján Gronský, CSc. (místopředseda), JUDr. Karel Malý, CSc. (tajemník), doc. JUDr. Jaroslav Drobník, CSc., prof. JUDr. Jaromír Kincl, DrSc., prof. JUDr. ing. Eduard Kučera, DrSc., doc. JUDr. Vladimír Němec, CSc., doc. JUDr. Květoslav Růžička, CSc., prof. JUDr. Jiří Švestka, DrSc., JUDr. Rudolf Vokoun, CSc.
Vydala Univerzita Karlova, Praha
Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.
Obálku navrhla a graficky upravila Jarmila Lorencová
Dáno do tisku 29. 9. 1988
Vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., Brno, závod 1
Vydání 1. Náklad 550 výtisků Tem. sk. 02/23 Brož. 10 Kčs

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
IURIDICA 3/1969/LIII

VYBRANÉ AKTUÁLNÍ OTÁZKY NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE

JUDr. RUDOLF VOSOUN, CSc.

Recenzovali: prof. JUDr. Dagmar Cisařová, DrSc.
Redakční rada: prof. JUDr. Antonín Rosa, CSc. (vedoucí), doc. RSDr. Jan Čtoupek, CSc. (místopředseda), JUDr. Karel Klíma, CSc. (tajemník), doc. JUDr. Jaroslav Bobník, CSc., prof. JUDr. Jaromír Zíndl, DrSc., prof. JUDr. Ing. Eduard Kovařík, DrSc., doc. JUDr. Vojtěch Hamer, CSc., doc. JUDr. Kvetoslav Růžička, CSc., prof. JUDr. Jiří Švestka, DrSc., JUDr. Rudolf Vosoun, CSc.
Vydala Universita Karlova, Praha
Prorektor-editor prof. RNDr. Oldřich Prosek, CSc.
Obálku navrhla a graficky upravila Jarmila Lawrencová
Dáno do tisku 29. 9. 1969
Vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., Brno, závod 1
Vydání 1. Náklad 450 výtisků Tem. čís. 62/23 Brno 1 K Ks

46 018

Tem. sk. 02/23
Brož. 10 Kčs